

WIEŚ

Nr 1 (194)/2022

i ROLNICTWO

KWARTALNIK

ISSN 0137-1673

W numerze m.in.:

MARTA BŁĄD

Rural resilience jako nowa koncepcja rozwoju wsi

KATARZYNA ZAJDA

Współpraca podmiotów lokalnej polityki społecznej a systemy innowacji społecznych w gminach wiejskich

NIXON GOBA, BLESSING GWESHENGWE, AARON MABASO,
FRANK KAPUNGU

The Effectiveness of Poverty Reduction Measures in Peri-Urban Areas of Zimbabwe: Case of Mutasa South Peri-Urban

---

IRWIR PAN

Polska Akademia Nauk
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa

WIEŚ i ROLNICTWO

KWARTALNIK

ISSN 0137-1673

Nr 1 (194)/2022

IRWIR PAN

Polska Akademia Nauk
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa

RADA NAUKOWA

Jerzy Wilkin – Przewodniczący Rady Naukowej (Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Polska);

Imre Fertő (Hungarian Academy of Sciences, Węgry);

Krzysztof Heffner (Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Polska);

Keith Howe (University of Exeter, Wielka Brytania);

Renata Marks-Bielska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska);

Marie-Claude Maurel (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Francja);

Agnieszka Poczta-Wajda (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska);

Krzysztof Szafraniec (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)

KOMITET REDAKCYJNY

Adam Czarnecki (redaktor naczelny), Michał Dudek (sekretarz redakcji), Maria Halamska, Katarzyna Kościł-
-Ryżko, Jerzy Kozyra, Włodzimierz Rembisz, Monika Stanny, Andrzej Wiatrak, Katarzyna Zawalińska

Weryfikacja materiałów w języku angielskim (Proofreader): David Westacott

Sekretariat redakcji: Małgorzata Gelo-Kluczyńska (redakcja@irwirpan.waw.pl)

ISSN 0137-1673

E-ISSN 2657-5213

WYDAWCA

Polska Akademia Nauk

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

tel.: +48 22 826 94 36, fax: +48 22 657 27 50

e-mail: redakcja@irwirpan.waw.pl

www.kwartalnik.irwirpan.waw.pl

Wersja elektroniczna kwartalnika jest dostępna w bazach:
Arianta, AgEcon, Baza Agro, BazEkon, CAB Abstracts, CEEOL, CEEAS, Current Geographical Publications (CGP),
Dimensions, EBSCO Discovery Service, ECONBIZ, ECONIS, ERIH+

VILLAGE & AGRICULTURE

QUARTERLY

ISSN 0137-1673

NO. 1 (194)/2022

SCIENTIFIC COUNCIL

Jerzy Wilkin – Chairman of the Scientific Council (Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Poland);

Imre Fertő (Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Krystian Heffner (University of Economics in Katowice, Poland);

Keith Howe (University of Exeter, UK);

Renata Marks-Bielska (The University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland);

Marie-Claude Maurel (École des Hautes Études en Sciences Sociales, France);

Agnieszka Poczta-Wajda (The Poznań University of Economics and Business, Poland);

Krystyna Szafraniec (The Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

EDITORIAL BOARD

Adam Czarnecki (Editor in Chief), Michał Dudek (Managing Editor), Maria Halamska, Katarzyna Kość-Ryżko, Jerzy Kozyra, Włodzimierz Rembisz, Monika Stanny, Andrzej Wiatrak, Katarzyna Zawalińska

Proofreader: David Westacott

Journal's secretariat: Małgorzata Gelo-Kluczyńska (redakcja@irwirpan.waw.pl)

ISSN 0137-1673

E-ISSN 2657-5213

PUBLISHER

Polish Academy of Sciences

Institute of Rural and Agricultural Development, 72 Nowy Świat St., 00-330 Warsaw

tel.: +48 22 826 94 36, fax: +48 22 657 27 50

e-mail: redakcja@irwirpan.waw.pl

www.kwartalnik.irwirpan.waw.pl

A digital version of the journal is available from the following databases:

Arianta, AgEcon, Baza Agro, BazEkon, CAB Abstracts, CEEOL, CEEAS, Current Geographical Publications (CGP), Dimensions, EBSCO Discovery Service, ECONBIZ, ECONIS, ERIH+

Spis treści

Artykuły

- Marta Błąd
Rural resilience jako nowa koncepcja rozwoju wsi 7
Rural Resilience As a New Concept of Rural Development
- Katarzyna Zajda
Współpraca podmiotów lokalnej polityki społecznej a systemy innowacji społecznych w gminach wiejskich 41
Cooperation of Local Social Policy Actors and Social Innovation Systems in Rural Municipalities
- Nixon Goba, Blessing Gweshengwe, Aaron Mabaso, Frank Kapungu
The Effectiveness of Poverty Reduction Measures in Peri-Urban Areas of Zimbabwe: Case of Mutasa South Peri-Urban 57
Skuteczność środków ograniczania ubóstwa na obszarach podmiejskich Zimbabwe na przykładzie regionu podmiejskiego Mutasa South
- Aneta Dacko, Sabina Janus
Drugie domy w opiniach mieszkańców gminy Czernichów – negacja czy akceptacja? 77
Second Homes in the Opinions of the Residents of the Municipality of Czernichów: Negation or Acceptance?
- Barbara Kielbasa
Systemy edukacji dorosłych oraz zastosowanie ICT w doradztwie rolniczym. Studium przypadku 93
Education Systems and the Use of ICT in Agricultural Advisory: Case Study

Recenzje i omówienia

Maria Halamska

Portret uczonego. Recenzja książki Zbigniew Tadeusz Wierzbicki. *Uczony i społecznik*, pod redakcją Andrzeja Kalety, Wojciecha Kniecia, Włodzimierza Winclawskiego i Grzegorza Zabłockiego 111

Portrait of a Scholar. Review of the Book Zbigniew Tadeusz Wierzbicki. *Savant and Social Activist*, edited by Andrzej Kaleta, Wojciech Knieć, Włodzimierz Winclawski and Grzegorz Zabłocki

Anna M. Rosner

Recenzja książki Katarzyny Kaczyńskiej, „Orać zagon lepszej doli”? *Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950, poświęconej żydowskim repatriantom na wsiach „ziem odzyskanych” 115*

A Review of Katarzyna Kaczyńska's book "Plow the Field of a Better Fate"? *Jewish Agriculture in Poland 1945–1950, Devoted to Jewish Repatriants in the Villages of the "Recovered Territories"*

Sprawozdania i relacje

Michał Dudek

Sprawozdanie z konferencji „Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 30 lat doświadczeń i perspektywy” zorganizowanej przez Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego oraz Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 121

Report from the Conference "Ownership Transformations in Agriculture – 30 Years of Experiences and Prospects" Organised by Warsaw University of Life Sciences and Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences

Marta Bład

***Rural resilience* jako nowa koncepcja rozwoju wsi**

Streszczenie: Praca ma charakter teoretyczny i dotyczy koncepcji *rural resilience* („odporności obszarów wiejskich”). W artykule zaprezentowano przegląd stanu badań nad wiejską rezyliencją. Wskazuje on na złożoność tego konceptu z uwagi na współzależność systemów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych oraz konflikt interesów. Ponadto różnorodność obszarów wiejskich w skali świata i problemów zamieszkujących je społeczności nie pozwala na uniwersalne i całościowe ustalenia koncepcyjne, kieruje natomiast uwagę na terytorialność i lokalność oraz specyficzny kontekst. Dynamika zmieniających się obszarów wiejskich w zderzeniu z niepewnością i zmiennością otoczenia (przyrodniczego, gospodarczego i geopolitycznego) czyni koncepcję *rural resilience* przydatną nie tylko do przetrwania w trudnych, niespodziewanych lub spodziewanych sytuacjach, ale też do wypracowania sposobów na rozwój. Oba podejścia: systemowe (*system-oriented*) i społeczne (*agent-oriented*) oraz wszystkie elementy koncepcji *resilience: robustness, adaptability, transformality* mają swoje znaczenie w tym procesie.

Słowa kluczowe: odporność (rezyliencja), obszary wiejskie, koncepcja odporności obszarów wiejskich.

1. Wprowadzenie

Resilience, czyli „odporność”, jest pojęciem coraz częściej słyszalnym, szczególnie w kontekście odporności na zmiany klimatu i niespodziewane katastrofy ekologiczne. Ale nie tylko, rośnie bowiem również zainteresowanie odpornością na wpływ wolno zachodzących procesów społecznych i gospodarczych na rozwój

---

Dr hab. Marta Bład, prof. IRWiR PAN, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Integracji Europejskiej, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: marta.blad@wp.pl, ORCID:0000-0003-3882-6281.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

obszarów i zamieszkujących ich społeczności, co może być równie destrukcyjne, choć rozłożone w czasie.

Potoczne użycie terminu „odporność” (ang. *resilience* od łac. *resilere*, „odbić się”) jest powszechne i znane. Odporność to niewzruszoność, nieugiętość, niezmienność. W czasach epidemii COVID-19 pojęcie „odporność” znalazło się na ustach większości ludzi na całym świecie. Ktoś, kto nie zachorował na tę chorobę, okazywał się być odporny, czyli dobrze przystosowujący się i radzący sobie ze zmianą.

Niepodobna, by „odporność” nie stała się przedmiotem badań naukowych we współcześnie szybko zmieniającym się świecie i wobec coraz bardziej nieprzewidywalnych zmian. W nauce po raz pierwszy termin „odporność” użyty został odnośnie do materiałów i analizowany w ramach materiałoznawstwa. Odporność znaczyła i znaczy tyle, co zdolność materiału do odzyskiwania oryginalnego kształtu utraconego w wyniku deformacji (Tredgold 1818). Czyli mówiąc prosto, chodzi o sprężystość. Mowa tu o zdolności materiału do pochłaniania energii po odkształceniu i uwolnienia tej energii po rozładowaniu.

Termin „odporność” rozszerzono na inne dziedziny nauki, najpierw na ekologię i psychologię, a potem na kolejne. Następowало to wraz z burzliwymi zmianami społecznymi i środowiskowymi, a także ogólnym przyspieszeniem cywilizacyjnym, które powodowało i powoduje coraz liczniejsze „deformacje” już nie tylko materii nieożywionej, lecz także środowiska przyrodniczego i społecznego (materii żywej). Ogólnie rzecz ujmując, w koncepcji *resilience* chodzi o zachowanie podstawowych charakterystyk funkcjonalnych w związku z pojawieniem się określonych zakłóceń. Mowa tu o zdolności do oporu i „wyzdrowienia” po zakłóceniach (Ingrisch, Bahn 2018). Jest to koncepcja „pozytywna”, gdyż ma pozytywne konotacje (dobrze jest mieć odporność, być odpornym; *resilience* to pożądana cecha) i tym się różni od innych terminów opisujących kondycję materii nieożywionej lub żywej wobec zagrożeń, takich jak np. podatność (*vulnerability*), kruchość (*fragility*) czy ryzyko (*risk*). *Resilience* to zdolność do regeneracji i otwartość na możliwości rozwoju, a także kreatywność i umiejętność uporania się z barierami rozwoju.

I choć przedmiotem rozważań naukowych w tym artykule jest *rural resilience* – odporność obszarów wiejskich, odporność wsi jako systemu i jako żywego organizmu, bardzo wrażliwego na zmiany z uwagi na wielofunkcyjność i niezbywalną rolę wsi – na początku pracy mowa o *resilience* w innych obszarach badawczych. Nie jest to bezpodstawne, gdyż obszary wiejskie zamieszkują ludzie, którzy są podmiotami wielu nauk, zwłaszcza społecznych, jak choćby psychologia czy socjologia. Wszak w *rural resilience* chodzi zwłaszcza o odporność społeczności zamieszkujących te obszary, ich zdolność do dalszego, dobrego funkcjonowania i rozwoju (na płaszczyznach społecznej, gospodarczej i środowiskowej) w obliczu zmian – zarówno tych oczekiwanych, jak i nieoczekiwanych. W polskiej literaturze przedmiotu

brakuje obszerniejszych opracowań dotyczących *rural resilience*, w przeciwieństwie do literatury zagranicznej, anglojęzycznej, której przeglądu badań i problemów badawczych dokonała pisząca te słowa. Niemniej jednak tematyka ta również za granicą jest nowa, w zasadzie datuje się od kilkunastu lat badań. Niniejsza praca ma za zadanie ukazać próby różnego podejścia do *rural resilience* w poszukiwaniu konceptualizacji pojęcia odporności obszarów wiejskich i jego zastosowania w praktyce. Przegląd badań ma także posłużyć autorce do badań własnych nad *rural resilience* przeprowadzonych w Polsce. Tekst kończą konkluzje i refleksje, które są owocem analizy wyników dotychczasowych badań.

2. Początki i rozwój koncepcji *resilience*

W XX w. koncepcja *resilience* pojawiła się niezależnie w dwóch dyscyplinach naukowych:

- w ekologii, w której zgodnie z definicją z lat 70. ubiegłego wieku „odporność” to: „trwałość systemów i ich zdolność do absorbowania zmian i zakłóceń oraz zachowania tych samych relacji między populacjami i zmiennymi stanu” (Holling 1973, s. 14);
- w psychologii (Garmezy 1973), gdzie *resilience* definiuje się jako zdolność do odzyskania równowagi po negatywnych doświadczeniach emocjonalnych.

Kanadyjski ekolog, Crawford Stanley Holling, pionier w dziedzinie rozwoju koncepcji *resilience*, zaproponował, by zachowanie systemów ekologicznych definiować za pomocą dwóch odrębnych właściwości: *resilience* i *stability* (odporności i stabilności). Według tego badacza „[o]dporność określa trwałość relacji w systemie i jest miarą zdolności tych systemów do absorbowania zmian (zmiennych stanu)” (Holling 1973, s. 14). Stabilność (*stability*) jest zaś zdolnością systemu do powrotu do stanu równowagi po tymczasowym zakłóceniu (Holling 1973). Im szybciej system powraca i przy najmniejszej fluktuacji, tym jest bardziej stabilny. Stabilność jest w tym kontekście własnością systemu i stopnia fluktuacji wokół określonych wyników. Zatem system może być bardzo odporny, a równocześnie podlegać znacznym fluktuacjom, czyli mieć niską stabilność.

Z kolei w psychologii w odniesieniu do przysposobienia i rozwijania koncepcji *resilience* przywołuje się nie tylko nazwisko pioniera Normana Garmezy’ego (1985, 1973), lecz także m.in. Emmy Werner (2000, 1994) czy Michaela Ruttera (1985).

Werner, amerykański psycholog rozwojowy, przez 40 lat prowadziła badania longitudinalne (podłużne; pozwalające obserwować te same osoby wielokrotnie w ciągu wielu lat) na dzieciach urodzonych w 1955 r. (N = 698) na hawajskiej wyspie Kauai w celu obserwacji ich rozwoju w niekorzystnych warunkach życiowych. Około 1/3 tych dzieci wzrastała w trudnych warunkach (bieda, alkoholizm lub

inne problemy). Koncepcja *resilience* w psychologii koncentruje się więc na wyjaśnianiu fenomenu, jakim jest dobre funkcjonowanie niektórych jednostek mimo niekorzystnych warunków życia, przeciwności losu i/lub zdarzeń traumatycznych. Zatem tu *resilience* oznacza nie tyle odporność, ile sprężystość, prężność, a nade wszystko zdolność do regeneracji sił.

W psychologii *resilience sensu largo* definiuje się jako dynamiczny proces odzwierciedlający względnie dobre przystosowanie się jednostki mimo doświadczanych przez nią zagrożeń lub traumatycznych przeżyć (Luthar 2006; Luthar, Zelazo 2003; Olsson i in. 2003). W krajowej literaturze przedmiotu tematykę rezyliencji w psychologii można odnaleźć u takich autorów, jak: Anna Borucka i Krzysztof Ostaszewski (2008) czy Joanna Mazur i Izabela Tabak (2008). *Resilience* uwzględnia trzy podstawowe korzyści (Borucka, Ostaszewski 2008):

- lepsze funkcjonowanie z uwagi na wiedzę o ryzykach;
- dobre funkcjonowanie mimo wystąpienia stresujących doświadczeń;
- dochodzenie do zdrowia mimo traumatycznych doświadczeń.

Jednostka dysponująca takimi umiejętnościami lepiej znosi cierpienie i potrafi skoncentrować swe siły po przeżytych dramatach, czyli ma umiejętność „odrodzenia się” po traumatycznych doświadczeniach (mowa tu o umiejętności rekonstruowania siebie jako człowieka dotkniętego traumą). Współczesna psychologia proponuje rozmaite terapie i treningi służące „odbudowaniu siebie” – pozytywnemu myśleniu i wzmocnieniu samooceny.

Należy odróżnić termin *resilience* od *resiliency*. O ile w psychologii i pedagogice *resilience* odnosi się do procesów i mechanizmów sprzyjających pozytywnemu funkcjonowaniu jednostki mimo przeciwności losu czy traumatycznych przeżyć, które trwają obecnie lub zdarzyły się w przeszłości, o tyle *ego-resiliency* rozumiane jest jako indywidualna właściwość osoby. Termin ten, wprowadzony na początku lat 50. XX w. przez Jeanne i Jacka Blocków, odnosi się do zestawu cech osobowości, które wyrażają się dzielnością w pokonywaniu trudności, umiejętnością rozwiązywania problemów oraz zdolnością elastycznego przystosowania się do różnych warunków życiowych (Block, Kremen 1996). Innymi słowy, *ego-resiliency* to cecha, która występuje bez związku z negatywnymi zdarzeniami życiowymi. Warto może dodać, że niektórzy badacze są przeciwni używaniu tego pojęcia w kontekście koncepcji *resilience*. Uważają bowiem, że ujmowanie tego fenomenu w kategoriach cechy oznacza przypisywanie jednostce odpowiedzialności za to, iż nie udało jej się przezwyciężyć przeciwności losu, ponieważ nie była dostatecznie elastyczna, dzielna itp. (Luthar, Cicchetti, Becker 2000).

Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o szybko i szeroko szerzącej się kulturze coachingu, definiowanego jako interaktywny proces rozwoju poprzez metody związane z psychologią, pomagający pojedynczym osobom lub grupom

w przyspieszeniu tempa rozwoju i polepszaniu efektów działania i osiągnięcia celu. Jest to niewątpliwie rodzaj *resilience*, ale jednak zdeformowany pojmowaniem konieczności dostosowania się do zmieniających się warunków jako wybicia się ponad innych. Współczesne filozofie coachingowe wręcz wzywają jednostkę do działania zaradnego, bez oglądania się na zbiorową aktywność. Stawiają one na indywidualizm, i to dość wybujały. Sztandarowym przewodnikiem – wśród wielu innych poradników trenowania zaradności – jest bestseller byłego żołnierza sił specjalnych marynarki wojennej USA, Davida Gogginsa, zatytułowany *Can't Hurt Me: Master Your Mind and Defy the Odds* (2018). Coaching to jeszcze słabo zbadane naukowo (a bardziej propagowane w formie poradników), choć rozpowszechnione w przestrzeni społecznej, zjawisko współczesnej kultury, w którym „mieszają się skrajny indywidualizm, metaforyka rynkowo-wojenna, tradycyjne wzorce męskości i wątki religijne” (Markiewka 2019).

Przykładem wplecenia wątków religijnych w koncepcję *resilience* może być książka autorstwa pastora ewangelickiego ze stanu Nebraska, Davida Dickinsona, zatytułowana *Biblical Resilience* (2017). Autor proponuje w niej wzmacnianie swojej osobistej odporności poprzez analizę tekstów Pisma Świętego, o czym informuje podtytuł: *God's Guidance When Life Hurts*. Książka ma charakter poradnikowy. Natomiast w roku 2020 ukazała się pionierska publikacja naukowa w tym ujęciu, pt. *Biblical and Theological Visions of Resilience: Pastoral and Clinical Insights*, pod redakcją Christophera C.H. Cooka i Nathana H. White'a (2020). Zawiera ona nie tylko biblijną perspektywę odporności, lecz także spojrzenie teologiczne w świetle wybranych pism autorów chrześcijańskich (m.in. Tomasza z Akwinu, Marcina Lutra, Edyty Stein, Dietricha Bonhoeffera).

W czasach współczesnych mówimy o „odporności” niemal w każdej dziedzinie życia, nie tylko o odporności ekologicznej (zdolności ekosystemu do odbudowy po perturbacjach), czy też odporności psychicznej (zdolności jednostki do adaptacji w obliczu niekorzystnych warunków), lecz także o odporności klimatycznej (zdolności systemów do odbudowy po zmianie klimatu – czym innym jest jednak odporność społeczeństwa na zmiany klimatu [np. Alvarado-Revilla i in. 2018]) czy odporności gleby (zdolności gleby do utrzymania swej żywotności i jakości po destabilizujących wpływach). W powszechnym obiegu funkcjonują również zagadnienia odporności sieci komputerowej (tzn. jej zdolności do utrzymania usług w obliczu usterek), cyberodporności (bezpieczeństwa informacji), jak również odporności w sztuce (właściwości dzieła sztuki, które nie traci na swej aktualności wraz z upływem czasu).

Jak przewija się to w pracy *Exploring Resilience: A Scientific Journey from Practice to Theory* (Wiig, Fahlbruch [red.] 2019), odporność (w jakiegokolwiek dziedzinie) powiązana jest z zachowaniem czy też poprawą bezpieczeństwa (*safety*) systemów

lub społeczności. Bezpieczeństwem *sensu stricto* zajmuje się zaś jedna z dyscyplin nauk technicznych – inżynieria bezpieczeństwa (*safety engineering*), ukierunkowana na rozwiązywanie problemów związanych z przeciwdziałaniem zagrożeniom dla ludzkości, środowiska naturalnego i dóbr cywilizacyjnych. Można powiedzieć, że *safety* jest konsekwencją *resilience*: bezpieczeństwo osiąga się przez działania na rzecz odporności.

Dość dobrze zakorzenionym w nauce terminem jest odporność miast (*urban resilience*) – czyli ich zdolność adaptacyjna do zarządzania zmianami, zwłaszcza nieporządkiem w czasie. Koncepcja *urban resilience* jest dosyć mocno rozbudowana w literaturze światowej (np. Meerow, Newell [2019]; Meerow, Newell, Stults [2016]; Collier i in. [2014]; Boshier, Coaffee [2008]), za czym podążają naukowcy polscy. Z rodzimych pozycji można polecić artykuł Adama Drobniaka (2015) „Koncepcja *urban resilience*. Narzędzie strategicznej diagnozy i monitoringu”. Autor tłumaczy *resilience* jako „prężność” miejską (zob. też Drobniak 2012). Terminy „prężności miejskiej” (*urban resilience*), „prężnego miasta” (*resilient city*) i „wrażliwego miasta” (*vulnerable city*) nie mają długiej tradycji, zostały wprowadzone do dyskursu na temat miast podczas debaty odnoszącej się do rozwoju zrównoważonego, w tym adaptacji miast do zmian klimatycznych (Simme, Martin 2009). Pierwotnie kategoria ta była rozważana w kontekście miejskich zagrożeń i katastrof, takich jak ataki terrorystyczne czy katastrofy naturalne. Jak wspomniano, w ujęciu ogólnym pojęcie „prężności” definiowane jest jako zdolność systemu do odzyskania swoich własności po doświadczeniu zakłóceń czy zaburzeń (Simme, Martin 2009). Zatem rozumienie *resilience* przez Drobniaka bliskie jest oryginalnemu, zacerpniętemu z materiałowznawstwa.

Prężność miejską rozważaną w kategoriach ekonomicznych jako „ekonomiczną prężność” uznaje się za zdolność miasta do rozwiązywania problemów społeczno-ekonomicznych w sposób zapewniający długookresowy sukces (Simme, Martin 2009). Specyfika *resilience* w miastach polega jednak nade wszystko na tym, że stanowią one duże lub bardzo duże skupiska ludności, zatem odporność dotyczy znaczących liczebnie grup osób skumulowanych na względnie niewielkiej przestrzeni. W prężności miejskiej chodzi o zdolność utrzymania istniejących struktur społeczno-gospodarczych poprzez akumulowanie wpływu otoczenia lub też zdolność przeprowadzenia szybkiej transformacji tychże struktur (Drobniak 2015).

Z dotychczasowych rozważań wyłaniają się dwa podejścia badawcze problematyki *resilience*: podejście systemowe (*system-oriented*) oraz podejście społeczne zorientowane na aktorów (*agent-oriented*) (Cinner, Barnes 2019; Berkes, Ross 2013). Podejście systemowe reprezentują z gruntu rzeczy koncepcje wywodzące się z ekologii (kładą one nacisk na dynamikę systemu, na sprzężenia zwrotne, reakcje adaptacyjne), a podejście zorientowane na działające podmioty to zasadniczo

koncepcje psychologiczne i socjologiczne – podkreślające sprawczość jednostek czy społeczeństw (z pominięciem czynników systemowych) i kładące nacisk na identyfikowanie i rozwijanie mocnych stron społeczności, na budowanie odporności przez samoorganizację przy uwzględnieniu powiązań międzyludzkich, wartości i przekonań.

Oba podejścia koncentrują się raczej na działaniach dostępnych obecnie (w teraźniejszości), nie zaś na prognozowaniu tego, jak działania podejmowane teraz mogą wpłynąć na konfigurację systemu społeczno-ekologicznego w przyszłości.

Warto rozwinąć podejście *agent-oriented*, dodając kilka słów o tematyce *resilience* w socjologii. W polskiej literaturze socjologicznej funkcjonuje bowiem pojęcie „zaradności” jako ekwiwalentu *resilience* (Kotlarska-Michalska, Nosal [red.] 2019; Kotlarska-Michalska 2016b). Kategoria „zaradności” odnosi się zarówno do jednostek (zaradność jednostkowa), jak i grup społecznych (zaradność społeczna) „wobec porządku aksjonormatywnego, wobec zagrożeń występujących we współczesnym świecie, w różnych sytuacjach wywołanych istniejącymi nierównościami społecznymi” (Kotlarska-Michalska 2016a, s. 17). Zaradność może być rozważana jako sposób reakcji na system społeczny, polityczny czy gospodarczy (relacja między jednostką a systemem), jak i jako efekt konieczności sytuacyjnej.

Zaradność jednostkowa stanowi efekt specyficznego procesu socjalizacji jednostki do działań, które mogą być oceniane samodzielnie przez jednostkę, a także przez obserwatorów zachowań jako działania świadczące o zaradności (Kotlarska-Michalska, Nosal [red.] 2019). Rodzinne uwarunkowania są bez wątpienia najsilniejszym, fundamentalnym czynnikiem zaradności jednostkowej. Ale i zaradność jest uwarunkowana kontekstem społecznym: jednostka korzysta z wiedzy, którą posiadała dzięki przynależności do małych grup społecznych. Słusznie zwraca uwagę Zygmunt Bauman (2000), że współcześnie proces tworzenia tożsamości (tu: człowieka zaradnego życiowo) nie jest już piętrowy, zgodny z cyklem życia, ale ulega wielu turbulencjom ze względu na zbyt wiele wyborów, do których zmuszany jest nieustannie człowiek żyjący we współczesnych czasach, bombardowany natłokiem informacji i propozycji działań.

Zaradność społeczna (grupowa) może być rozpatrywana jako strategia przetrwania w trudnych okresach zmagania się z niekorzystną sytuacją ekonomiczną; ma ona częściej makrospołeczne podłoże tkwiące w cechach systemu społeczno-politycznego i społeczno-ekonomicznego. Czynniki determinujące strategię grupową, traktowaną jako elastyczność i sprężystość, czyli *resilience*, tworzą katalog specyficznych cech jednostkowych (Kotlarska-Michalska, Nosal [red.] 2019). Trudno jest je wyodrębnić, łatwiej mówić o działaniach zaradczych podejmowanych w trudnych sytuacjach (np. działaniach byłych pracowników PGR-ów po utracie pracy). Zaradność społeczną można traktować jako przystosowanie się

do warunków życiowych i zmieniającej się rzeczywistości społecznej, jako proces przystosowawczy do zmian i wymuszający wzmożoną aktywność (Giza-Poleszczuk, Marody, Rychard 1999).

Koncepcję *resilience* próbuje się także łączyć w dwa obszary funkcjonalne, prowadząc badania multi- czy interdyscyplinarne, czego przykładem mogą być badania Carla Folkego (2006) dotyczące odporności społeczno-ekologicznej. Folke zwrócił uwagę, iż pierwotny nurt ekologii wykluczał działania (sprawstwo) ludzi (społeczeństwa) z dynamiki ekosystemowej, niejako traktując ich jako zewnętrznych w stosunku do systemu. Nie uwzględniał współzależności i sprzężeń zwrotnych między rozwojem ekosystemu a społeczną dynamiką. Badacz ten zaproponował inkluzję ludzi jako sprawców (agentów) zmiany w ekosystemie, jak też jako odbiorców zarządzania adaptacyjnego i uczenia się procesów ekosystemowych. Stopniowo przedstawiciele nauk społecznych zaczęli ściślej łączyć dynamikę ekosystemu z działaniami człowieka i w ten sposób mówić o dynamice społeczno-ekologicznej. Powiązanie tych dwóch obszarów zapoczątkowało badania nad odpornością systemu łączącego obie te kwestie, a więc sprawy społeczne z ekologicznymi. Są one wciąż w fazie eksploracji. Nade wszystko wymagają namysłu naukowego nad sprzężeniami zwrotnymi powiązanych ze sobą systemów społeczno-ekologicznych, zarówno tych, które powodują podatność na zagrożenia (*vulnerability*), jak i tych budujących odporność. Ponadto widoczna jest tu potrzeba zbadania, jak i na ile systemy te współgrają, a także ustalenia ich zdolności adaptacyjnych. Takie zintegrowane podejście wymaga zmiany modelu mentalnego w kierunku „człowieka w środku”, *human-in-the environment perspective* (Folke 2006), jak również akceptacji ograniczeń polityki bazującej na „stabilnym myśleniu” i projektowaniu bodźców stymulujących adaptacyjne zarządzanie społeczno-ekonomiczną odpornością. Chodzi jednak nie tylko o przystosowanie się do bieżących uwarunkowań w krótkim czasie, lecz także znalezienie perspektywicznych dróg zrównoważonego rozwoju. Odporność wymaga bowiem zarówno adaptacji, jak i transformacji do innego rodzaju systemu, a oprócz tego wytrwałości (Folke i in. 2016). Folke poszerza rozumienie odporności systemów społeczno-ekologicznych – jakie reprezentują np. Brian Walker i współautorzy (2004), twierdzący, że owa odporność to zdolność systemu do radzenia sobie ze wstrząsami i ulegania zmianom przy zachowaniu zasadniczo tej samej funkcji, struktury, tożsamości i sprzężeń zwrotnych – na takie, które uwzględnia również przekształcenie systemu.

Podejście „odpornościowe” do systemów społeczno-ekologicznych wychodzi z założenia, że nie ma stabilnej równowagi. Kładzie więc nacisk na dynamikę nieliniową, istnienie pewnych progów, na niepewność, element zaskoczenia, na to, jak okresy stopniowej zmiany współgrają z okresami szybkich zmian i jak taka dynamika przebiega w czasie i przestrzeni (Folke 2006). Zarządzanie systemami

społeczno-ekologicznymi wymaga zrozumienia procesów społecznych, takich jak: społeczne uczenie się i społeczna pamięć, modele mentalne, integracja wiedzy, tworzenie wizji i scenariuszy, przywództwo, agenci, społeczne sieci, inercja, zmiana instytucjonalna, zdolność adaptacyjna i zdolność do przekształcania (Folke 2006).

O rosnącym znaczeniu interdyscyplinarności koncepcji *resilience* świadczy powstanie sieci badawczej Resilience Alliance (RA), jak również Resilient City Organization¹. RA to założona w 1999 r. międzynarodowa, multidyscyplinarna organizacja badawcza zajmująca się dynamiką systemów społeczno-ekologicznych. Jej członkowie współpracują w ramach różnych dyscyplin po to, by poszerzyć zrozumienie i praktyczne zastosowanie zdolności adaptacyjnych oraz transformacji społeczeństw i ekosystemów tak, aby radzić sobie ze zmianami i wspierać dobrostan człowieka. RA wydaje szybko rozwijające się i zawierające dużą liczbę publikacji czasopismo *Ecology and Society*, reprezentujące nauki zorientowane na rzecz odporności i zintegrowanego rozwoju.

Członkiem założycielem RA jest Carl Folke – wspomniany już specjalista w dziedzinie odporności systemów społeczno-ekonomicznych, członek Królewskiej Szwedzkiej Akademii Nauk. W artykule „Resilience (republished)” (2016), który jest podsumowaniem ponad 40 lat działalności naukowej, Folke dokonuje przeglądu swych badań nad odpornością i śledzi ich ewolucję, pokazując, w jaki sposób „prężne” myślenie osadzone jest w zdolności biosfery do podtrzymywania rozwoju i dobrobytu człowieka.

Widzimy więc, że w czasach współczesnych powszechnie wzywa się do odporności we wszystkich dziedzinach życia i funkcjonowania człowieka. Już nie tylko mówi się o odporności gospodarek, społeczeństw, miast itp., ale też o odporności globalizacji (*globalisation should be resilient*) (Le Coze 2019).

3. Przegląd badań i problemów dotyczących *rural resilience*

Niepodobna wyobrazić sobie, by koncept *resilience* nie przedostał się do refleksji naukowej i praktycznego działania w odniesieniu do obszarów wiejskich (*rural resilience*). Sztandarową publikacją, w której po raz pierwszy rozważano adaptacyjne systemy społeczno-ekologiczne związane z rozwojem obszarów wiejskich Europy, swoistym fundamentem, na którym inni naukowcy rozwijali ramy koncepcyjne *rural resilience*, jest artykuł naukowców z Uniwersytetu w Wageningen – Wima J.M. Heijmana, Geoffreya J.L.F. Hagelaara i C. Martijna

---

¹ Resilience Alliance, <https://www.resalliance.org/> (multidyscyplinarna sieć badawcza); Resilient/City: www.resilientcity.com (hasło: *know your risk – reduce your risk – be resilient*) (dostęp: 25.07.2022). Resilient City Organization, <https://www.100resilientcities.org/> – akcja finansowana w latach 2013–2019 przez Fundację Rockefellera, 100 miast pozyskało środki finansowe na zbudowanie swojego *resilience*.

von der Heidego (2007) – zatytułowany „Rural resilience as a new development concept”. Holenderscy naukowcy zdefiniowali w nim *rural resilience* jako zdolność obszaru wiejskiego do przystosowania się do zmiennych okoliczności zewnętrznych w taki sposób, aby zachować satysfakcjonujący poziom życia. Pojęcie to obejmuje także zdolność do naprawy „szkód” powstałych w wyniku błędnego zarządzania (także decyzji rządowych). *Resilience* określa również stopień, w jakim określony obszar wiejski jest w stanie tolerować zmiany, zanim nie zorganizuje się wokół nowych struktur i procesów. Pokazuje też, jak dobrze radzi sobie obszar wiejski w równoważeniu (wrażliwych dla niego) funkcji ekologicznych, ekonomicznych i kulturowych. Holenderscy badacze pojmują obszary wiejskie jako splot ekologicznych, ekonomicznych i kulturowych (te ostatnie obejmują czynnik ludzki, dlatego w ich rozumieniu tożsame są z nazwą „społeczne”) uwarunkowań – nie występują one samodzielnie i niezależnie, ale wzajemnie się na siebie nakładają. Co więcej, systemy ekologiczne, ekonomiczne i kulturowe (społeczne) stają się wraz ze wzrostem złożoności świata coraz bardziej współzależne, tak więc i interakcje między nimi są coraz intensywniejsze. Wynika z tego, że odporność (*resilience*) obszarów wiejskich rozpatrywać należy na styku i w interakcjach wszystkich trzech wymienionych elementów, gdyż jako całość tworzą one *rural resilience*. Albowiem zmiany w jednej domenie odporności niechybnie wpłyną na odporność w innej. Obniżenie odporności w którejkolwiek sferze wpływa na wzrost wrażliwości (*vulnerability*) w systemie ogółem, tak więc podatność na zagrożenie zostaje całościowo osłabiona i wystarczy coraz mniejszy bodziec, wstrząs, aby wywołać chaos i kryzys w całym systemie wiejskim. Przykładowo spadek odporności w sferze ekologicznej powoduje pogorszenie warunków rozwoju rolnictwa, a to pociąga za sobą zwiększenie wrażliwości i mniejszą odporność w sferze społecznej mogącą wpływać na odpływ kapitału ludzkiego w regionie, co destabilizuje cały system. Ogólnie rzecz biorąc, zmniejszenie odporności (rezyliencji) w którymkolwiek elemencie systemu wiejskiego niesie za sobą spadek odporności całości systemu, naraża go na większe ryzyko niepewności i może przynieść nieoczekiwane, a zawsze niekorzystne rezultaty. Właśnie dlatego tak ważne jest uzyskiwanie odporności w każdej sferze równocześnie, by osiągnąć balans całego systemu. Budowanie odporności obszarów wiejskich ma więc charakter przestrzenny (podobnie jak *urban resilience*) i wieloskładnikowy (ze zdecydowanie wyróżniającym się i najbardziej wrażliwym czynnikiem ekologicznym – z uwagi na funkcje rolniczą i turystyczną tych obszarów – co różnicuje *urban resilience* od *rural resilience*).

Zaskakująco niewiele wiadomo, w jaki sposób koncepcję odporności można zastosować do rozwoju obszarów wiejskich. Mimo że obszary te stoją w obliczu zmiany i rosnącej niepewności odnośnie do usług rolniczych, leśnych i krajobrazowych, to koncepcji odporności obszarów wiejskich poświęca się stosunkowo

niewiele uwagi (w porównaniu choćby do innych dziedzin nauki, np. psychologii). Jednakże, co napawa optymizmem, zarówno namysł naukowy, jak i praktyczny nad *rural resilience* jest systematycznie rozwijany.

Ciekawe podejście do *rural resilience* proponują Elisabeth Roberts i współautorzy (2017). Mianowicie uznają oni, że odporność obszarów wiejskich uzyskuje się dzięki dostępowi do internetu. Ten, kto ma dostęp do tej globalnej sieci komputerowej ma odporność i może ją wzmacniać. Internet jest więc pewnego rodzaju narzędziem, dzięki któremu można nabyć odporność (Roberts i in. 2017). Autorzy traktują internet jako zmianę społeczną, która jest niezbędna do bycia odpornym. Takie podejście nie uznaje *resilience* jedynie za tradycyjną zdolność do przystosowania się lub odbijania się od wstrząsów w systemach – ekologicznych czy społecznych – lecz upatruje „odporność” w posiadaniu narzędzia (tu: internetu) pozwalającego na osiągnięcie cechy rezyliencji (bycia odpornym). Przy takim podejściu do koncepcji *rural resilience* zagadnienie „bycia odpornym” i „posiadania odporności” dla społeczności wiejskiej w erze cyfryzacji czyni kluczowym (powszechny) dostęp do internetu na obszarach wiejskich. Ci, którzy mają dostęp do szerokopasmowego internetu na tych obszarach, osiągają korzyści ekonomiczne i społeczne (kulturowe) dużo większe niż pozostali. Jednak nie wszyscy decydują się na taki dostęp (mimo że nie mają obiektywnych przeszkód), a w grupie osób będących online nie wszyscy mogą korzystać z niezawodnych, szybkich usług szerokopasmowych. Tak więc wykluczenie ze świata cyfrowego może dotyczyć zarówno nieużytkowników, jak i użytkowników internetu (Roberts i in. 2017).

W kontekście takiego spojrzenia niezwykle ważna jest polityka cyfryzacyjna na obszarach wiejskich. Wzmacnianie kapitału cyfrowego wspiera bowiem inne formy kapitału (w tym nade wszystko kapitał społeczny), tym samym zwiększa odporność (*resilience*) na obszarach wiejskich. I odwrotnie: niekorzystna sytuacja cyfrowa na obszarach wiejskich zwiększa podatność na zagrożenia i wywołuje gorszą sytuację ekonomiczną, społeczną i kulturową na tych obszarach oraz niezdolność rozwoju na własnych warunkach. Roberts i współautorzy (2017) piszą, że jest coś szczególnie dyskryminującego dla mieszkańców obszarów wiejskich, którzy nie mogą w pełni wykorzystać możliwości technologii cyfrowej dostępnej na obszarach miejskich. Wyrównanie różnic między miastem a wsią – zniwelowanie wykluczenia cyfrowego – wymaga wzięcia pod uwagę nie tylko czynników podaży (działań agend rządowych w kwestii infrastruktury), ale też czynników popytu (motywacji i postępowania osób zamieszkujących obszary wiejskie, a będących potencjalnymi beneficjentami cyfryzacji). Jak bowiem pokazują badania Sory Park (2017), oddalenie (aspekt przestrzenny) jest silnym predykatorem, wskaźnikiem wykluczenia cyfrowego, ale przepaść cyfrową pogłębiają też inne czynniki społeczno-demograficzne, takie jak poziom wykształcenia i status zatrudnienia.

Równocześnie, jak pokazuje przykład brytyjski (Ashmore, Farrington, Skerratt 2017), można zaobserwować pojawiające się oddolne inicjatywy społeczności lokalnej formułujące się w sformalizowane organizacje w celu uzyskania odpowiedniego dostępu szerokopasmowego w miejscach ich zamieszkania, co ma wzmocnić odporność społeczną na obszarach wiejskich. Fiona Ashmore, John H. Farrington, Sarah Skerratt (2017) wskazują na rolę lokalnych przywódców (*digital champions*) w procesie kierowania przez społeczność dostępem do łącz szerokopasmowych (zasobów cyfrowych), ale zauważają też, że przywództwo może utrzymywać istniejące nierówności i wykluczenie, zmniejszając zdolność do partycypacji innych jednostek tej społeczności. Niemniej jednak oddolne organizowanie się społeczności wiejskich w sprawie cyfryzacji jest kolejnym przykładem nierównego traktowania rozwoju obszarów wiejskich (w porównaniu do społeczności miejskich, które o dostęp cyfrowy nie muszą zabiegać w ten sposób).

Geoff Wilson (2010) połączył względnie nowy koncept *rural resilience* z dobrze już zakorzenioną ideą *multifunctionality*. Najogólniej rzecz biorąc, owa wielofunkcyjność rozumiana tu jest jako potencjał obszarów wiejskich do pełnienia wielu funkcji równocześnie w społeczeństwie: nie tylko tej tradycyjnej (produkcji rolnej), lecz także różnych nierolniczych usług rynkowych i publicznych, np. turystyki wiejskiej, gospodarki krajobrazowej, zarządzania wodą i przyrodą (np. Wilkin [red.] 2010; Van Huylenbroeck i in. 2007; Van Huylenbroeck, Durand [red.] 2003). Wilson kojarzy koncepcję wielofunkcyjności obszarów wiejskich, ale też społeczności wiejskich, z elastycznością (*elasticity*) i wrażliwością (*sensitivity*) systemów ludzkich. Według niego odporność (*resilience*), która jest powiązana z wrażliwością i elastycznością, można traktować jako wynik pewnego procesu (uzyskanie lepszej adaptacyjności społeczności wiejskich), lub jako sam proces dynamicznych zmian powiązanych z uczeniem się społeczności i gotowością tejże społeczności do wzięcia odpowiedzialności i kontroli ścieżek rozwoju obszarów wiejskich. Zasadniczo odporność obszarów wiejskich sprowadza on do odporności społeczności wiejskich (*rural community resilience*), a więc niejako personalizuje zbyt przestrzenne w swej wymowie „obszary wiejskie”. Podobne stanowisko, integrujące odporność środowiskową z odpornością społeczną, reprezentują Fikret Berkes i Helen Ross (2013).

Odporność społeczności wiejskich może być postrzegana jako balans, równowaga między ich potrzebami gospodarczymi, środowiskowymi i społecznymi (Wilson 2010). Innymi słowy, odporność polega na tym, że społeczności są w stanie skutecznie przetrwać różne „perypetie” endogeniczne oraz zmiany egzogeniczne. Tak pojmowana rezyliencja może być postrzegana poprzez solidność/krzepkość (*robustness*), szybkość (*rapidity*) i redundancję – nadmierność (*redundancy*) rozumianą jako zakres substytucji i zaradność/pomysłowość (*resourcefulness*) społeczności w poszukiwaniu sposobów radzenia sobie z zagrażającymi jej wyzwaniem

wewnętrzny i zewnętrzny mogący naruszyć jej wielofunkcyjność. W tym ujęciu rezyliencja może być rozpatrywana zarówno na poziomie gospodarstw domowych, jak i na poziomie indywidualnym. W każdym przypadku chodzi o całość działań gospodarczych, społecznych i środowiskowych, które są odpowiedzią, czy to poszczególnych osób, czy gospodarstw w obrębie danej społeczności wiejskiej, kształtującą ogólną odporność tejże społeczności. Choć brzmi to banalnie, na ogólną rezyliencję składają się reakcje poszczególnych osób lub grup danej społeczności. Maksymalizacja tak rozumianej odporności, pomoc społecznościom wiejskim w walce o ich przetrwanie, powinna być w centrum wysiłków decydentów.

Swoje wywody Wilson (2010) konstatuje następująco: aby społeczności wiejskie były „zrównoważone” (*sustainable*) i odporne (*resilient*), zarówno pod względem gospodarczym, jak i społecznym i środowiskowym, potrzebne jest silne rozwijanie w nich cech wielofunkcyjnych.

Wydaje się, że zintegrowane stanowiska dotyczące obszarów wiejskich wywodzą się z nieco wcześniej powstałej koncepcji panarchii zastosowanej do zrównoważonego rozwoju obszarów (Gunderson, Holling [red.] 2002), a zaczerpniętej z nazwy systemu politycznego, w którym pokojowo współistnieją różne formy ustrojowe. W pracy *Panarchy: Understanding Transformation in Human and Natural Systems* pod redakcją Lance’a H. Gundersona i C.S. Hollinga uznano, że wszystkie elementy, zarówno ekologiczne, ekonomiczne, jak i społeczne, odgrywają swoje role w rozwoju danego obszaru. Z kolei termin „panarchia” badacze ci stosują do opisanie ewoluujących systemów hierarchicznych z wieloma powiązanimi ze sobą elementami. Panarchia to struktura, w której systemy, w tym przyrodnicze (np. lasy) i ludzkie (np. kapitalizm), a także połączone systemy ludzko-przyrodnicze (np. instytucje zarządzające wykorzystaniem zasobów naturalnych, jak służby leśne), są ze sobą powiązane w ciągłych adaptacyjnych cyklach wzrostu, akumulacji, restrukturyzacji i odnowy. Te cykle transformacyjne zachodzą w skali „od kropli wody do biosfery”, w okresach „od dni do epok geologicznych”. Przyjmując takie rozumienie tych cykli i ich skali, rolą naukowców jest identyfikacja punktów, w których dany system jest w stanie zaakceptować pozytywne zmiany, a także wykorzystanie punktów-dźwigni, by wzmocnić odporność i zrównoważony rozwój w systemie. Jednakże mimo nieustannych wysiłków naukowcom jeszcze nie udało się zintegrować podejścia różnych dyscyplin do *resilience*.

Rural resilience rozumiana jako „odporność wiejska” czy też „odporność obszarów wiejskich” zawiera w sobie także „odporność systemów rolniczych” (*resilience of farming systems*). Tej kwestii poświęcili swoją pracę Miranda Meuwissen i współautorzy (2019) skupieni wokół projektu SURE-FARM². Autorzy ci definiują

---

² Zob. www.surefarmproject.eu (dostęp: 25.07.2022).

resilience of farming systems jako zdolność systemu rolniczego do zapewnienia świadczenia swych funkcji w obliczu wzrastającej złożoności oraz akumulacji wstrząsów i nacisków (gospodarczych, społecznych, środowiskowych i instytucjonalnych) dzięki zdolności do bycia stabilnym/solidnym/krzepkim (*robustness*) oraz umiejętności adaptacji (*adaptability*) i transformacji (*transformality*) (Meuwissen i in. 2019). Definicja ta nie ogranicza więc *resilience* do „bycia wytrzymałym” (*robustness*), czyli do zachowania równowagi systemu (*equilibrium*) i podstawowych funkcji bez większych zmian w wewnętrznych elementach i procesach mimo występowania zakłóceń zewnętrznych. Jest to definicja szeroka, wieloaspektowa, poszerza bowiem tradycyjne ujęcie *resilience* o dwie kolejne cechy (zdolności): adaptacyjność i zdolność do transformacji. *Adaptability* to zdolność systemu do dostosowania wewnętrznych elementów i procesów do zmieniających się okoliczności zewnętrznych, a tym samym do rozwoju wzdłuż poprzedniej trajektorii przy zachowaniu wszystkich ważnych funkcji. *Transformality* to z kolei zdolność systemu do rozwoju lub włączania nowych elementów i procesów w stopniu zmieniającym logikę operacyjną, w celu zachowania ważnych funkcji, gdy zmiany w środowisku ekologicznym, gospodarczym czy społecznym powodują, że istniejący system jest nie do utrzymania lub jest dysfunkcyjny.

Rozróżnienie tych trzech zdolności jest analogiczne do podziału zastosowanego przez Walkera i współautorów (2004) oraz Folkego i współautorów (2010) w odniesieniu do systemów społeczno-ekologicznych.

Zdaniem realizatorów projektu SURE-FARM obecna polityka Unii Europejskiej (UE) zorientowana jest na zwiększanie odporności poprzez zachowanie *status quo* systemów rolniczych (a więc ich *robustness*), nie zaś przez umacnianie i rozwijanie ich zdolności adaptacyjnych i transformacyjnych (Feindt i in. 2018).

Między trzema wymienionymi atrybutami *resilience* można zawierać „kompromisy”, np. wzmacniać *robustness* kosztem zdolności transformacji, jak również np. wzmacniać *robustness* przez wzmacnianie adaptacyjności czy zdolności do transformacji podmiotów łańcucha dostaw. Podobnie zresztą, jak między wymiarami składającymi się na system, można np. zwiększać odporność na wyzwania ekologiczne, ograniczając odporność na wyzwania społeczne czy gospodarcze i odwrotnie.

Meuwissen i współautorzy (2019) zwracają uwagę, że zajmując się kwestiami odporności systemów rolniczych, trzeba uwzględnić kontekst lokalny i regionalny, w których funkcjonują te systemy (gospodarstwa, organizacje rolników, dostawcy usług i podmioty łańcucha dostaw). Wyróżniają oni odporność specyficzną (szczególną) – *specified resilience* – czyli odporność na określone, znane wyzwania, oraz odporność ogólną (*general resilience*) jako zdolność systemu do radzenia sobie z nieznanymi sytuacjami cechującymi się niepewnością i zaskoczeniem.

Badacze ci, eksplorując odporność specyficzną, podążali za pytaniami postawionymi przez Stephena Carpentera i współautorów (2012) oraz Hugo Herrera (2017), czyli: odporność czego (*resilience of what?*), odporność na co, wobec jakich wyzwań (*resilience to what?*) oraz odporność w jakim celu, po co, co chcemy zachować (*resilience for what purpose?*). Dodali do tego zestawu dwa kolejne pytania: w jakim zakresie, jakie zdolności odpornościowe (*what resilience capacities?*), a także: co wzmacnia odporność (*what enhances resilience?*). Niektórzy autorzy (np. Herrera 2017; Quinlan i in. 2016) zadają sobie także pytanie: odporność dla kogo, w czym interesie (*resilience for whom?*). Niewątpliwie zachowanie odporności systemów rolniczych jest w interesie całego społeczeństwa, tak jak utrzymanie dobrze funkcjonującego rolnictwa. Zespół SURE-Farm podjął próbę skonstruowania ilościowych narzędzi do oceny *robustness* i *adaptability* (Herrera i in. 2018). Nadal jednak potrzebne są badania w celu opracowania narzędzi do oceny trzeciego wymiaru *resilience*, jaką jest *transformality*.

Elżbieta Strzelecka (2018) zwraca natomiast uwagę na uwzględnianie w analizach odporności narzędzi jakościowych do badań m.in.: postaw społecznych, potencjału kapitału ludzkiego i społecznego, znaczenia więzi czy wspólnych wartości i przywództwa, które jest szczególnie ważne w małych środowiskach. Aspekty te nie znajdują odzwierciedlenia w „twardych” wskaźnikach społeczno-gospodarczych, ponieważ również potrzebnych. Strzelecka, rozważając *urban* i *rural resilience* oraz biorąc pod uwagę, że pojęcie uzyskiwania odporności w założeniu ma prowadzić do określonych rezultatów – zwróciła także uwagę na ważkość następujących pytań: czym są pożądane rezultaty, dla kogo są one pożądane i kto decyduje, co jest pożądane. Odpowiedzi na te pytania mogą przynieść jedynie badania jakościowe.

Autorka ta akcentuje również „terytorializm” (lokalność) jako cechę odporności, gdyż odporność zawsze dotyczy określonej społeczności (*community resilience*) zamieszkującej dane terytorium – jest specyficzna dla danego obszaru. Strzelecka przywołuje badania Pata Enrighta (2016) dotyczące irlandzkiej wyspy Cape Clear (o pow. 6,7 km², zamieszkiwanej przez 124 osoby), na której głównymi źródłami dochodów są rolnictwo i turystyka. W badaniu wzięła udział połowa mieszkańców wyspy. Enright badał *resilience* w trzech płaszczyznach: ekonomicznej, społecznej i środowiskowej, uwzględniając stosowne wskaźniki i opierając się przy tym na opiniach mieszkańców wyspy i ich postrzeganiu *resilience*. Innowacyjny jest tu fakt, że w badaniu dobrobytu gospodarczego Enright – poza standardowymi wskaźnikami, jak ubóstwo, zadłużenie mieszkańców, warunki mieszkaniowe itp. – zastosował też bardzo ciekawy wskaźnik, jakim jest szczęście (*happiness*). Wykorzystał w ten sposób koncepcję Wilsona (2010) uznającego, że „szczęście” (odczucie szczęścia) przyczynia się do powstania silnie rozwiniętego kapitału ekonomicznego (sic!).

Badanie szczęścia Enright oparł na narzędziu Oxford Happiness Questionnaire (OHQ) opracowanym przez Petera Hillsa i Michaela Argyle'a (2002), którzy zaproponowali psychologiczne podejście do indywidualnego spojrzenia na życie.

Średnia ocena zadowolenia mieszkańców Cape Clear wyniosła 4,59. 26% mieszkańców wyspy uzyskało wynik powyżej 5, co oznacza, że „byli bardzo szczęśliwi” (tzn. mają bazę szczęścia, która pozwalała im poszerzać horyzonty i dążyć do większego sukcesu); 53% respondentów uzyskało zaś wyniki w skali od 4 do 5, co świadczyło o tym, że ponad połowa respondentów była szczęśliwa i optymistyczna (Enright 2016).

Ogólne wnioski płynące z badań Enrighta (2016) dowodzą, iż na całościowy rozwój wszystkich trzech płaszczyzn kapitału (gospodarczego, społecznego i ekologicznego) na wyspie Cape Clear wpływają takie wskaźniki, jak: szczęście, infrastruktura, dobrobyt gospodarczy i współpraca mieszkańców oraz dywersyfikacja dochodów. Natomiast wskaźnikami nierównowagi, zwiększającymi wrażliwość, a zmniejszającymi odporność jest (słaba) internetowa infrastruktura szerokopasmowa oraz uzależnienie od dotacji UE (sic!) i od importowanej żywności (Strzelecka 2018).

Wyniki badań jakościowych mogą ułatwić podejmowanie decyzji strategicznych odnoszących się do uzyskiwania równowagi rozwojowej i zachowania (rozwijania) odporności mieszkańców wyspy.

Uzyskiwanie, zachowanie i rozwijanie odporności wydaje się daleko bardziej znane/rozpracowane, zarówno teoretycznie, jak i praktycznie, w warunkach europejskich i amerykańskich. Tym bardziej ciekawa jest praca dwojga kanadyjskich naukowców: Melissy J. Marsche i Fikreta Berkesa (2006), którzy podjęli się zbadania *livelihood resilience* w Kambodży. Kraj ten jest jednym z najbiedniejszych i najsłabiej rozwiniętych państw świata, w którego gospodarce dominuje rolnictwo. Szczególnie rozwija się tam rybołówstwo, a jest to związane z jeziorem Tonle Sap, które w porze deszczowej podnosi swój poziom z 1–3 do nawet 12 metrów. Z uwagi na ten fenomen zbiornik ma jedno z najliczniejszych zasobów ryb słodkowodnych na świecie. Z dobrodziejstwa tego korzystają okoliczni mieszkańcy. Społeczności mieszkające wokół jeziora tworzą tzw. pływające wioski, żyją bowiem w domach osadzonych na wysokich palach, by w czasie przyływu ich dobytek nie został zalany.

W kraju takim jak Kambodża – ze względu na niski poziom jego rozwoju i wysoki poziom analfabetyzmu (dotyczący ok. 2/3 mieszkańców) – trudno jest mówić o *resilience* jako wyrafinowanej teorii lub praktyce. Chodzi tam bowiem głównie o przetrwanie i zabezpieczenie sobie *livelihood resilience*, źródeł i środków do życia, szczególnie w czasie wstrząsów zewnętrznych, głównie ze strony przyrody (takich jak zmienność obfitości zasobów ryb, sezonowość zasobów, zmiany w dostępie do tych zasobów).

Marsche i Berkes (2006) zbadali dwie rybackie wioski kambodżańskie (*fishing communities*): jedną nadbrzeżną (Koh Sralao) i jedną zlokalizowaną na jeziorze (Kompong Phluk), czyli „wioskę pływającą”. Pierwszą zauważalną *resilience livelihood* jest budowanie domów na palach, choć z pewnością mieszkańcom obcy jest koncept *resilience*, strategia ta wynika tu bowiem ze źródeł „zwykłej” mądrości życiowej (i pomysłowości) nastawionej na przetrwanie. Warto też zauważyć, że *rural resilience* w wydaniu europejskim, polegająca np. na wspomnianym już ułatwianiu mieszkańcom dostępu do internetu, jest zgoła odmienna w przypadku wiosek kambodżańskich, które z pewnością nie potrzebują internetu, a jedynie zdobycia choćby minimum środków do życia – głównie w niepewnych i zmieniających warunkach przyrodniczych (ale też i gospodarczo-politycznych), od których są tak mocno zależni.

Słusznie zauważają autorzy (Marshe, Berkes 2006), że na obszarach wiejskich rzeczywistość *livelihood* jest złożona i dynamiczna, lecz doskwiera najbardziej biednym krajom, takim jak Kambodża (tam jedyną stałą jest codzienna niepewność przetrwania). Dopiero pod koniec lat 90. XX w. pod wpływem pracy Iana Scoonesa (1998) skierowano uwagę na strategię przetrwania, jakie stosują mieszkańcy wiosek, wcześniej traktowano bowiem biedne społeczności jako pasywne ofiary. Takie aktywne podejście jest zorientowane na sprawczość podmiotów (*actor-oriented*), lokalność (*place focused*) i specyficzny kontekst (*context specificity*).

Na podstawie przeprowadzonych badań Marshe i Berkes (2006) wyróżnili trzy aspekty lokalnej odporności (*local resilience*) wpływające na dobrobyt (*well-being*) tej właśnie społeczności:

- związane z gospodarką (*economic condition*) (dostęp do sprzętu wędkarskiego, rozmaite umiejętności wędkowania, inne umiejętności życiowe, np. chów zwierząt, szycie, posiadanie zasobów kapitałowych, umiejętność oszczędzania);
- związane z zasobami przyrodniczymi (*resources*): obfitość drzew i ryb, możliwość utrzymania przez społeczność tych zasobów;
- związane z wiedzą i relacjami (*relationship*) (wiedza, mądrość, dobre relacje i komunikacja, szczęście, umiejętność dostosowania się i rozwiązywania problemów oraz chęć do wysiłku, a jak trzeba i do walki).

Zaobserwowane strategie budowania odporności w obu wioskach zidentyfikowano jako:

- uczenie się, jak żyć w warunkach zmiany i niepewności;
- utrwalanie wiedzy (traktując ją jako źródło innowacji) i adaptowanie się do zmian;
- tworzenie sposobności do samoorganizacji (co jest szczególnie ważne w niezwykłych sytuacjach konfliktów o wspólne łowiska, związanych w dużej mierze z nieustannym przemieszczaniem się ludzi i zasobów).

W Koh Sralao i Kompong Phluk w obliczu wstrząsów – głównie spowodowanych przez środowisko przyrodnicze, ale też z przyczyn uwarunkowań polityczno-gospodarczych, jak np. nielegalne połowy przez politycznie wpływowych ludzi – jak zanotowali autorzy, ludzie ciągle „coś robią” (*doing something*). Ich strategie radzenia sobie i adaptowania się do zmiennych warunków nie są skomplikowane, ale przydatne, głównie i powszechnie polegają zaś na dywersyfikacji (*diversification*) zajęć (działań) i tym samym dywersyfikacji źródeł dochodu. Realizowane są one np. przez wysyłanie domowników do innej, najemnej pracy (poza wioską), wykorzystanie siły roboczej w „chudych czasach” do innych celów, lecz także posiadanie dodatkowego sprzętu wędkarskiego. Strategie zachowania odporności w zakresie *livelihood* to również przesadzanie namorzynów (mangrowców). Lasy namorzynowe pełnią funkcję przeciwpowodziową, są znakomitą barierą dla ogromnych fal, wchłaniając energię fali i znacznie minimalizując straty.

Na budowę odporności dobrostanu społeczności lokalnej, oprócz działań podejmowanych przez nią samą, wpływa niewątpliwie polityka krajowa dotycząca zasad rybołówstwa, jak i umożliwiania zarobkowania przez wspólnoty rybackie poza rybołówstwem. Nie jest to łatwe z uwagi na niejednokrotnie sprzeczne interesy (polityczno-ekonomiczne) wewnątrz krajowe i zewnętrzne, dlatego zawsze aktualne pozostaną pytania: odporność dla kogo i w jakim celu (*resilience for whom?* i *resilience for what?*). Zwrócili na to uwagę Derek Armitage i Derek Johnson (2006), badając relacje między odpornością a globalizacją i konstatując, że ścieranie się procesów postępującej globalizacji z budowaniem odporności stanowi podłoże potencjalnego konfliktu oraz trudnych wyborów społeczno-politycznych i instytucjonalnych.

Wraz z rozwojem koncepcji *resilience* systematycznie pojawia się zwrot uwagi badawczej na sprawczość społeczności, wspomniany już *agent-oriented resilience*. Odchodzi się od prostego pojmowania *resilience* jako reaktywnego, biernego „odbicia się” od zewnętrznych wstrząsów (*reactive bounce-back*), eksplorując podejście aktywnej sprawczości (*proactive human agency*) (Skerratt 2013). Z badań Sarah Skerratt dotyczących szkockich społeczności – *community land ownership* – (autorka przeprowadziła wywiady z 17 zarządami Community Land Trust – CLT) wynika, że odporność społeczności realizowana jest nie tylko przez amortyzowanie wstrząsów wywołanych pojedynczymi zdarzeniami, lecz także przez celowe, świadome i przemyślane budowanie swoich umiejętności i bazy zdolności przydatnych w sytuacji ciągłych zmian. Do tych aktywnych działań należą: zwiększanie zasobów i redukcja *vulnerabilities*, wzmacnianie przepływów komunikacyjnych, generowanie przychodów. Żaden z planów zarządu nie odnosił się do konkretnego przewidywanego wstrząsu, ale skupiał się na wzmacnianiu (budowaniu) zasobów, umiejętności, budowania pewności siebie jako środków do osiągnięcia długofalowego *sustainability*. Wyodrębniono pięć głównych strategii działań zarządu: komunikowanie się

z szerszą społecznością, poszerzenie składu członków w zarządzie, delegowanie zadań, zatrudnianie płatnych pracowników (zamiast bazowania na wolontariuszach) oraz identyfikowanie i zabezpieczenie strumieni przychodów. Zarządy CLT podkreślały też ważność wielopoziomowych sieci (*multiscale networks*) kontaktów i zasobów, zarówno tych wewnątrz społeczności, jak i zewnętrznych, uznając, że poleganie przede wszystkim na indywidualnych „mistrzach” czy wizjonerach jest ryzykowne. Skerrat (2013) wnioskuje więc, iż powiązanie koncepcji *resilience* z koncepcją kapitału społecznego może przynieść korzyści w rozwijaniu ich obu zarówno w teorii, jak i w zastosowaniu w praktyce. I niewątpliwie tak jest, budowanie poczucia wspólnoty i kapitału społecznego powoduje bowiem wzrost stopnia rezyliencji: społeczność staje się silniejsza na skutek licznych ludzkich interakcji, wzajemnego poszanowania i okazywania wzajemnej troski, a tym samym lepiej dostosowuje się do sytuacji kryzysowych.

Z badań wspomnianej autorki można wnioskować, że budowanie odporności danej społeczności polega również na dywersyfikacji zadań, powiązań i działań. Społeczność kambodżańskich wioski wcale w tak dużym stopniu nie odbiega w tym względzie od społeczności europejskich, choć te drugie mają zdecydowanie bardziej zaawansowane możliwości i sposoby dywersyfikacji. Dywersyfikacja nie jest nowym konceptem, ale w odniesieniu do koncepcji *resilience* nabiera nowego znaczenia i nowego wymiaru, tym bardziej że dywersyfikacja, podobnie jak *resilience*, jest koncepcją dynamiczną. Oznacza bowiem proces, w wyniku którego z czasem zwiększa się różnorodność i tym różni się od statycznego pojęcia „różnorodności” (Wagner 2000). Dywersyfikacja (aktywów, dochodów i działalności) spowodowana może być tak przez czynniki wypychające (*push factors*), jak i czynniki przyciągające (*pull factors*) (Barrett, Reardon, Webb 2001). W tym pierwszym przypadku jest strategią ograniczania ryzyka (przetrwania), a w drugim coraz lepszego radzenia sobie (rozwoju). W kontekście koncepcji *resilience* można rzec, że w każdym z tych przypadków dywersyfikacja jest również strategią budowania odporności.

Rural resilience jest też rozważane w odniesieniu do roli przedsiębiorstw w lokalnym rozwoju i zachowaniu odporności. Wyniki badań przeprowadzonych w Australii przez Artura Steinera i Jane Atterton (2015) wskazują, że przedsiębiorstwa na obszarach wiejskich wpływają na lokalną odporność zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni. Wkład bezpośredni obejmuje tworzenie lokalnych miejsc pracy oraz dostarczanie lokalnych produktów i usług. Z kolei udział pośredni jest rozumiany jako efekt domina lub wartość dodana podstawowej działalności biznesowej, np. zapewnienie możliwości zatrudnienia pomaga zmniejszyć ryzyko migracji i wyludniania. Badacze wskazują również na ważność (koncepcji) zakorzenienia (*embeddedness*) właścicieli przedsiębiorstw w lokalnej społeczności i terytorium – „zakorzenienie” przedsiębiorców, czyli identyfikacja z miejscem

i społecznością, wpływa na ich wewnętrzny imperatyw większej odpowiedzialności w lokalnych sferach ekonomicznej, społecznej i środowiskowej. „Zakorzenieni” przedsiębiorcy silniej reagują na lokalne wyzwania i możliwości; próbują je z determinacją przekształcać i adaptować do nowych warunków, co ostatecznie wspiera odporność tych obszarów wiejskich. Można lakonicznie stwierdzić, że nie jest im obojętny los obszaru wiejskiego (i jego społeczności), na którym zlokalizowane jest przedsiębiorstwo. Warto zauważyć, że kwestia znaczenia i roli przedsiębiorczości na obszarach wiejskich nie jest nowa, tylko znacznie starsza od koncepcji *resilience*, jednakże dopiero od kilku lat rozważa się ją w kontekście zachowania odporności.

Holistyczne podejście do *rural resilience* proponują z kolei realizatorzy międzynarodowego projektu RETHINK, zakończonego w 2015 r. i zatytułowanego: „Rethinking the links between farm modernisation, rural development and resilience in a world of increasing demands and finite resources”. Analiza studiów przypadku z 14 krajów wskazała jego autorom (Knickel i in. 2018), iż interpretacja i operacjonalizacja pojęcia odporności zależą od konkretnego systemu, którego dotyczą, oraz że mogą, a nawet muszą być stosowane na wielu poziomach: od pojedynczego gospodarstwa, rodziny rolniczej, łańcucha żywnościowego poprzez lokalną społeczność wiejską aż do regionu i w końcu do poziomu globalnego. Zdaniem autorów projektu RETHINK analiza wzajemnych relacji między tymi różnymi poziomami jest niezbędna do całościowego, *in extenso*, zrozumienia *rural resilience*.

Znaczenie „odporności” jest odmienne na każdym z tych poziomów, mało tego, nie jest uniwersalne dla wszystkich krajów. Przykładowo na poziomie rolników (gospodarstwa rolniczego) budowanie odporności znaczyć może umiejętność wystarczająco szybkiej reakcji na zmienność, z reguły spadek, cen producentów (jest to prawie niemożliwe przy stosowaniu bardziej zrównoważonych środowiskowo praktyk w krajach takich jak Niemcy, Irlandia i Szwecja). Budowanie zaś odporności na poziomie rodziny rolniczej może polegać na łączeniu selektywnego wykorzystania technologii z tradycyjną wiedzą w celu spełniania wymagań społecznych i konsumenckich (Austria) albo na zacieśnianiu współpracy z sieciami społecznościowymi (Litwa, Łotwa), lub też na utrzymaniu rolnictwa jako atrakcyjnego zajęcia dla następnego pokolenia (Turcja). Budowanie rezyliencji na poziomie łańcucha żywnościowego odbywać się zaś może poprzez utrzymanie opłacalności ekonomicznej wszystkich partnerów w łańcuchu żywnościowym (Francja, Izrael, Szwajcaria) albo poprzez *good governance*, współpracę, zaufanie i transparentność (Hiszpania) czy łączenie tradycyjnych metod rzemieślniczych ze współczesnym sposobem zarządzania (Włochy). *Resilience* na poziomie społeczności wiejskiej polega z kolei na tworzeniu synergii między rozwojem rolnictwa, przedsiębiorstw wiejskich i społeczności. Przykładem może tu być wzmacnianie więzi z pobliskimi

miastami jako strategia osiągnięcia większej odporności (Belgia, Niemcy, Szwecja i Szwajcaria).

Karlheinz Knickel i współautorzy (2018) zaznaczają, że koncepcja *resilience* wykracza poza i uzupełnia pojęcie zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*), gdyż nie skupia się jedynie na trwałości rozwoju i osiągnięciu celów społecznych, środowiskowych i gospodarczych, ale też akcentuje potrzebę adaptacji (przywracania równowagi) – jest koncepcją bardziej dynamiczną. Jednakże obie te koncepcje mogą się wzajemnie uzupełniać.

Z kolei Amit Ashkenazy i współautorzy (2018) zwracają uwagę na to, że cele polityki (krajowej czy unijnej) mające wzmacniać odporność bywają rozbieżne, a nawet sprzeczne, właśnie z uwagi na zastosowanie ich do różnych skal przestrzennych i czasowych (i w związku z tym efekty polityki mogą być sprzeczne). Przykładowo strategie, które mogą zwiększać zdolność rolników do przetrwania w trudnym środowisku gospodarczym, mogą tym samym podważać odporność całego regionu; decyzje zwiększające odporność rolników w krótkim okresie mogą z kolei blokować ich w budowaniu długofalowej, przyszłej odporności. Czynniki przestrzenne i czasowe są wobec tego determinantami ograniczającymi spójność na wszystkich poziomach, choć na poszczególnym poziomie mogą wzmacniać odporność (ale tym samym na innym ją osłabiać). Wskazuje to na skomplikowanie procesu budowania odporności w skali makro, od którego oczekuje się uwzględnienia wszystkich poziomów, a jest to niemożliwe. Dlatego też możemy mówić o ograniczonej makroodporności.

Ashkenazy i współautorzy (2018) proponują pięć rodzajów strategii budowania odporności na poziomie gospodarstwa i regionu: uznanie gospodarczych i społecznych wartości lokalnej tradycji i umiejętności; znalezienie nowych sposobów dywersyfikacji działalności gospodarczej mieszkańców wsi i źródła dochodów; wykorzystanie nowych technologii i skali zglobalizowanego rynku gospodarczego, mając na uwadze też słabości z tym związane; łączenie różnych społeczności, mieszkańców i aktorów na obszarach wiejskich i w miastach do budowy większej spójności społecznej oraz wykorzystanie pomocy rządowej dla rolników i obszarów wiejskich w celu zachowania dóbr publicznych, które w innym przypadku mogą zniknąć.

Wspomniani autorzy podkreślają (Ashkenazy i in. 2018), że przy projektowaniu strategii i interwencji w zakresie odporności obszarów wiejskich konieczna jest ich integracja, skoordynowanie, jak również uwzględnienie tego, iż są one usytuowane w szczególnych kontekstach, systemach wartości i potrzeb, które na poszczególnych skalach przestrzennych i czasowych mogą być zmienne. Konstatują, że możliwe jest utrzymanie tylko niektórych elementów systemu i to prawie zawsze kosztem innych, co sprawia, iż *resilience* jest zawsze ograniczona.

Podobne wnioski odnośnie do potencjalnej sprzeczności i rozbieżności Ashkenazy i współautorzy (2018) odnoszą do poszczególnych „składników” odporności, takich jak: *persistence* (trwałość), *adaptability* i *transformability*, które, choć mogą współistnieć, mogą się też wzajemnie znosić. Choćby inwestowanie w programy poprawiające wydajność produkcji rolnej może zwiększać dobrobyt gospodarczy (wzmacniając *persistence*), ale jednocześnie uniemożliwić regionom lub rolnikom inwestowanie w przekształcanie gospodarki regionalnej (a więc osłabić *transformability*), nie mówiąc już o nieekonomicznych aspektach dobrobytu. Wniosek jest taki, że żadna pojedyncza strategia nie może wzmocnić trzech aspektów odporności równocześnie.

Artur Steiner i Marianna Markantoni (2014) w badaniach nad *community resilience* zwracają uwagę na ważność procesu włączania społeczności (*inclusion*) do działań wzmacniających odporność i uzyskiwania ich samodzielności (*self-reliance*). Wzmacnianie potencjału endogenicznego, zwłaszcza w społecznościach mniej aktywnych, jest szczególnie ważne.

Alistair Adam-Hernández i Ulrich Harteisen (2019) zaproponowali zaś osiem ram koncepcyjnych odporności wsi (*village resilience*): relacje i sieci społeczne (*social relations and networks*); procesy uczenia się, edukacja i autorefleksja (*learning processes, education and self-reflection*); wartości, postawy i przekonania (*values, attitudes and beliefs*); działania i podejmowanie decyzji przez społeczność (*community action and decision-making*); przywództwo i kluczowi ludzie (*leadership and key people*); różnorodność i integracja (*diversity and integration*); równowaga między ludźmi, środowiskiem i gospodarką (*the balance between people, environment and economy*) oraz podstawowe usługi i infrastruktura publiczna (*basic public services and infrastructure*).

Szczególnym wyzwaniem jest budowanie odporności na obszarach wiejskich wyludniających się i peryferyjnych. We wsiach kurczących się, „spustoszonych” zaczyna bowiem brakować grup społecznych gwarantujących dynamiczny rozwój i energię w wychodzeniu z sytuacji kryzysowych: odporność zostaje osłabiona. Można rzec, że wieś, podobnie zresztą jak miasto (Świątek 2015), nie ma układu jedynie mechanicznego, ale jest żywym organizmem. Takie myślenie kieruje nas w stronę analizy metabolizmu obszarów wiejskich – studiowania różnorodnych przepływów (materiałowych i energetycznych) zasilających poszczególne tkanki wsi. Co więcej, tego typu myślenie podpowiada nam, by przyglądać się mechanizmom adaptacyjnym funkcjonującym w przyrodzie, naśladować dynamikę ekosystemów, ich umiejętność adaptacji i regeneracji. Natura może być bowiem doskonałym źródłem inspiracji (bioinspiracja) w procesie rozwiązywania problemów, budowania odporności, także poprzez tworzenie innowacji. Termin ten wprowadziła do obiegu naukowego Janine M. Benyus (1997) w książce *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*.

Kurczące się społeczności (*shrinking communities*), wyludniające się obszary wiejskie z reguły postrzegane są jako oznaka upadku tychże społeczności. To powszechne podejście zmienia nowy sposób myślenia i działania, zwany *smart shrinkage*. Chodzi o to, by pomóc małym, a kurczącym się społecznościom aktywnie planować „kurczenie się”, zanim utrata populacji wpłynie na jakość ich życia. Przykładem takiego podejścia może być projekt Rural Shrink Smart, rozpoczęty w 2020 r. w stanie Iowa w USA³. *Smart shrinkage* oznacza szybszy niż przeciętny spadek populacji, któremu towarzyszy szybszy niż przeciętny wzrost jakości życia. Przy czym jakość życia obejmuje zarówno cechy gospodarcze tej społeczności, jak i społeczne oraz fizyczne. Realizatorzy projektu nazywają takie społeczności: *shrink-smart communities*. *Smart shrinkage* to również część *resilience*.

Phil McManus i współautorzy (2012), przeprowadzając badania w Australii, doszli do wniosku, że do utrzymania odporności kurczących się obszarów wiejskich potrzebny jest solidny poziom stałego zaangażowania między rolnikami a społecznościami miejskimi (okolicznymi małymi miastami). Chodzi o interaktywność społeczności wiejskiej i miejskiej (także nieformalną socjalizację) oraz o budowanie więzi i poczucia przynależności do szerszej rozumianej lokalnej wspólnoty, co pomaga nie tylko przetrwać, ale też umożliwia wejście w lokalną gospodarkę (od sfery społecznej do gospodarczej), tym samym wzmacniając *resilience* rolników zmagających się z „upadkiem” obszarów wiejskich (w sposób szczególny borykających się z uciążliwościami środowiskowymi, np. częstymi suszami, pożarami) i społeczności wiejskich. Autorzy ci konkludują, że odporność jest wynikiem percepcji środowiska fizycznego przez społeczność, jej poczucia przynależności i możliwości pracy.

Ważkość koncepcji *resilience* i jej przełożenia na praktykę spowodowała, że nie zabrakło jej w polityce rolnej Unii Europejskiej. Obszary wiejskie są lwią częścią przestrzeni życia jej obywateli, gdyż obejmują 80% terytorium UE zamieszkiwanego przez 30% jej populacji (137 mln osób). W dokumencie Komisji Europejskiej: „A long-term vision for the EU’s rural areas: Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040” (KE 2021), już w tytule zasygnalizowano cztery główne pożądane cele działań: obszary wiejskie mają stać się silniejsze, połączone, dobrze prosperujące (zamożne) oraz odporne. Mowa tu o odporności w trzech wymiarach (*main drivers*): na zmiany klimatu (*resilience to climate change*), środowiskowej (*environmental resilience*) i społecznej (*social resilience*). Uznaje się, że odporne obszary wiejskie będą sprzyjać dobrobytowi (*well-being*) ich mieszkańców. W zwiększaniu odporności społecznej wskazuje się na umożliwienie każdemu obywatelowi dostępu do doskonalenia i podnoszenia kwalifikacji oraz możliwość uzyskania pracy dobrej jakości i reprezentowania każdej grupy

---

³ Zob. www.ruralshrinksmart.org (dostęp: 25.07.2022).

społecznej w procesie podejmowania decyzji na szczeblach krajowym, regionalnym i lokalnym. Akcentuje się także konieczność posiadania dostępu cyfrowego (szerokopasmowego internetu) w każdym unijnym obszarze wiejskim. Szczególną rolę ma tu do odegrania narzędzie o nazwie Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności (Recovery and Resilience Facility – RRF)⁴, wspierające finansowo europejskie gospodarki i społeczeństwa w działaniach na rzecz uczynienia ich bardziej zrównoważonymi, odpornymi i lepiej przygotowanymi na wyzwania i możliwości transformacji ekologicznej i cyfrowej.

4. Podsumowanie

Przegląd stanu badań nad koncepcją *rural resilience* nie wprowadza bynajmniej naukowego spokoju, jako że koncepcja *resilience* okazuje się dość złożona: wielosektorowa, wieloelementowa, wieloaspektowa, wieloskalarna, ruchoma i współzależna. Dotyczy bowiem świata, w którym współegzystują skomplikowane systemy ekologiczne, ekonomiczne i społeczne, osadzone w przestrzeni, wzajemnie sprzężone i nierozdzielne, między którymi interakcje rosną w intensywności i skali. Z uwagi na to, że systemy ludzkie i naturalne stają się coraz bardziej złożone, to nie sposób o nich myśleć jako o oddzielnych, lecz jako o nakładających się elementach w ramach jednego systemu, którym w analizowanym tu przypadku są obszary wiejskie.

Ta złożoność świata nie ułatwia naukowcom prac koncepcyjnych/konceptualizacyjnych nad *rural resilience*, ale tym samym czyni tę pracę bardziej fascynującą w odkryciach badawczych. Z pewnością wymaga ona podejścia trans- czy interdyscyplinarnego oraz spojrzenia holistycznego, całościowego. Należy też uwzględnić, że ogólny pozytywny wynik „odporności” (uzyskania odporności) systemu, zbiorowości czy jednostek nie jest miarodajny dla poszczególnych jego elementów. Zjawisko powstawania sprzeczności (konfliktu interesów) między poszczególnymi częściami systemu William R. Ashby (1963) nazwał „prawem weta” (zob. Dacko, Dacko 2018).

Mało tego, w ramach jednej składowej systemu rozpatrywać można *rural resilience* pod różnymi kątami – dokonywać wglądu w rozmaite komponenty *resilience*, mianowicie w trwałość, adaptacyjność, zdolność do przekształcania itp. Powstaje wówczas pytanie, jak składowe jednego podsystemu zgrać ze składowymi innego (biorąc również pod uwagę ich dynamikę i zmienność)? Wszak mogą one być sprzeczne w swoich kierunkach dążenia do uzyskania odporności.

---

⁴ Instrument RRF, powołany jako odpowiedź na „odzyskiwanie sił” po epidemii koronawirusa, wszedł w życie 19 lutego 2021 r. Udostępnia on państwowym członkowskim środki w cenach bieżących w ogólnej wysokości 723,8 mld EUR, w tym w formie pożyczek 385,8 mld EUR i jako dotacje 338 mld EUR. Koniec tego programu nastąpi 31 grudnia 2026 r.

W pracach koncepcyjnych i pragmatycznych na rzecz *rural resilience* napotkać można na trudność, jaką jest dynamika systemu. Obszary wiejskie przekształcają się bowiem pod wpływem zmian zachodzących w szerszej pojmowanym świecie (ale nie tylko egzogennym, także tym wewnętrznym) i trudno jest uchwycić ich statyczny stan. Jeśli dodamy do tego fakt, że „odporność” też nie jest stanem, ale procesem ciągłego rozwoju, którego nie można osiągnąć raz na zawsze i „odłożyć na półkę” (rezyliencja nie jest absolutna i bezwarunkowa), otrzymujemy skomplikowane zadanie badawcze. Jak dopasować „zmianę odporności” do „zmiany świata” (i odwrotnie); jak dogonić jedno i drugie? W związku z tym odporność systemu, także *rural resilience*, trudno mierzyć w wartościach bezwzględnych, ale raczej należy je odnosić do systemu porównawczego. Jaką więc znaleźć miarę „odporności”? Czym mierzyć „odporność” (systemu, jak i poszczególnych jego składowych)? Jest to wciąż pole do badań. Wyzwanie stanowi również rozpoznanie, w jakich okolicznościach dynamiczny system przestaje funkcjonować po to, by w odpowiednio bezpiecznym czasie wystarczająco wzmocnić potencjał odpornościowy. Wniosek praktyczny jest tu taki, że lepiej wcześniej stosować zasady prewencji, zabezpieczania odpowiedniego poziomu rezyliencji, niż później przeprowadzać kosztowną rekonstrukcję.

W odniesieniu do konceptu *rural resilience* pojawia się także taka trudność, że jest on przedmiotem normatywnej retoryki. Choć konotacje „odporności” i cecha „bycia odpornym” są pozytywne, i taka jest konwencjonalna obiektywna interpretacja, to przy wnikliwszym spojrzeniu napotykać można na subiektywną ocenę i normatywny osąd, np. „skąd” i „dokąd” ma się zmieniać rozważany system. Z tego powodu koncepcja *resilience* może wzbudzać kontrowersje, jak to bywa w przypadku terminów o szerokim zakresie zastosowań – mają one bowiem tendencję do szybkiego stawania się modnymi hasłami (*buzzwords*) lub pojęciami rozmytymi (*fuzzy concepts*). Kwestia normatywności pożądanego stanu odporności (dla kogo pożądanym?, w czyim interesie?), czy problem sprawczości w budowaniu odporności (działania rządowe i instytucji państwowych *versus* działania społeczności wiejskich) są jednymi z takich „pułapek” lub „ślepych zaułków” konceptu *resilience*.

Złożoność koncepcji *resilience* ma również swoje przełożenie na zastosowania jej w praktyce. Chodzi o to, że skomplikowanie systemu uniemożliwia wręcz kontrolę zmian lub zapobieganie zmianom na obszarach wiejskich: tak więc bardziej wskazane w myśleniu o budowaniu odporności jest zrozumienie mechanizmów adaptacyjnych tego złożonego systemu po to, by próbować je ukierunkowywać, kształtować lub jeśli to możliwe, kierować niepowstrzymaną zmianą. Takie świadome radzenie sobie ze zmianą dokonującą się na obszarach wiejskich, także z uwzględnieniem ich przestrzenności i regionalności, może prowadzić do bardziej skutecznych analiz i interwencji.

Różnorodność obszarów wiejskich pod wszelkimi aspektami ich istnienia i kształtami badania (ekologicznymi, społecznymi, ekonomicznymi, przestrzennymi itd.), choć zdaje się przeszkodą w koordynowaniu i wzmacnianiu ich odpornością, może też wydawać się ich zaletą. Obserwując przyrodę, widzimy, że odporność ekologiczna wynika właśnie z różnorodności. Jak sugerowali Garry Peterson, Craig Allen i C.S. Holling już ponad 20 lat temu (1998), utrata danego gatunku, który w zbiorze jest niezbędny, redukuje zdolność ekosystemu do reorganizacji i zachowania swych funkcji. Podobnie może być w funkcjonowaniu obszarów wiejskich: zlekceważenie któregokolwiek elementu tego systemu może redukować jego odporność. Ta paralela interpretacyjna odnosząca się do funkcjonowania społeczeństwa na danym obszarze poprzez obiektyw ekologii nie może jednak tracić spostrzeżeń krytycznych nauk społecznych, które rządzą się swoimi prawami i uwzględniają człowieka (społeczności) jako aktywny, myślący, zdolny do namysłu i refleksji podmiot działań. W każdym razie różnorodność jest zalecana dla utrzymania „w zdrowiu” całego systemu. Podobnie zresztą różnorodność (dywersyfikacja działań) wskazana jest w budowaniu odporności. Steven Lade, Brian Walker i Lisbeth Haider (2020) nazwali tę drogę „różnorodnością ścieżek” (*pathways diversity*), według nich odporność jest tym większa, im więcej dostępnych jest działań, które mogą być utrzymane i zachowane na przyszłość.

Badacze konceptu *rural resilience*, jako że niemożliwe jest zbadać go jako całość, biorą pod uwagę różne aspekty odporności wiejskiej, np. wkład przedsiębiorstw, także gospodarstw, w budowanie tej odporności, rolę społecznościowego zarządzania zasobami ziemi, wdrażanie agendy cyfrowej dla obszarów wiejskich czy rozwoju potencjału endogenicznego i kapitału społecznego oraz dywersyfikację działań. Tworzą one pojedyncze puzzle będące częścią całego obrazu *in spe*, jakim jest *rural resilience*.

Kolejna trudność przejawia się w różnorodności przestrzennej obszarów wiejskich: inne wsie są w Anglii, a zupełnie inne w przywołanej w tekście Kambodży. Z innymi problemami mierzą się też ich mieszkańcy, np. w Anglii będzie to problem wciąż niedoskonałego dostępu do sieci internetowej, a w Kambodży oczekiwanie na przyływ, który pozwoli społecznościom rybackim wyżywić rodzinę i przeżyć kolejne dni. Różnorodność obszarów wiejskich w skali świata utrudnia sformułowanie konceptu *rural resilience* jako uniwersalnego. Odporność wiejska dla różnych kontynentów, różnych krajów, a nawet regionów, znaczy co innego, jest odmienna. Z tego powodu tak ważna w budowaniu *resilience* jest terytorialność i lokalność.

Kończąc niniejsze rozważania, można zadać sobie pytanie, które wybrzmiewa w tytule artykułu Simin Davoudi i współautorów (2012), czyli „Resilience: A bridging concept or a dead end?” (*Resilience* – koncepcja pomostowa czy ślepy zaułek?). Przy zachowaniu ostrożności – uwzględnieniu plastyczności tej koncepcji oraz tego, że

resilience, bądź co bądź, obecnie stało się modnym hasłem (jak było to z pojęciem *sustainability*) – można stwierdzić, że koncepcja ta jest obiecująca i zawiera przydatne ramy dla zrozumienia działania złożonych współzależności różnych elementów systemu, jakim są obszary wiejskie, i ich wykorzystania dla budowania *rural resilience*. W niepewnym i pełnym niespodzianek świecie, nie tylko przyrodniczych, ale nade wszystko cywilizacyjnych, koncepcja *resilience* może przyczynić się nie tylko do przetrwania w trudnych, zaskakujących warunkach, ale też do rozwoju obszarów wiejskich, łącząc się w ten sposób z założeniami teorii innowacji.

Wydaje się, że koncepcja *resilience* to więcej niż czysta metafora. Może bowiem być koncepcją pomostową między naukami przyrodniczymi i społecznymi oraz stymulować międzydyscyplinarną współpracę i dialog. Ma ona także potencjał, by wypełnić lukę między naukowcami, politykami i praktykami. Poza tym działania mające na celu budowanie odporności na obszarach wiejskich niewątpliwie wpływają na dobrostan innych grup, np. społeczności miejskich, a szerzej społeczeństwa jako całości. Osobliwa koncepcja *rural resilience* zasługuje więc na dalsze badania.

Bibliografia

- Adam-Hernández A., Harteisen U. (2019). A proposed framework for rural resilience: How can peripheral village communities in Europe shape change? *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural (Journal of Depopulation and Rural Development Studies)*, 28, 7–42. DOI:10.4422/ager.2019.05.
- Alvarado-Revilla F., Fitzgibbons J., Enright P., Sokolowski S., Moniz W., Khan Z.T. (2018). Partnerships for Preparedness: Enhancing individual and collective resilience to climate change through Augmented Reality technologies. White Paper written for the World Government Summit. Dubai, UAE.
- Armitage D., Johnson D. (2006). Can resilience be reconciled with globalization and increasingly complex conditions of resource degradation in Asian coastal regions? *Ecology and Society*, 11 (1), 2.
- Ashby W.R. (1963). *Wstęp do cybernetyki*. Warszawa: PWN.
- Ashkenazy A., Chebach T.C., Knickel K., Peter S., Horowitz B., Offenbach R. (2018). Operationalising resilience in farms and rural regions: Findings from fourteen case studies. *Journal of Rural Studies*, 59, 211–221. DOI:10.1016/j.jrurstud.2017.07.008.
- Ashmore F.H., Farrington J.H., Skerratt S. (2017). Community-led broadband in rural digital infrastructure development: Implication for resilience. *Journal of Rural Studies*, 54, 408–425. DOI:10.1016/j.jrurstud.2016.09.004.
- Barrett C.B., Reardon T., Webb P. (2001). Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: Concepts, dynamics, and policy implications. *Food Policy*, 26 (4), 315–331. DOI:10.1016/S0306-9192(01)00014-8.
- Bauman Z. (2000). *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa: Sic!

- Benyus J.M. (1997). *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. New York: HarperCollins Publishers.
- Berkes F., Ross H. (2013). Community resilience: Toward an integrated approach. *Society and Natural Resources*, 26 (1), 5–20. DOI:10.1080/08941920.2012.736605.
- Block J., Kremen A. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (2), 349–361. DOI: 10.1037//0022-3514.70.2.349.
- Borucka A., Ostaszewski K. (2008). Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, 12 (2, cz. 1), 587–597.
- Bosher L., Coaffee N. (2008). Editorial: International perspective on urban resilience. *Urban Design and Planning*, 161 (4), 145–146. DOI:10.1680/udap.2008.161.4.145.
- Carpenter S.R., Arrow K.J., Barrett S., Biggs R., Brock W.A., Crépin A.-S., Engström G., Folke C., Hughes T.P., Kautsky N., Li Ch.-Z., McCarney G., Meng K., Mäler K.-G., Polasky S., Scheffer M., Shogren J., Sterner T., Vincent J.R., Walker B., Xepapadeas A., de Zeeuw A. (2012). General resilience to cope with extreme events. *Sustainability*, 4 (12), 3248–3259. DOI:10.3390/su4123248.
- Cinner J.E., Barnes M. (2019). Social dimensions of resilience in social-ecological systems. *One Earth*, 1 (1), 51–56. DOI:10.1016/j.oneear.2019.08.003.
- Collier F., Hambling J., Kernaghan S., Kovacevic B., Miller R., Perez A.P., Richardson E., Macmillan S. (2014). Tomorrow's cities: A framework to access urban resilience. *Urban Design and Planning*, 167 (2), 79–91. DOI: 10.1680/udap.13.00019.
- Cook C.C.H., White N.H. (red.) (2020). *Biblical and Theological Visions of Resilience: Pastoral and Clinical Insights*. New York–Oxon: Routledge.
- Dacko A., Dacko M. (2018). Studia nad rozwojem obszarów wiejskich. Od paradygmatu wzrostu do rezyliencji. *Więś i Rolnictwo*, 2 (179), 49–64. DOI:10.53098/wir022018/03.
- Davoudi S., Shaw K., Haider L.J., Quinlan A., Peterson G.D., Wilkinson C., Fünfgeld H., Mcevoy D., Porter L. (2012). Resilience: A bridging concept or a dead end? “Reframing” resilience: Challenges for planning theory and practice interacting traps: Resilience assessment of a pasture management system in Northern Afghanistan urban resilience: What does it mean in planning practice? Resilience as a useful concept for climate change adaptation? The politics of resilience for planning: A cautionary note. *Planning Theory and Practice*, 13 (2), 299–333. DOI:10.1080/14649357.2012.677124.
- Dickinson D. (2017). *Biblical Resilience: God's Guidance When Life Hurts*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Drobniak A. (2015). Koncepcja urban resilience. Narzędzie strategicznej diagnozy i monitoringu miast. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 77 (1), 119–143. DOI:10.14746/rpeis.2015.77.1.7.
- Drobniak A. (2012). The urban resilience: Economic perspective. *Journal of Economics and Management*, 10, 5–20.
- Enright P. (2016). *Exploring the Resilience of the Oileán Chléire (Cape Clear) Community*. Cork: Cork University Business School.
- Feindt P.H., Termeer K., Candel J., Buitenhuis Y. (2018). D4.2: Assessing how policies enable or constrain the resilience of farming systems in the European Union: Case study

- results. Sustainable and resilient EU farming systems (SURE-farm) project report. EU Horizon 2020 Grant agreement no. 727520. <https://www.surefarmproject.eu/wordpress/wp-content/uploads/2019/05/SURE-Farm-D-4.2-Resilience-Assessment-Case-Studies-RP1.pdf> (dostęp: 25.07.2022).
- Folke C. (2016). Resilience (republished). *Ecology and Society*, 21 (4), 44. DOI:10.5751/ES-09088-210444.
- Folke C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16 (3), 253–267. DOI:10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002.
- Folke C., Biggs R., Norström A.V., Reyers B., Rockström J. (2016). Social-ecological resilience and biosphere-based sustainability science. *Ecology and Society*, 21 (3), 41. DOI:10.5751/ES-08748-210341.
- Folke C., Carpenter S.R., Walker B., Scheffer M., Chapin T., Rockström J. (2010). Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15 (4), 20. DOI:10.5751/ES-03610-150420.
- Garmezy N. (1985). Stress-resistant children: The search for protective factors. W: J.E. Stevenson (red.). *Recent Research in Developmental Psychopathology* (s. 213–234). Oxford: Pergamon Press.
- Garmezy N. (1973). Competence and adaptation in adult schizophrenic patients and children at risk. W: S.R. Dean (red.). *Schizophrenia: The First Ten Dean Award Lectures* (s. 163–204). New York: MSS Information Corporation.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A. (1999). Strategie Polaków wobec zmiany systemowej. W: J. Kurczewska (red.). *Zmiana społeczna. Teorie i doświadczenia polskie* (s. 229–235). Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Goggins D. (2018). *Can't Hurt Me: Master Your Mind and Defy the Odds*. Carson City: Lioncrest Publishing.
- Gunderson L.H., Holling C.S. (red.) (2002). *Panarchy: Understanding Transformation in Human and Natural Systems*. Washington: Island Press.
- Heijman W., Hagelaar G., Heide M. von der (2007). Rural resilience as a new development concept. 100th Seminar of European Association of Agricultural Economists – EAAE, June 21–23, 2007, Novi Sad, Serbia and Montenegro. DOI:10.22004/ag.econ.162359.
- Herrera H. (2017). Resilience for whom? The problem structuring process of the resilience analysis. *Sustainability*, 9 (7), 1196. DOI:10.3390/su9071196.
- Herrera H., Kopainsky B., Appel F., Balmann A., Accatino F., Tichit M., Antoniolio F., Severini S., Paas W., Reidsma P. (2018). D5.1: Impact assessment tool to assess the resilience of farming systems and their delivery of private and public goods. Sustainable and resilient EU farming systems (SURE-Farm) project report. EU Horizon 2020 Grant Agreement no. 727520. <https://www.surefarmproject.eu/wordpress/wp-content/uploads/2019/05/D5.1-Impact-assessment-tool-RP1.pdf> (dostęp: 25.07.2022).
- Hills P., Argyle M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33 (7), s. 1071–1082. DOI:10.1016/S0191-8869(01)00213-6.

- Holling C.S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23.
- Ingrisch J., Bahn M. (2018). Towards a comparable quantification of resilience. *Trends in Ecology and Evolution*, 33 (4), 251–259. DOI:10.1016/j.tree.2018.01.013.
- KE [Komisja Europejska] (2021). A long-term vision for the EU's rural areas: Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. Brussels, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.
- Knickel K., Redman M., Darnhofer I., Ashkenazy A., Calvão Chebach T., Šūmane S., Tisenkopfs T., Zemeckis R., Atkociuniene V., Rivera M., Strauss A., Kristensen L.S., Schiller S., Koopmans M.E., Rogge E. (2018). Between aspirations and reality: Making farming, food systems and rural areas more resilient, sustainable and equitable. *Journal of Rural Studies*, 59, 197–210. DOI:10.1016/j.jrurstud.2017.04.012.
- Kotlarska-Michalska A. (2016a). Wprowadzenie. Zaradność – wielość znaczeń i kontekstów społecznych. W: A. Kotlarska-Michalska, P. Nosal (red.). *Zaradność społeczna. Współczesne przejawy i ograniczenia* (s. 9–17). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Kotlarska-Michalska A. (2016b). Zaradność – wielość znaczeń i kontekstów społecznych. W: A. Kotlarska-Michalska, P. Nosal (red.). *Zaradność społeczna. Współczesne przejawy i ograniczenia* (s. 21–35). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Kotlarska-Michalska A., Nosal P. (red.) (2019). *Między jednostką a systemem. Zaradność społeczna w nowych ujęciach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Lade S.J., Walker B.H., Haider L.J. (2020). Resilience as pathway diversity: Linking systems, individual, and temporal perspectives on resilience. *Ecology and Society*, 25 (3), 19. DOI:10.5751/ES-11760-250319.
- Le Coze J.-C. (2019), Resilience, reliability, safety: Multilevel research challenges. W: S. Wiig, B. Falhbruch (red.). *Exploring Resilience: A Scientific Journey from Practice to Theory* (s. 7–13). Cham: Springer.
- Luthar S.S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. W: D. Cicchetti, D.J. Cohen (red.). *Developmental Psychopathology. Vol. 3: Risk, Disorder, and Adaptation* (s. 739–795). New York: John Wiley & Sons. DOI:10.1002/9780470939406.ch20.
- Luthar S.S., Cicchetti D., Becker B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71 (3), 543–562. DOI:10.1111/1467-8624.00164.
- Luthar S.S., Zelazo L.B. (2003). Research on resilience: An integrative review. W: S.S. Luthar (red.). *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (s. 510–549). Cambridge: Cambridge University Press. DOI:10.1017/CBO9780511615788.023.
- Markiewka T.S. (2019). Zaradni twardziele są twardzi i zaradni. Po co im społeczeństwo? *Krytyka Polityczna*, 22 stycznia.

- Marsche M.J., Berkes F. (2006). Exploring strategies that build livelihood resilience: A case from Cambodia. *Ecology and Society*, 11 (1), 42. DOI:10.5751/ES-01730-110142.
- Mazur J., Tabak I. (2008). Koncepcja resilience. Od teorii do badań empirycznych. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, 12 (2, cz. 1), 599–605.
- McManus P., Walmsley J., Argent N., Baum S., Bourke L., Martin J., Pritchard B., Sorensen T. (2012). Rural community and rural resilience: What is important to farmers in keeping their country towns alive?, *Journal of Rural Studies*, 28 (1), 20–29. DOI:10.1016/j.jrurstud.2011.09.003.
- Meerow S., Newell J.P. (2019). Urban resilience for whom, what, when, where, and why? *Urban Geography*, 40 (3), 309–329. DOI:10.1080/02723638.2016.1206395.
- Meerow S., Newell J.P., Stults M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38–49. DOI:10.1016/j.landurbplan.2015.11.011.
- Meuwissen M.P.M., Feindt P.H., Spiegel A., Termeer C.J.A.M., Mathijs E., de Mey Y., Finger R., Balmann A., Wauters E., Urquhart J., Vigani M., Zawalińska K., Herrera H., Nicholas-Davies P., Hansson H., Paas W., Slijper T., Coopmans I., Vroege W., Ciecchomska A., Accatino F., Kopainsky B., Poortvliet M., Candel J.L., Maye D., Severini S., Senni S., Soriano B., Lagerkvist C.J., Peneva M., Gavrilescu C., Reidsma P. (2019). A framework to assess the resilience of farming systems. *Agricultural Systems*, 176. DOI:10.1016/j.agsy.2019.102656.
- Olsson C.A., Bond L., Burns J.M., Vella-Brodrick D.A., Sawyer S.M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of Adolescence*, 26 (1), s. 1–11. DOI:10.1016/s0140-1971(02)00118-5.
- Park S. (2017). Digital inequalities in rural Australia: A double jeopardy of remoteness and social exclusion. *Journal of Rural Studies*, 54, 399–407. DOI:10.1016/j.jrurstud.2015.12.018.
- Peterson G.D., Allen C.R., Holling C.S. (1998). Ecological resilience, biodiversity, and scale. *Nebraska Cooperative Fish & Wildlife Research Unit – Staff Publications*, 4. <https://digitalcommons.unl.edu/nfwrustaff/4/> (dostęp: 25.07.2022).
- Quinlan A.E., Berbés-Blázquez M., Haider L.J., Peterson G.D. (2016). Measuring and assessing resilience: Broadening understanding through multiple disciplinary perspectives. *Journal of Applied Ecology*, 53, 677–687. DOI: 10.1111/1365-2664.12550.
- Roberts L., Beel D., Philip L., Townsend L. (2017). Rural resilience in a digital society: Editorial. *Journal of Rural Studies*, 54, 1–5. DOI:10.1016/j.jrurstud.2017.06.010.
- Rutter M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57 (3), 316–331. DOI:10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x.
- Scoones I. (1998). Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis. Institute of Development Studies (IDS). IDS Working Paper, 72.
- Simme J., Martin R. (2009). The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (1), 27–43. DOI:10.1093/cjres/rsp029.
- Skerratt S. (2013). Enhancing the analysis of rural community resilience: Evidence from community land ownership. *Journal of Rural Studies*, 31, 36–46. DOI:10.1016/j.jrurstud.2013.02.003.

- Steiner A., Atterton J. (2015). Exploring the contribution of rural enterprises to local resilience. *Journal of Rural Studies*, 40, 30–45. DOI:10.1016/j.jrurstud.2015.05.004.
- Steiner A., Markantoni M. (2014). Unpacking community resilience through capacity for change. *Community Development Journal*, 49 (3), 407–425. DOI:10.1093/cdj/bst042.
- Strzelecka E. (2018). Concept of resilience and development of small towns and rural areas. *Barometr Regionalny*, 16 (3), 121–130.
- Świątek L. (2015). Miasta spustoszone. Koncepcja rezylencji w procesie rewitalizacji małych i średnich miast. *Przestrzeń i Forma*, 23/1, 117–128.
- Tredgold T. (1818), XXXVII. On the transverse strength and resilience of timber. *Philosophical Magazine*, 51 (239), 214–216. DOI:10.1080/14786441808637536.
- Tugade M.M., Fredrickson B.L., Feldman Barrett L. (2004). Psychological resilience and positive emotional granularity: Examining the benefits of positive emotions on coping and health. *Journal of Personality*, 72 (6), 1161–1190.
- Van Huylenbroeck G., Durand G. (red.) (2003). *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*. Aldershot: Ashgate.
- Van Huylenbroeck G., Vandermeulen V., Mettepenningen E., Verspecht A. (2007). Multifunctionality of agriculture: A review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews in Landscape Research*, 1, 5–43. DOI:10.12942/lrlr-2007-3.
- Wagner J.E. (2000). Regional economic diversity: Action, concept, or state of confusion. *Journal of Regional Analysis and Policy*, 30, 1–22.
- Walker B., Holling C.S., Carpenter S.R., Kinzig A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9 (2), art. 5. DOI:10.5751/ES-00650-090205.
- Werner E.E. (2000). Protective factors and individual resilience. W: J.P. Shonkoff, S.J. Meisels (red.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (s. 115–132). Cambridge: Cambridge University Press.
- Werner E.E. (1994). Overcoming the odds. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 15 (2), 131–136.
- Wiig S., Fahlbruch B. (red.) (2019). *Exploring Resilience: A Scientific Journey from Practice to Theory*. Cham: Springer.
- Wilkin J. (red.) (2010). *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilson G. (2010). Multifunctional 'quality' and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35 (3), 364–381. DOI:10.1111/j.1475-5661.2010.00391.x.

Rural Resilience As a New Concept of Rural Development

Abstract: This work is of theoretical nature and it concerns the concept of rural resilience. The review of the state-of-the-art on rural resilience presented in the article indicates the complexity of this concept, due to the interdependence of ecological, economic and social systems and the conflict of interest among them. Moreover, the diversity of rural areas on a global scale and the problems of rural communities do not allow for universal and comprehensive conceptual arrangements, but instead focuses attention on territoriality and locality as well as a specific context. The dynamics of changing rural areas in confrontation with the uncertainty and volatility of the environment (natural, economic and geopolitical) makes the concept of rural resilience useful not only to survive in difficult, unexpected or expected situations, but also to work out ways for development. Both approaches: system-oriented and social (agent-oriented) as well as all elements of the resilience concept: robustness, adaptability, transformality are important in this process.

Keywords: resilience, rural areas, rural resilience concept.

Katarzyna Zajda

Współpraca podmiotów lokalnej polityki społecznej a systemy innowacji społecznych w gminach wiejskich*

Streszczenie: Przedmiotem rozważań w artykule jest współpraca instytucji publicznych z gmin wiejskich z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej, jej wpływ na wdrażanie tam innowacji społecznych oraz możliwość tworzenia lokalnych systemów innowacji społecznych. Zaprezentowane zostały wyniki badań ilościowych przeprowadzonych (za pomocą techniki ankiety internetowej) na reprezentatywnej próbie gmin wiejskich. Celem analizy było: ukazanie skali oraz form współpracy instytucji publicznych z gmin wiejskich z podmiotami lokalnej polityki społecznej; zweryfikowanie, czy wyróżnia ona te instytucje publiczne, które wdrażały innowacje społeczne w kooperacji z innymi podmiotami; wskazanie, czy może ona stanowić podstawę do tworzenia lokalnych systemów innowacji społecznych. Z przeprowadzonego badania wynika, że innowacje społeczne były wdrażane przez ok. 17% badanych instytucji publicznych. Mniej więcej połowa z nich współpracowała w tym zakresie z innym podmiotem, czemu sprzyjało ich wcześniejsze współdziałanie. Innowacje społeczne pojawiały się nie tylko w gminach, w których międzysektorowa współpraca była wcześniej obecna, jednakże to ona stanowiła przesłankę do stworzenia środowiska innowacyjnego. Długofalowa aktywność takiego środowiska jest w stanie oddziaływać na powstanie lokalnego systemu innowacji społecznych. Interpretacja rezultatów badania w kontekście literatury przedmiotu wskazuje jednak, że wiejski sektor pozarządowy wydaje się nadal zbyt słaby, aby środowiska te mogły generować powstanie tych systemów.

Słowa kluczowe: lokalna polityka społeczna, wieś, współpraca, systemy innowacji społecznych.

Dr Katarzyna Zajda, Uniwersytet Łódzki, Katedra Socjologii Wsi i Miasta, ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź, e-mail: katarzyna.zajda@uni.lodz.pl, ORCID 0000-0001-5568-3644.

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu pt.: „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi” (nr 015/19/D/HS6/00690) finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie umowy nr UMO-2015/19/D/HS6/00690.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

1. Wprowadzenie

Lokalna polityka społeczna – realizowana na terenie gmin oraz powiatów – obejmuje m.in. aktywność na rzecz pomocy społecznej, ochrony zdrowia, oświaty, kultury, budownictwa mieszkaniowego. Jak podkreśla Krystyna Faliszek (2021, s. 49), w jej wdrażaniu dominują działania na rzecz rozwiązywania problemów społecznych „o charakterze ratunkowym, podejmowane w sytuacji gwałtownego narastania zagrożeń w jakichś konkretnych obszarach, które to działania oczywiście niczego nie rozwiązują, co najwyżej łagodzą najbardziej dotkliwe negatywne skutki tych zagrożeń”.

Wśród podmiotów ważnych dla realizacji zadań lokalnej polityki społecznej wymienia się instytucje samorządu terytorialnego, w tym jednostki organizacyjne pomocy społecznej, instytucje rynku pracy, podmioty ekonomii społecznej (takie jak spółdzielnie socjalne, kluby i centra integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej) oraz organizacje pozarządowe (fundacje, stowarzyszenia lub związki stowarzyszeń) (Necel, Nosal 2016). Każdy z tych podmiotów ma właściwą sobie specyfikę określoną pozostającymi w jego dyspozycji zasobami ludzkimi, społecznymi, finansowymi czy prawnymi uwarunkowaniami funkcjonowania. Specyfika ta wpływa m.in. na gotowość takich podmiotów do podejmowania współpracy z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej oraz do realizacji działań nietypowych, niestandardowych, których celem jest rozwiązywanie problemów społecznych.

W artykule podjęte zostaną rozważania na temat współpracy instytucji publicznych z gmin wiejskich z innymi podmiotami polityki społecznej, wpływu tej kooperacji na wdrażanie innowacji społecznych oraz możliwości tworzenia lokalnych systemów innowacji społecznych. Innowacje te zostaną tu zdefiniowane jako nietypowe praktyki społeczne, alternatywne w stosunku do dominujących na danym obszarze (tj. na obszarze gminy wiejskiej), których celem jest wprowadzenie zmiany w sferze rozwiązywania problemów społecznych. W artykule zostaną udzielone odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jak wiele instytucji publicznych z gmin wiejskich kluczowych dla rozwiązywania problemów społecznych (urzędów gmin i ośrodków pomocy społecznej) ma doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznej?
2. Z jakimi podmiotami instytucje te współpracowały przed wdrożeniem tej innowacji i jaką formę ta współpraca przybierała?
3. Czy współpraca z podmiotami lokalnej polityki społecznej wyróżniała instytucje publiczne, które wdrażały innowacje społeczne w kooperacji z innym podmiotem?
4. Czy podjęta współpraca może stać się podstawą do tworzenia lokalnych systemów innowacji społecznych?

W artykule zaprezentowane zostaną wyniki badań ilościowych przeprowadzonych za pomocą techniki ankiety internetowej na reprezentatywnej próbie gmin wiejskich. W jego pierwszej części podjęto rozważania dotyczące roli współpracy podmiotów lokalnej polityki społecznej w tworzeniu systemów innowacji społecznych. W drugiej zaprezentowano metodologię badań własnych. W trzeciej scharakteryzowano zaś ich wybrane rezultaty. W ostatniej natomiast sformułowano wnioski odnoszące się do wdrażania innowacji społecznych w gminach wiejskich oraz tworzenia tam lokalnych systemów innowacji społecznych.

2. Współpraca jako warunek tworzenia systemów innowacji społecznych

Współpraca instytucji publicznych z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej wzmacnia szanse na rzetelne rozpoznanie problemów społecznych poprzez włączenie w proces ich diagnozowania organizacji reprezentujących i zrzeszających samych mieszkańców. Zwiększa też zdolność instytucji publicznych do reagowania na zmiany społeczne w sytuacji, kiedy ich zbiurokratyzowanie utrudnia ich szybkie rozpoznanie (Gąciarz, Piróg 2014). Przyczynia się także do wzmocnienia roli organizacji pozarządowych w realizacji zadań lokalnej polityki społecznej, włączając je w proces ich koprodukcji, a należy zauważyć, iż ta pozytywnie oddziałuje na jakość świadczonych mieszkańcom usług społecznych (w założeniu w większym stopniu zindywidualizowanych) oraz na ich ilość, co jest konsekwencją zwiększenia liczby podmiotów, które mogą je świadczyć (Ciepielewska-Kowalik 2020). Współpraca instytucji publicznych z organizacjami pozarządowymi wzmacnia również przybierającą różne formy aktywność społeczną samych mieszkańców wsi. Jedną z nich jest członkostwo w organizacjach pozarządowych (dalej NGOs).

Na wsi organizacje te są bardzo zróżnicowane – oprócz tych tradycyjnych, takich jak Koło Gospodyń Wiejskich (KGW) i Ochotnicza Straż Pożarna (OSP), funkcjonują organizacje tzw. nowego typu, najczęściej powstałe po 1989 r. (Kamiński, Sitek 2019; Chimiak 2016; Halamska [red.] 2008).

Organizacje tradycyjne, choć przypisuje się im aktywność przede wszystkim na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego (oczywiście pomijając typową dla ochotniczych straży pożarnych działalność na rzecz ochrony przeciwpożarowej), mogą też uczestniczyć w rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych, niemniej jednak nie jest to częste (Zajda 2021; Adamiak, Biejat, Charycka 2016; Biejat, Wójcikowska 2015).

Wśród organizacji tzw. nowego typu dominują stowarzyszenia zrzeszające średnio 25 osób działających społecznie (bez wynagrodzenia), aktywnie (nie w sposób ciągły), najczęściej na rzecz sportu, rekreacji, hobby oraz rozwoju lokalnego. Relacje między nimi a władzami lokalnymi bywają trudne. Nie zawsze chętnie są zapraszane

do współpracy przez instytucje publiczne (Charycka, Gumkowska, Arczewska 2020; Kretek-Kamińska, Zajda 2018; Goszczyński, Kamiński, Kniec 2013).

Formę prawną stowarzyszenia mają również lokalne grupy działania – organizacje obejmujące swoim wsparciem obszar złożony z kilku- czy kilkunastu gmin zwany partnerstwem terytorialnym. Na tle wiejskich organizacji pozarządowych wyróżniają się strukturą – w skład lokalnej grupy działania wchodzi przedstawiciele trzech sektorów: publicznego (władze lokalne, instytucje kultury, szkoły), społecznego (lokalne organizacje pozarządowe różnego typu) oraz gospodarczego (lokalni przedsiębiorcy oraz rolnicy). Są to organizacje działające w sposób ciągły, zatrudniające płatny personel, zobligowane do realizacji przyjętych przez siebie strategii rozwoju partnerstwa terytorialnego, której elementem jest rozwiązywanie problemów społecznych jego mieszkańców (Abramowicz i in. 2019; Kołomycew, Pawłowska 2013; Psyk-Piotrowska i in. 2013; Halamska, Michalska, Śpiewak 2010).

Instytucje publiczne nie są w takim stopniu jak organizacje pozarządowe postrzegane jako podmioty skłonne do wprowadzania praktyk alternatywnych w stosunku do dominujących w sferze rozwiązywania lokalnych problemów społecznych (Oosterlynck, Cools 2020). Krytykuje się je za niezdolność do elastycznego reagowania na zmiany oraz zbiurokratyzowanie, w które wpisane jest powtarzanie procedur, ich odtwarzanie, a nie modyfikowanie (MacCallum i in. [red.] 2009). Utrudnieniem dla wdrażania innowacji społecznych jest również krótkofalowość podejmowanych przez nie działań powodowana kadencyjnością władz i potrzebą osiągnięcia szybkich, widocznych sukcesów (Bekkers i in. 2013). Niemniej jednak – zwłaszcza w krajach postsocjalistycznych, takich jak Polska, cechujących się niższym potencjałem samoorganizacji mieszkańców, także w sformalizowanych organizacjach pozarządowych (Karolewski 2016) – to instytucje publiczne mogą odegrać znaczącą rolę w propagowaniu samej idei innowacji społecznych, wdrażaniu ich różnych rodzajów, zwłaszcza we współpracy z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej.

Wśród tych podmiotów mogą się znaleźć organizacje pozarządowe. W każdej gminie cele współpracy instytucji publicznych i NGOs określa (obligatoryjnie przygotowany) roczny program współpracy (fakultatywnie mogą być tworzone programy wieloletnie). Jakość tych programów bywa jednak różna. Jak zauważa Faliszek (2021, s. 61–62): „Bardzo często też są to kolejne dokumenty powstające jako spełnienie ustawowego wymogu, lecz niemające przełożenia na praktykę działania, ponieważ (a może właśnie dlatego) są nazbyt ogólnikowe i schematyczne”. Wiele kontrowersji wzbudzają postępowania konkursowe związane z realizacją zadań publicznych przeprowadzanych przez urzędy gmin (Janoś-Kresło 2013). Organizacje zarzucają im preferowanie wniosków niektórych podmiotów oraz kierowanie do wybranych zaproszeń do udziału w konsultacjach dotyczących

celu i zasad danego konkursu. Odnoszą się też krytycznie do wysokiego poziomu ich biurokratyzowania oraz określania krótkich okresów realizacji projektów, co ogranicza wdrażanie przedsięwzięć długotrwałych i bardziej złożonych (Adamiak i in. 2013).

Instytucje publiczne z gmin wiejskich – mając na uwadze rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych – mogą również podjąć współpracę z lokalną grupą działania, która tę gminę obejmuje swoim wsparciem. Współpraca ta wydaje się szczególnie pożądana, jako że od początku swojego funkcjonowania lokalne grupy działania były zobowiązane do wdrażania różnego typu innowacji (Zajda 2022).

Instytucje publiczne mogą również podjąć współpracę ze spółdzielniami socjalnymi, choć w gminach wiejskich jest ich niewiele, a znacząca część z nich nie utrzymuje się na rynku (GUS 2018). Nie wszystkie są zainteresowane współpracą z innym podmiotem w celu wdrażania działań ryzykownych. Nie są tym zainteresowane zwłaszcza te spółdzielnie, które zrzeszają osoby doświadczające wielu problemów społecznych, o niskich kwalifikacjach zawodowych, którym na rynku pracy bardzo trudno było się odnaleźć. Są jednak też spółdzielnie tworzone przez osoby z wyższym wykształceniem, gotowe podejmować ryzyko związane z wdrażaniem nietypowych usług społecznych, dla których spółdzielnia socjalna jest preferowaną formą prowadzenia działalności gospodarczej. Cele ekonomii społecznej, specyfika struktury spółdzielni (równość spółdzielców) czy prawne uwarunkowania takiej aktywności zmotywowały ich do jej założenia (Koptiew, Puzio-Waślawik 2019).

Współpraca instytucji publicznych kluczowych dla rozwiązywania problemów społecznych (a do takich w gminach wiejskich należą ośrodki pomocy społecznej i urzędy gmin) z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej może przyczynić się do powstania lokalnych systemów innowacji społecznych, rozumianych jako sieci współpracujących ze sobą podmiotów celowo wprowadzających zmianę w praktykach rozwiązywania problemów społecznych. Zmiana ta jest efektem kontestacji zastanego porządku społecznego i reguł związanych z rutynizacją praktyk rozwiązywania lokalnych problemów społecznych (Zajda, Pasikowski, Kretek-Kamińska 2020). Innowacje społeczne polegają na tworzeniu nietypowych usług społecznych w odniesieniu do dotychczasowych reguł działania podmiotów lokalnej polityki społecznej (na zasadzie eksperymentowania z nimi) lub na tworzeniu całkowicie nowych reguł (Thompson 2019).

Termin „system innowacji” został zaczerpnięty przez badaczy innowacji społecznych (Terstriep, Rehfeld, Kleverbeck 2020) z koncepcji regionalnego systemu innowacji odnoszącej się przede wszystkim do innowacji gospodarczych (Asheim, Grillitsch, Trippel 2016; Cooke, Uranga, Etxebarria 1997; Cooke 1992) i wpisany w specyfikę tego typu innowacji oraz mniejszego układu terytorialnego – nie regionalnego, a lokalnego. Jak podkreśla Aleksandra Nowakowska (2011, s. 70), sama koncepcja

bywa niesłusznie utożsamiana z koncepcją środowiska innowacji. Środowiska te powstają zaś w określonych ramach terytorialnych (nie tylko regionalnych) i są efektem zbiorowych procesów interakcji, których elementem jest obieg wiedzy, również tej ukrytej, milczącej. Uczestniczą w nich aktorzy gotowi do zmian społecznych (Nowakowska 2011). W prezentowanym artykule przyjęto, że konsekwencją działania tych środowisk może być powstanie systemów innowacji społecznych.

Funkcjonowanie systemów ułatwia wdrażanie *bottom-linked social innovations*, tj. innowacji wdrażanych przez powiązane ze sobą podmioty lokalne. Przeciwdziała z kolei realizacji *locally bounded social innovations*, czyli innowacji szybko zanikających, wdrażanych przez podmioty niepodejmujące współpracy z innymi, które nie wnoszą wiele w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych (Kazepov, Colombo, Sarius 2020). Innymi słowy, współpraca podmiotów lokalnej polityki społecznej jest warunkiem powstania środowiska innowacji, którego długofalowe inicjatywy mogą przyczynić się do powstania w gminach wiejskich lokalnych systemów innowacji społecznych.

3. Metodologia badań własnych

W artykule zaprezentowano wybrane rezultaty projektu badawczego poświęconego problematyce wdrażania innowacji społecznych w polskich gminach wiejskich. Przeprowadzono w nim badanie ilościowe, wykorzystując metodę sondażową oraz technikę ankiety internetowej.

Ankieta dotyczyła aktywności instytucji publicznych (ośrodków pomocy społecznej i urzędów gmin) na rzecz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych i ich współpracy z podmiotami lokalnej polityki społecznej. Zawarto w niej następujące pytania dotyczące doświadczenia instytucji publicznej we wdrażaniu innowacji społecznej na terenie gminy: „Czy w celu rozwiązania problemów społecznych dotykających mieszkańców gminy instytucja zrealizowała jakieś działania, które można określić jako nietypowe, niestandardowe, odstające od powszechnie stosowanej na obszarze tej gminy praktyki w zakresie rozwiązywania problemów społecznych?” oraz: „Czy realizując te działania, instytucja współpracowała (formalnie lub nieformalnie) z jakąś organizacją lokalną?”¹. Wyróżniono trzy formy współpracy:

- tworzenie wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym;
- wspólne dostarczanie usług społecznych;
- wspólne tworzenie oraz wspólne dostarczanie usług społecznych w ramach realizowanych projektów.

¹ Wśród tych organizacji wyszczególniono organizacje tradycyjne (to jest KGW i OSP), organizacje pozarządowe nowego typu, lokalne grupy działania oraz spółdzielnie socjalne.

Ankiety kierowano do urzędów gmin jako instytucji publicznych najważniejszych w zakresie kształtowania szeroko rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego każdej gminy wiejskiej, a zarazem jednostki kierowanej przez wójta gminy, któremu formalnie podlegają ośrodki pomocy społecznej (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym). Te dwie instytucje są ze sobą ściśle powiązane i razem odpowiadają za rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych. Z każdej wylosowanej do badania gminy wiejskiej ankietę wypełniał jeden respondent: wójt/sekretarz gminy lub kierownik ośrodka pomocy społecznej (jeśli wójt lub sekretarz odmawiali udziału w badaniu i wskazywali badaczom na konieczność skontaktowania się z kierownikiem ośrodka pomocy społecznej).

Ankiety przeprowadzono w okresie od stycznia do czerwca 2018 r. na próbie 330 losowo dobranych gmin wiejskich. Jednostką losowania była gmina wiejska. Ze zbioru 1559 gmin wiejskich wylosowano reprezentatywną próbę 311 gmin (przy założeniu poziomu ufności $\alpha = 0,95$ i błędu maksymalnego $p = 0,05$). Dobór próby miał charakter warstwowy. Funkcję warstw spełniały województwa.

W celu określenia poziomu współpracy między instytucjami publicznymi a innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej stworzono dwa indeksy: indeks współpracy instytucji publicznych z organizacjami pozarządowymi tzw. nowego typu (IWNGOs) oraz indeks współpracy z innymi podmiotami lokalnej polityki społecznej, to jest z tradycyjnymi organizacjami pozarządowymi, lokalną grupą działania oraz spółdzielniami socjalnymi (IW).

Pierwszy z indeksów zbudowano na podstawie liczby organizacji pozarządowych tzw. nowego typu, z którymi instytucje publiczne w gminach wiejskich współpracowały w ostatnich trzech latach w ramach trzech form współpracy². Drugi indeks zbudowano na podstawie 12 zmiennych wyrażających liczbę podmiotów lokalnych z terenu gminy (innych niż NGOs tzw. nowego typu), z którymi instytucje publiczne współpracowały w ostatnich trzech latach w ramach trzech form współpracy³.

---

² Przy budowie indeksu zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji, gdy nie wskazano żadnej organizacji pozarządowej współpracującej z instytucją publiczną, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 organizacji, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 organizacji oraz 3 punkty, gdy wskazano większą liczbę organizacji. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–9. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,69–0,71. Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha była wysoka i wynosiła 0,84.

³ W celu utworzenia indeksu (ze względu na dużą rozpiętość liczby podmiotów, przy jednoczesnym niskim odsetku wskazań na więcej niż 3 podmioty) zastosowano wagi punktowe: 0 punktów w sytuacji niewskazania żadnego podmiotu współpracującego z instytucją publiczną, 1 punkt w sytuacji wskazania 1 podmiotu, 2 punkty w przypadku wskazania 2–3 podmiotów oraz 3 punkty, gdy wskazano większą liczbę podmiotów. Wskaźnikiem indeksu była suma punktów. Zakres punktów możliwych do uzyskania wynosił 0–36. Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji spełniała wymagane kryteria ($> 0,2$) i wynosiła 0,34–0,70. Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha była wysoka i wynosiła 0,83.

Zebrane dane poddano analizie statystycznej w programie SPSS Statistics 24.0⁴. Statystyka testu Shapiro-Wilka wykazała brak zgodności rozkładu badanych zmiennych z rozkładem normalnym. W analizie (w celu udzielenia odpowiedzi na trzecie z postawionych pytań badawczych) wykorzystano nieparametryczny test U Manna-Whitneya.

4. Wyniki badania

W aktywności wiejskich instytucji publicznych można odnaleźć przykłady lokalnych innowacji społecznych. Doświadczenie w ich wdrażaniu – w świetle deklaracji respondentów – miało 17,27% instytucji publicznych z gmin wiejskich. Nieco ponad połowa z nich (52,63%) była wdrażana we współpracy z innym podmiotem lokalnej polityki społecznej, najczęściej organizacją pozarządową, najrzadziej spółdzielnią socjalną.

Fakt, że instytucje publiczne, które wdrażały innowację społeczną, prawie w połowie przypadków nie podjęły współpracy w tym zakresie z innym podmiotem polityki społecznej wskazuje, iż wiele z nich może reprezentować *locally bounded social innovations*, a więc te znikające wraz z formalnym końcem projektu, na który

Tabela 1. Wdrażanie innowacji społecznej przez instytucje publiczne oraz współpraca w tym zakresie z innym podmiotem lokalnej polityki społecznej

Table 1. Implementation of social innovation by public institutions and cooperation in this area with another local social policy actors

		<i>N</i>	%
Realizacja innowacji społecznej	Nie	273	82,73
	Tak	57	17,27
	Ogółem	330	100,00
Realizacja innowacji społecznej we współpracy z innym podmiotem lokalnej polityki społecznej	Nie	27	47,37
	Tak	30	52,63
	Ogółem	57	100,00

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

⁴ Wartości współczynnika rzetelności alfa Cronbacha powyżej 0,50 uznano za akceptowalne, a powyżej 0,70 za wysokie. Moc dyskryminacyjną pozycji powyżej 0,20 uznano za akceptowalną. Istotność statystyczną wyników przyjęto na poziomie $\alpha = 0,05$.

Tabela 2. Podjęcie współpracy przez instytucję publiczną przy wdrażaniu innowacji społecznej a posiadanie doświadczeń we wcześniejszej kooperacji z podmiotami lokalnej polityki społecznej

Table 2. Public institution cooperation in the implementation of social innovation and experience in previous cooperation with local social policy actors

	Podjęcie współpracy przy wdrażaniu innowacji społecznej				Istotność różnic	
	Nie N = 27		Tak N = 30			
	M	SD	M	SD	U	p
Współpraca instytucji publicznych z podmiotami lokalnymi innymi niż NGOs nowego typu (IW)	2,89	3,37	4,90	5,64	324,50	0,05
Współpraca instytucji publicznych z NGOs nowego typu (IWNGOs)	0,81	1,98	3,57	2,50	139,00	0,001

N – liczebność, M – średnia, SD – odchylenie standardowe, U – statystyka testu U Manna-Whitneya, p – istotność

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

udało się pozyskać środki. Można je traktować jako krótkoterminowe działania niestwarzające możliwości zaistnienia trwałej zmiany w praktykach rozwiązywania lokalnych problemów społecznych ani szansy na powstanie lokalnego systemu wdrażania innowacji społecznych.

Instytucje publiczne, które podjęły współpracę przy wdrażaniu innowacji społecznej, odróżniały się od jej niepodjętych posiadaniem doświadczenia we współpracy z podmiotami lokalnej polityki społecznej (zob. tabela 2). Innymi słowy, projekt, którego efektem było wdrożenie innowacji społecznej, nie był w tym przypadku pierwszym realizowanym z innymi podmiotami usytuowanymi na terenie gminy. Świadczy to o tym, że instytucje publiczne doceniały wcześniejszą współpracę – gdyby przynosiła wyłącznie negatywne doświadczenia zapewne nie byłaby podjęta.

Warto odnotować, iż instytucje publiczne zapraszały lokalne NGOsy do współpracy nie tylko przy wdrażaniu, lecz także przy tworzeniu konkretnych projektów (zob. tabela 3).

Pośród innych podmiotów lokalnej polityki społecznej, tylko OSP były częściej zapraszane do takiej współpracy. I to one, na tle KGW, lokalnych grup działania, a zwłaszcza spółdzielni socjalnych, były podmiotami, z którymi nawiązywano różne formy współpracy. Dlaczego właśnie z nimi?

Oba rodzaje organizacji tradycyjnie obecnych na wsi (OSP i KGW) są bardzo dobrze znane wiejskim instytucjom publicznym, są przez nie wspierane i włączane

Tabela 3. Statystyki opisowe liczby organizacji pozarządowych z terenu gminy, z którymi instytucje publiczne współpracowały w ostatnich trzech latach**Table 3.** Descriptive statistics of the number of non-governmental organisations from the municipality with which public institutions have cooperated in the last three years

Typ działania	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Instytucja tworzy z NGOs wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	330	0,80	1,55	0,00	7,00
Instytucja realizuje działania i projekty wspólnie z NGOs, ale nie uczestniczą one w ich tworzeniu	330	0,91	1,68	0,00	10,00
Instytucja współpracuje z NGOs zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	330	0,95	1,68	0,00	8,00

N – liczebność, *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *Min/Max* – minimum/maksimum

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

w wiele wydarzeń kierowanych do mieszkańców wsi. Trudno sobie wyobrazić dożynki czy wiejski festyn bez ich udziału. Obie organizacje dysponują kapitałem społecznym, który może ułatwiać wdrażanie różnego rodzaju projektów. OSP i KGW funkcjonują w świadomości mieszkańców wsi od pokoleń, dzięki czemu mogą wzbudzać większe zaufanie osób borykających się z problemami społecznymi niż ośrodki pomocy społecznej. Konsekwencją takiej sytuacji może być nie tylko rozpoznanie specyfiki danego problemu społecznego, ale też zachęcenie osób go doświadczających do udziału w tworzeniu działań, które będą służyły jego rozwiązywaniu. Należy dodać, iż zbiorowość, którą dotyka jakiś problem społeczny, bywa bardzo zróżnicowana. Bezrobocie może dotyczyć osób nisko wykształconych, które nie wykazują gotowości do zmiany swoich kwalifikacji i podjęcia zatrudnienia, ale też osób z wyższym wykształceniem, chętnych do podnoszenia kwalifikacji i angażowania się w nietypowe przedsięwzięcia. W ich przypadku dodatkowa motywacja ze strony organizacji zakorzenionych w wiejskiej społeczności do zaangażowania się w działanie na rzecz rozwiązania tego problemu może być znacząca. Najwyraźniej instytucje publiczne podejmowały współpracę z tymi organizacjami, które swoje zasoby potrafiły aktywować w sposób ciągły. Różnice między OSP i KGW nie odnoszą się bowiem tylko do celów działalności czy wysokości ich budżetów. Ochotnicze straże pożarne działają na co dzień i z tego tytułu są podmiotami, z którymi można podjąć długofalową i systematyczną współpracę. Tymczasem koła gospodyń wiejskich najczęściej funkcjonują akcyjnie, od wydarzenia do wydarzenia i w tej ich cesze można upatrywać niższego zaangażowania

w każdą z form współpracy podjętej z kluczowymi dla rozwiązywania lokalnych problemów społecznych lokalnymi instytucjami publicznymi.

Najbardziej z każdą z form współpracy wiejskie instytucje publiczne podejmowały ze spółdzielniami socjalnymi działającymi na terenie gminy, co można uzasadnić ich niewielką liczbą, często dość krótkotrwałą obecnością na rynku i słabym zainteresowaniem współpracą. Zastanawiająca jest jednak niewielka współpraca z lokalnymi grupami działania, które funkcjonują na polskiej wsi już kilkanaście lat i są bardzo dobrze znane wiejskim instytucjom publicznym (zob. tabela 4). Wyjaśnienia tego stanu rzeczy można upatrywać w traktowaniu tych podmiotów jako specyficznych agencji rozwoju, sprofesjonalizowanych i zaabsorbowanych wieloma działaniami nie tylko skoncentrowanymi na problemach mieszkańców danej gminy wiejskiej. Innymi słowy, najwyraźniej są to organizacje postrzegane jako realizujące wiele własnych projektów i niekoniecznie

Tabela 4. Statystyki opisowe liczby podmiotów z terenu gminy, z którymi instytucje publiczne współpracowały w ostatnich trzech latach

Table 4. Descriptive statistics of the number of organisations from municipality with which public institutions have cooperated in the last three years

Typ działania	Podmiot	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Instytucja tworzy z podmiotem wspólne zespoły o charakterze doradczym i inicjatywnym	LGD	330	0,33	0,47	0,00	1,00
	KGW	330	0,66	1,76	0,00	9,00
	OSP	330	1,20	2,23	0,00	9,00
	S.SOC	330	0,06	0,27	0,00	2,00
Instytucja realizuje wspólnie z podmiotem działania, projekty, ale nie uczestniczy w ich tworzeniu	LGD	330	0,29	0,45	0,00	1,00
	KGW	330	0,59	1,56	0,00	10,00
	OSP	330	1,11	2,09	0,00	9,00
	S.SOC	330	0,08	0,31	0,00	2,00
Instytucja współpracuje z podmiotem zarówno przy realizacji konkretnych działań, projektów, jak i przy ich tworzeniu	LGD	330	0,34	0,48	0,00	1,00
	KGW	330	0,38	1,17	0,00	9,00
	OSP	330	1,41	2,35	0,00	10,00
	S.SOC	330	0,08	0,30	0,00	2,00

N – liczebność, *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *Min/Max* – minimum/maksimum

LGD – lokalne grupy działania, KGW – koła gospodyń wiejskich, OSP – ochotnicze straże pożarne, S.SOC – spółdzielnie socjalne

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

zainteresowane udziałem w przedsięwzięciach wykraczających poza plan określony w przyjętych strategiach rozwoju partnerstwa.

5. Podsumowanie

Specyfika innowacji społecznych polega na tym, że stanowią one działania alternatywne w stosunku do dotychczas praktykowanych, a ich wdrażanie jest obciążone ryzykiem. W związku z powyższym nie należy się spodziewać, iż będą często obiektem zainteresowania instytucji publicznych (z założenia działających zgodnie z obowiązującymi procedurami, powielających zrutynizowane sposoby działania). By je zrealizować, instytucje te często muszą wykazać się większą elastycznością niż organizacje pozarządowe, funkcjonują bowiem w określonym reżimie prawnym i finansowym.

Nawet, jeśli przyjąć założenie, iż deklaracje respondentów dotyczące wdrażania lokalnych innowacji społecznych były zbyt optymistyczne, to można stwierdzić, że pojawiają się one na polskiej wsi. Dodatkowo blisko połowa z nich jest realizowana wyłącznie przez instytucję publiczną, bez angażowania innych podmiotów. Z tego powodu nie przyczyniają się one do powstania lokalnego systemu innowacji społecznych. Istotne bowiem dla jego tworzenia w gminach wiejskich jest doświadczenie instytucji publicznych w nawiązywaniu różnych form współpracy z organizacjami pozarządowymi nowego typu oraz OSP. Organizacje te zapraszano nie tylko do realizacji projektów, lecz także do ich tworzenia, przy czym międzysektorowa współpraca mogła mieć charakter sformalizowany i niesformalizowany. Wiejskie organizacje pozarządowe bardzo często są tworzone przez społecznych liderów związanych zawodowo z instytucjami publicznymi (nauczycieli, pracowników ośrodka kultury), dla których nieformalny kontakt z wójtem gminy, radnymi, pracownikami urzędu jest zupełnie naturalny.

Innowacje społeczne pojawiały się jednak nie tylko w gminach, w których międzysektorowa współpraca była obecna. Niemniej to ona stanowiła przesłankę do tworzenia środowiska innowacyjnego, którego długofalowa aktywność jest w stanie oddziaływać na powstanie lokalnego systemu innowacji społecznych. Interpretacja rezultatów badania w kontekście literatury przedmiotu wskazuje jednak, że wiejski sektor pozarządowy wydaje się nadal zbyt słaby, by środowiska te mogły generować powstanie takich systemów, zwłaszcza w sytuacji nadmiernej biurokratyzacji działań instytucji publicznych. Innymi słowy, wzmocnienie zasobów (przede wszystkim ludzkich i finansowych) wiejskich organizacji pozarządowych nowego typu oraz OSP można traktować jako inwestycję w powstawanie lokalnych systemów innowacji społecznych.

Bibliografia

- Abramowicz J., Borowczak A., Grabowska I., Polańska Z., Popis Z., Kopczyńska M., Krzewski A., Ledzion B. (2019). *Raport końcowy z badania pn. Określenie optymalnego modelu funkcjonowania Lokalnych Grup Działania w nowej perspektywie finansowej oraz ocena jakości i efektywności ich funkcjonowania*. Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Adamiak P., Biejat M., Charycka B. (2016). *Ochotnicze straże pożarne – lokalne centra kultury. Raport z badań 2016*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Adamiak P., Dworkowska Z., Herbst J., Przewłocka J. (2013). *Współpraca w obszarze kultury – samorządy, publiczne instytucje kultury, organizacje pozarządowe. Raport z badania w województwie śląskim*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Asheim B., Grillitsch M., Trippel M. (2016). Regional innovation systems: Past – present – future. W: R. Shearmur, C. Carrincazeaux, D. Doloreux (red.). *Handbook on the Geographies of Innovation* (s. 45–62). Cheltenham: Edward Elgar.
- Bekkers V., Tummers L.G., Stuijzfand B.G., Voorberg W. (2013). *Social Innovation in the Public Sector: An Integrative Framework. LIPSE Working Papers*. Rotterdam: Erasmus University.
- Biejat M., Wójcikowska K. (2015). O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, 1/2 (166/2), 97–109.
- Charycka B., Gumkowska M., Arczewska M. (2020). *Oblicza lokalności. Organizacje pozarządowe na wsi*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Chimiak G. (2016). *The Growth of Non-governmental Development Organizations in Poland and the Cooperation with Polish Aid*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Ciepielewska-Kowalik A. (2018). Co-production in Poland: From recognition to research? Some preliminary evidence. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 40 (1), 51–67.
- Cooke P. (1992). Regional innovation systems: Competitive regulation in the New Europe. *Geoforum*, 23 (3), 365–382. DOI:10.1016/0016-7185(92)90048-9.
- Cooke P., Uranga M., Etxebarria G. (1997). Regional innovation systems: Institutional and organisational dimensions. *Research Policy*, 26 (4–5), 475–491. DOI:10.1016/S0048-7333(97)00025-5.
- Faliszek K. (2021). *Samorząd gminy jako podmiot lokalnej polityki społecznej. Przypadek małych gmin województwa śląskiego*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Gąciarz B., Piróg T. (2014). Od państwa opiekuńczego do społeczeństwa opiekuńczego. Dylematy wokół partycypacji obywateli na przykładzie polityki społecznej wobec niepełnosprawności. *Studia Socjologiczne*, 2 (213), 85–106.
- Goszczyński W., Kamiński R., Kniec W. (2013). *Dylemat linoskoczek, czyli o profesjonalizacji, autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*. Toruń–Warszawa: Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich.
- GUS [Główny Urząd Statystyczny] (2018). *Spółdzielnie socjalne w 2016 r.* Warszawa.
- Hałamska M. (2008) (red.). *Wiejskie organizacje pozarządowe*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

- Halamska M., Michalska S., Śpiewak R. (2010). LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu. *Więś i Rolnictwo*, 4 (149), 104–119.
- Janoś-Kresło M. (2013). *Organizacje pozarządowe na rynku usług społecznych w Polsce*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza.
- Kamiński R., Sitek A. (2019). Wiejskie organizacje społeczne. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 1 (s. 421–454). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Karolewski I. (2016). Protest and participation in post-transformation Poland: The case of the Committee for the Defense of Democracy (KOD). *Communist and Post-Communist Studies*, 49 (3), 255–267. DOI:10.1016/j.postcomstud.2016.06.003.
- Kazepov Y., Colombo F., Sarius T. (2020). The multi-scalar puzzle of social innovation. W: S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.). *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A Critical Appraisal* (s. 91–112). Bristol: Policy Press.
- Kołomycew A., Pawłowska A. (2013). Partnerstwa międzysektorowe w rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie Lokalnych Grup Działania w województwie podkarpackim. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (52), 62–80. DOI: 10.7366/1509499525204.
- Koptiew D., Puzio-Waławik B. (2019). Spółdzielnia socjalna jako innowacyjna forma działalności w zakresie rozwiązywania problemów społecznych. W: N. Laurisz, A. Pacut (red.). *Ekonomia społeczna. Innowacyjność społeczna w Polsce* (s. 49–59). Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.
- Kretek-Kamińska A., Zajda K. (2018). Collaboration between local social policy entities and their readiness to implement social innovations. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 510, 102–110. DOI:10.15611/pn.2018.510.08.
- MacCallum D., Moulaert F., Hillier J., Vicari Haddock S. (red.) (2009). *Social Innovation and Territorial Development*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Necel R., Nosal P. (2016). Samorząd województwa a lokalne podmioty polityki społecznej. Wzajemne relacje i ich uwarunkowania. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 57, 131–149. DOI:10.18778/0208-600X.57.09.
- Nowakowska A. (2011). *Regionalny wymiar procesów innowacji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Oosterlynck S., Cools P. (2020). Modalities of governing the welfare mix. W: S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.). *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A Critical Appraisal* (s. 63–90). Bristol: Policy Press. DOI:10.2307/j.ctvs32tpj.9.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D. (2013). *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Terstriep J., Rehfeld D., Kleverbeck M. (2020). Favourable social innovation ecosystem(s)? – An explorative approach. *European Planning Studies*, 28 (5), 881–905. DOI:10.1080/09654313.2019.1708868.
- Thompson M. (2019). Playing with the rules of the game: Social innovation for urban transformation. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43 (6), 1168–1192. DOI:10.1111/1468-2427.12663.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16, poz. 95).

Zajda K. (2022). *Wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Zajda K. (2021). Sieci współpracy kół gospodyń wiejskich. *Kultura Współczesna*, 4 (116), 59–74. DOI:10.26112/KW.2021.116.05.

Zajda K., Pasikowski S., Kretek-Kamińska A. (2020). The implementation of grassroots product-oriented social innovations by non-governmental organisations: Proposal of a measurement tool. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1–15. DOI:10.1080/13511610.2020.1742668.

Cooperation of Local Social Policy Actors and Social Innovation Systems in Rural Municipalities

Abstract: The subject of consideration in the article is the cooperation of public institutions from rural municipalities undertaken with other social policy actors, its impact on the implementation of social innovations and the possibility of creating local social innovation systems. The results of quantitative research carried out (using the online survey technique) on a representative sample of rural municipalities were presented. The aim of the analysis was: to show the scale of cooperation of public institutions from rural municipalities with local social policy actors and its forms; to verify whether it distinguishes those public institutions that have implemented social innovation with other organisations; to indicate whether it can become the basis for creating local social innovation systems. The study shows that social innovations were implemented by about 17% of the public institutions. About half of them cooperated with another organisation in this respect, which was facilitated by their previous cooperation. Social innovations occurred not only in municipalities where cross-sectoral cooperation was previously present. However, it was the premise for creating an innovative environment. The long-term activity of this environment can influence the emergence of a local system of social innovation. However, the interpretation of the results of the study in the context of the literature indicates that the rural non-governmental organisations still are too weak to generate the emergence of these systems.

Keywords: local social policy, rural areas, cooperation, social innovation systems.

Nixon Goba, Blessing Gweshengwe, Aaron Mabaso,
Frank Kapungu

The Effectiveness of Poverty Reduction Measures in Peri-Urban Areas of Zimbabwe: Case of Mutasa South Peri-Urban

Abstract: The question of “how effective poverty eradication measures being implemented in Zimbabwe are” has not been addressed in the context of peri-urban areas. This question must be addressed since the country has a high incidence of poverty and is working towards achieving Sustainable Development Goal 1 i.e. “No Poverty”. Using a case study of Mutasa South peri-urban, this research therefore sought to answer the question. It adopted an exploratory methodology and data was collected from residents in Mutasa South peri-urban area and key informants from NGOs and Mutasa Rural District Council. The study found that poor people in the study area experience different forms of poverty. Poverty reduction measures being implemented in Mutasa South peri-urban include food aid, education assistance, cash transfer, microfinance and farming programmes. The effectiveness of these measures was examined based on the extent to which the programmes cover the multiple dimensions of poverty found in the study area. As the study found, the programmes take into account all the dimensions of poverty but there are aspects of these dimensions that they pay less attention to and tend to exclude some of the poor.

Keywords: poverty, peri-urban, quality of life, poverty reduction, Sustainable Development Goals, Zimbabwe.

Nixon Goba, Mutasa Rural District Council, 228 Managers Hill, Penhalonga, Zimbabwe, e-mail: nixongoba@gmail.com; **Blessing Gweshengwe**, PhD, Department of Rural and Urban Development, Great Zimbabwe University, P.O. Box 1235, Masvingo, Zimbabwe, e-mail: bgweshengwe@gzu.ac.zw, ORCID: 0000-0002-8837-2874; **Aaron Mabaso**, Department of Rural and Urban Development, Great Zimbabwe University, P.O. Box 1235, Masvingo, Zimbabwe, e-mail: amabaso@gzu.ac.zw, ORCID: 0000-0002-1735-9736; **Frank Kapungu**, Department of Community Medicine, University of Zimbabwe, P.O. Box MP 167, Mount Pleasant, Harare, Zimbabwe, e-mail: kapungufrank@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8054-2018.

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

1. Introduction

Zimbabwe is facing an acute poverty challenge. In 2017, about 70.5% of the country's population lived in poverty (Zimbabwe National Statistics Agency 2019). Extreme poverty in the country rose, between 2017 and 2019, from 29% to 34% (Chingono 2020; Zimbabwe National Statistics Agency 2019), and further increased, in 2020, to half of the country's population owing to the COVID-19 pandemic and economic shocks (Chingono 2021; UNICEF Zimbabwe 2021; World Bank 2020). Although poverty in Zimbabwe is predominantly rural, it is rising faster in urban areas (Gweshengwe 2021; World Bank 2020; Zimbabwe National Statistics Agency 2019). Peri-urban areas in the country are not spared from this scourge. The quality of life in peri-urban areas is falling dramatically due primarily to unplanned urban expansion (Gweshengwe and Matai 2022). This is against the background in which Zimbabwe, like other United Nations signatories, is working towards eradicating all forms of poverty throughout the country, including peri-urban areas, by 2030 (Sustainable Development Goal 1).

Given the high incidence of poverty in Zimbabwe and the country's intention to meet Sustainable Development Goal (SDG) 1, how effective are poverty eradication measures being implemented in the country? This question has not been answered in the context of peri-urban areas in Zimbabwe. The aim of the current study is therefore to ascertain the effectiveness of poverty alleviation measures implemented in the country's peri-urban areas, based on a case study of Mutasa South peri-urban. The specific objectives are to shed light on the dimensions of poverty in Mutasa South peri-urban area and to examine the effectiveness of the poverty reduction measures implemented in the study area. This study is expected to make governmental and non-governmental welfare organisations aware of how they are faring in eradicating peri-urban poverty and how they could enhance the effectiveness of their poverty eradication efforts.

2. Literature Review

This section sheds light on the multidimensionality of poverty since it has been used in the study as the basis for examining the effectiveness of peri-urban poverty eradication measures. It also examines the global distribution of poverty and the nature of poverty in peri-urban areas. The section concludes with a discussion of some peri-urban poverty eradication strategies.

2.1. The Multidimensionality of Poverty

Poverty has multiple dimensions: financial, economic, material, social, environmental and seasonal (Gweshengwe and Hassan 2020; Kalinowski 2020; Chambers 2012). The financial dimension implies deprivation in terms of income, savings and access to loans from formal financial institutions (Kalinowski and Wyduba 2021; Gweshengwe and Hassan 2019; Banerjee 2016; Sen 1999). The economic dimension includes a lack of employment and entrepreneurial opportunities, natural resources (land, water, forestry products), physical capital (markets and infrastructure) as well as human capital (being educated, skilled and healthy) (Gweshengwe and Hassan 2020; Kalinowski 2020; Brand 2002). The material dimension refers to undesirable living conditions caused by a lack of essential material goods and services, such as housing, means of transport, clothing, televisions, furniture, utilities, amenities and communication (Chambers 2012; Gordon 2010). The social dimension denotes deprivation in terms of social capital or resources (networks or relationships) and the inability to participate in communal activities (Gweshengwe and Hassan 2020). The environmental dimension covers environments in which poor people live, which are usually unhygienic, remote, lacking in basic infrastructure and communication systems and susceptible to disasters, prostitution, crime and drug abuse (Chambers 2007; Narayan et al. 2000). The seasonal dimension refers to poverty realities caused by changes in both climatic and non-climatic seasons (Gweshengwe 2020; Devereux, Sabates-Wheeler, Longhurst 2012). These realities include lack of income and food, indebtedness, debilitating sicknesses associated with the wet season and challenges caused by the schooling calendar and festivals (Gweshengwe 2020; Chambers 2012).

2.2. Global Distribution of Poverty

Poverty, as discussed earlier, is multidimensional. In 2018, about 1.3 billion people across the globe were multidimensionally poor (OPHI 2018). Most multidimensionally poor people are from Sub-Saharan Africa and South Asia; some are from Central Asia and the European Union (UNDP and OPHI 2020; OPHI 2018).

The poorest countries in Sub-Saharan Africa are South Sudan and Niger, which register an incidence of multidimensional poverty of more than 90%, and South Africa, which at 6.3%, has the lowest levels of deprivation (UNDP and OPHI 2019). Intra-country variations are particularly pronounced between rural and urban areas. In Sub-Saharan Africa, for example, 71.9% of people in rural areas (466 million

people) are multidimensionally poor as compared to 25.2% (92 million people) in urban areas (UNDP and OPHI 2020). Burundi, Malawi, and Madagascar have the most striking rural-urban divides, with approximately 95% of poor people living in rural areas (OPHI 2018).

The significant deprivations affecting the multidimensionally poor in most Sub-Saharan African countries include deprivation in nutrition; education; and clean cooking fuel (UNDP and OPHI 2020; OPHI 2018). The environmental dimension of poverty is also acute in Sub-Saharan Africa, where the multidimensionally poor face at least one environmental deprivation (UNDP and OPHI 2020). Poor and disadvantaged people are more exposed to the adverse effects of environmental phenomena such as climate change and environmental degradation due to the numerous links between poverty and the environment (Godinot and Walker 2020; UNDP and OPHI 2020). Since many people living in poverty depend on ecosystemic services for their livelihoods and well-being, the degradation of the natural environment puts the livelihoods of these people at risk (UNDP and OPHI 2020). According to OECD (2007), for example, a 1% increase in biomass scarcity could reduce average rural household well-being in Malawi by 1%.

The environmental and health dimensions of poverty are also pronounced in Sub-Saharan Africa due to deprivation of basic water and sanitation services, and housing. The region has 418 million people without access to basic water services, and 779 million lacking basic sanitation services (UNICEF 2022). Water and sanitation deprivation is high in rural areas and informal urban settlements. According to A. Kofi Amegah (2021), Sub-Saharan Africa has the highest number of slum dwellers, with around 62% of the region's urban population residing in slums. There are several environmental exposures in slums, which increases vulnerability to diseases and ill-health in these settlements (Amegah 2021).

Only 2.3% of the Europe and Central Asia regions' 149 million people included in the survey were multidimensionally poor (OPHI 2018). The other major highlight from the Europe and Central Asia region were small levels of acute multidimensional poverty found in countries such as Ukraine, Serbia, Kazakhstan and Montenegro. However, the Global Multidimensional Poverty Index fails to adequately capture the higher poverty eradication aspirations of the European region (OPHI 2018).

The At Risk of Poverty and Social Exclusion (AROPE) index is one of the commonly used measures of relative poverty in Europe. The AROPE covers three dimensions: relative income poverty risk; severe material deprivation; and low work intensity households (Yang 2017). In 2020, there were an estimated 96.5 million people in the EU at risk of poverty or social exclusion, which was equivalent to 21.9% of the total population (Eurostat 2021). The risk of poverty and social exclusion varies among groups according to age, gender, level of education and employment

status. Women, young adults, people with a low level of educational achievement and unemployed persons were, on average, more likely to be at risk of poverty or social exclusion in 2020 than other groups within the EU population (Eurostat 2021). The trends over the last two decades show that the AROPE rate did not fall, as the trend line for most countries is relatively flat (Jenkins 2020). These trends represent a slight increase in poverty for most European countries over the two decades.

2.3. Nature of Peri-Urban Poverty

Many peri-urban areas in developing regions are characterised by multidimensional poverty (Méndez-Lemus and Vieyra 2014; Allen, Davila and Hofmann 2006), which is a result of the dynamic processes of socio-economic and environmental change caused by peri-urbanisation (Banu and Fazal 2016). Rapid land-use changes, especially the conversion of prime agricultural land to urban land use, greatly affect the livelihoods of the poor (Abdulai, Derbile and Fuseini 2021; Banu and Fazal 2016), who often have little resilience and less room to manoeuvre in the face of shocks and stresses from these rapid changes (Allen, Davila and Hofmann 2006). The urban expansion also creates livelihood opportunities for the peri-urban poor, which include opportunities associated with wage employment, trading markets and access to improved services and infrastructure (Banu and Fazal 2016).

The peri-urban poor include residents of informal settlements and residents of formerly rural areas who lived there before urban encroachment (Méndez-Lemus and Vieyra 2014). Most of these poor peri-urban households are characterised by a lack of regular incomes, inadequate access to natural resources, a high number of dependents, semi-skilled or unskilled members, and a high incidence of female-headed households (Allen, Davila, Hofmann 2006). The poor former rural residents are considered the most vulnerable since they are subjected to a livelihood transmutation while trying to escape poverty (Méndez-Lemus and Vieyra 2014).

Peri-urban areas are too often neglected as peri-urbanisation is associated with increasing marginalisation, access deficit and environmental degradation (Marshall and Randhawa 2017). As a result of this neglect, most peri-urban areas experience water poverty. According to Adriana Allen, Julio Davila and Pascale Hofmann (2006), many peri-urban inhabitants are “water poor” as they lack access to sufficient water and adequate sanitation facilities to meet their needs (Allen, Davila and Hofmann 2006). Water poverty in peri-urban areas is not necessarily restricted to low-income households. However, low-income residents tend to be more vulnerable than higher-income ones due to a lack of capacity to improve their access to affordable water and sanitation services (Allen, Davila and Hofmann 2006).

2.4. Strategies for Eradicating Peri-Urban Poverty

The dynamic processes of peri-urbanisation have an impact on the opportunities of, and constraints faced by, different groups in their access to livelihood assets and strategies (Banu and Fazal 2016). The choice of poverty eradication strategies by the peri-urban poor is determined by their access to resources, such as land and skills, and their ability to address the constraints associated with urban encroachment on peri-urban agricultural lands (Abdulai, Derbile and Fuseini 2021). This suggests that the loss of farmland may have a considerable effect on the choice of household livelihood strategies (Wegedie 2018). In the peri-urban context, what often distinguishes the poor from the very poor is their ability to utilise urban opportunities since peri-urban livelihood strategies are strongly driven by urban markets (Allen, Davila and Hofmann 2006). Poverty eradication strategies in peri-urban areas in developing countries across the globe include as following below.

Microfinance has been identified as one of the major poverty eradication strategies adopted in peri-urban areas (Adu-Okoree 2012). It refers to financial services for the poor and low-income beneficiaries (Abdul Razak, Donkoh and Ansah 2015) and includes micro-credit, micro-insurance and micro-savings (Adu-Okoree 2012). Studies (e.g. Abdul Razak, Donkoh and Ansah 2015; Adu-Okoree 2012; Siddique 2010) have shown the effectiveness of microfinance as a poverty eradication strategy in peri-urban areas. In the peri-urban areas of nine districts of Pakistan, for instance, NGOs have made successful efforts to sustainably reduce poverty by providing affordable micro-credit facilities (Siddique 2010). According to Benzies Isaac Adu-Okoree (2012), micro-credit improved living standards in ten communities in Ashaiman Municipality (Ghana) peri-urban areas. Another study in Ghana by Roslida Abdul-Razak, Samuel Donkoh and Isaac Ansah (2015) revealed that microfinance is an important building block in the empowerment of peri-urban women. However, its effectiveness was affected by the lack of inclusiveness, as it only targeted women considered economically deprived and deserving.

Irrigation Cooperative, which is one of the poverty eradication strategies being implemented in Zimbabwe's peri-urban areas by NGOs such as Plan International. Here, irrigation cooperatives receive irrigation assistance in the form of water pumps, pipes and related accessories. As Livinia Binala (2016) points out, irrigation cooperatives have proved to be effective as a poverty alleviation strategy since they promote self-reliance, as is seen in the case in Epworth, a peri-urban area of Harare, Zimbabwe.

Co-production of services: many peri-urban inhabitants are “water poor” as they lack access to sufficient water and adequate sanitation facilities to meet

their needs (Allen, Davila and Hofmann 2006). Conventional models for water and sanitation service provision, based on monopolistic and centralized public and/or private sector solutions, have proven to have their shortcomings (Moretto et al. 2018). Co-production has been adopted as a water poverty eradication strategy in several peri-urban areas namely Hanoi (Vietnam), Cochabamba (Bolivia), Addis Ababa (Ethiopia), and Dar es Salaam (Tanzania) (Faldi et al. 2021; Allen et al. 2017; Allen, Davila and Hofmann 2006). Where Water Supply and Sanitation (WSS) is concerned, service co-production involves decentralized community-based systems operated through regular long-term collaboration between state actors and communities during some or all the stages of the service provision cycle (Faldi et al. 2021).

Several studies (Faldi et al. 2021; Moretto et al. 2018; Allen et al. 2017; Allen 2010) have shown the effectiveness of co-production as a strategy for eradicating water poverty in peri-urban areas. As a result, interest in service co-production has recently increased, and it is now recognized as a way to ensure sustainable access to WSS services, especially for the poorest inhabitants (Faldi et al. 2021). According to Allen (2010), co-production allows users and communities to supplement government provision in instances where a particular service is not reaching certain groups or individuals. The co-production strategy improves the equity and efficiency of provision while contributing to citizen empowerment and local government effectiveness (Faldi et al. 2021; Moretto et al. 2018).

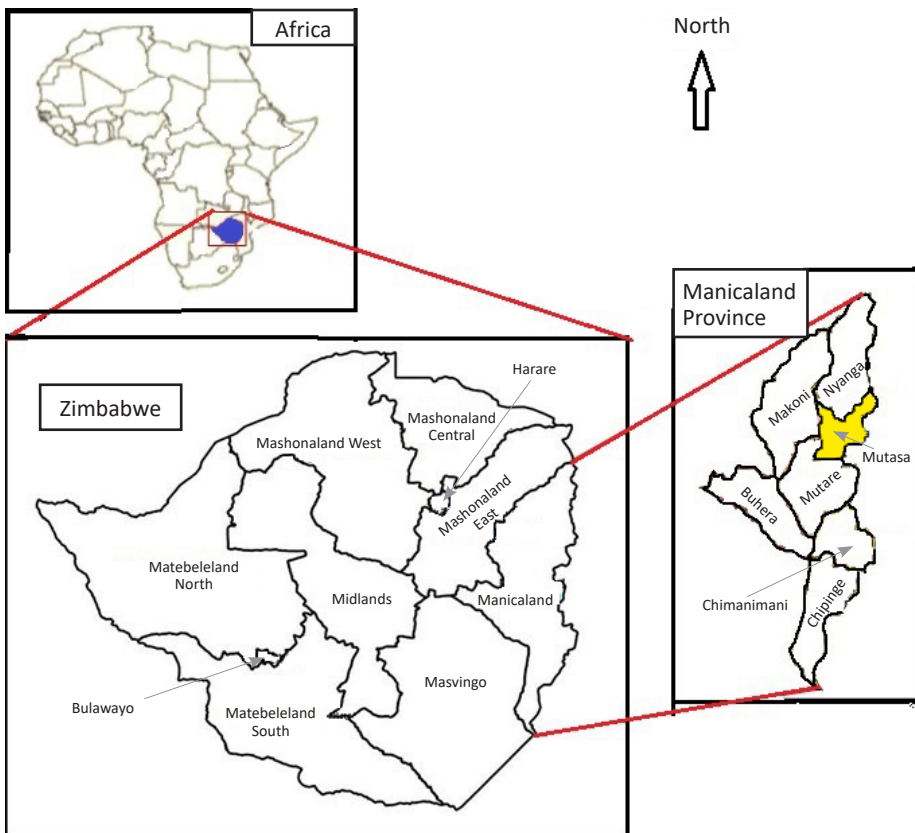
In Dar es Salaam peri-urban area, co-production of WSS involves shared water networks funded by the local authority and operated by water user associations, and decentralized wastewater systems, owned by the local authority and operated by private intermediaries (Faldi et al. 2021). This arrangement shows that the public sector is taking a pragmatic approach to engage with poor communities in some form of cooperation to solve existing water and sanitation problems (Allen et al. 2017). However, the sustainability of this intervention is adversely affected by limited public sector involvement, which focuses mainly on the initial stages of setting up public facilities, which are then handed over to local communities to operate (Allen et al. 2017).

3. Study Area and Methods

Zimbabwe is a low-income country in Southern Africa. In 2020, it had a Gross Domestic Product of United States Dollars 1 214.50 per capita (World Bank 2022). According to the 2017 estimates, the country has a total population of 13.5 million (Zimbabwe National Statistics Agency 2019). The study area, Mutasa South peri-urban, is situated in the eastern part of Zimbabwe (Figure 1), on the fringes

of Mutare City, the country's third largest city. Most people in Mutasa South peri-urban are involved in artisanal mining and farming. The choice of Mutasa South peri-urban as a study area was influenced by two factors. Firstly, the researchers had been well exposed to poverty realities and livelihood activities in the area. Secondly, researchers are familiar with the organisations involved in poverty-reduction efforts in the area, and one of the researchers has been directly involved in some of the poverty reduction measures implemented in the area.

The study adopted the exploratory method. This was influenced by the dearth of knowledge on the impact of poverty reduction programmes in peri-urban areas of Zimbabwe. Thus, the exploratory method was deemed appropriate for the study

Figure 1. Location of the study area
Rysunek 1. Lokalizacja obszaru badań

Source: own study.

Źródło: opracowanie własne.

since it is used, as Chris Gratton and Ian Jones (2010) argue, for studies that examine a phenomenon with little or no prior knowledge available. The exploratory method is, moreover, flexible in that it allows features of a subject under study to be considered as they appear (McNabb 2010). Accordingly, the exploratory method was considered suitable for the study, which sought to capture the respondents' varied perceptions, feelings and experiences regarding poverty and poverty reduction programmes in Mutasa South peri-urban.

Data was collected from two sources, namely residents of Mutasa South peri-urban and key informants. 45 residents were purposively selected for the study. In selecting the residents, the researchers made use of their in-depth knowledge of the characteristics of the inhabitants of the study area and their livelihood activities. In-depth interviews and a Focus Group Discussion (FGD) were used to collect data from residents. The study also purposively selected 5 key informants – 3 from the NGO sector and 2 from Mutasa Rural District Council. The study used semi-structured interviews to collect data from these key informants. From both sources, the study collected data on the nature of poverty in Mutasa south peri-urban, poverty reduction programmes and their effectiveness, and the factors adversely affecting poverty alleviation efforts in the study area.

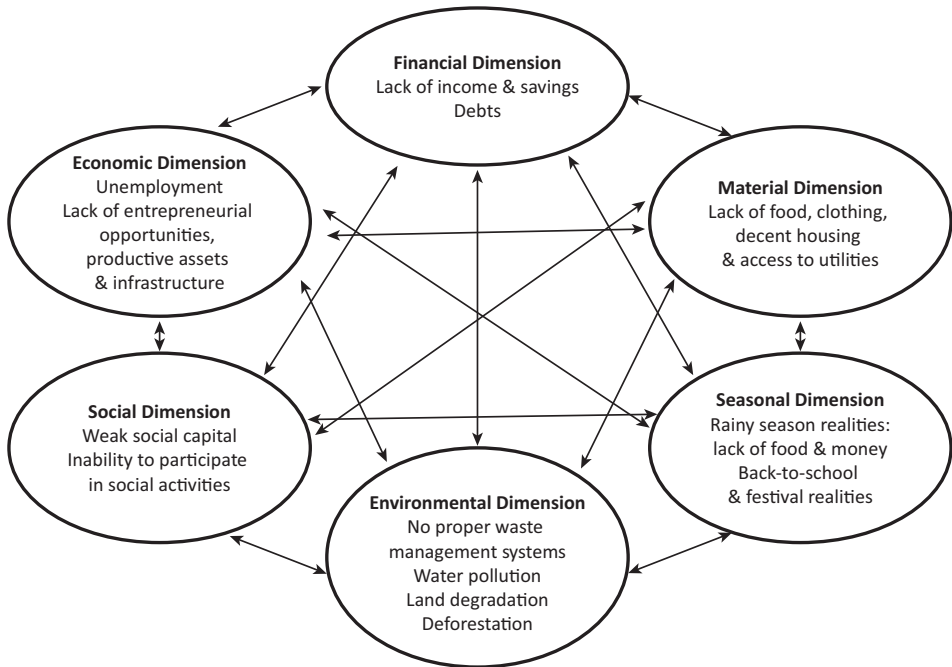
4. Results

As highlighted earlier, this study examines the effectiveness of poverty reduction measures based on the extent to which the measures address the multiple dimensions of poverty. This section therefore firstly examines the dimensions of poverty in Mutasa South peri-urban. It then analyses the effectiveness of the poverty reduction measures implemented in the area.

4.1. The dimensions of poverty in Mutasa South peri-urban area

As the study found, the area experiences multiple dimensions of poverty, which are financial, economic, material, social, environmental and seasonal in nature (Figure 2). As shown by the double arrows in Figure 2, these dimensions interconnect and reinforce each other in a way that makes poverty complex. The dimensions are described in detail hereafter.

In the study area, **the financial dimension of poverty** is characterised by a lack of income and indebtedness. The lack of income is mainly attributable to the loss of jobs or unemployment and Zimbabwe's currency crisis. Most people in Mutasa South peri-urban used to be employed by mining companies in the area but lost their jobs due to downsizing (Key informants 1; Residents 1). As the study found,

Figure 2. The multidimensionality of poverty in Mutasa South peri-urban
Rysunek 2. Wielowymiarowość ubóstwa na przedmieściach Mutasa South

Source: own study.

Źródło: opracowanie własne.

those who were fortunate enough to keep their jobs have experienced a significant drop in income. Resident 2, for example, said: “as a result of the downsizing of our company, I am now earning USD 25 per month from USD 500.” By implication, Resident 2 earns USD 0.83 a day, which is below the international poverty line of USD 1.90 a day. Some residents are formally employed or have other income sources, but the value of their salaries or income has been eroded by the country’s currency crisis, which has caused goods and services to be charged in United States Dollars or local currency equivalent, within an unstable exchange rate environment (Key informants 2; Resident 1, 4, 15, 27). Due to lack of income, some residents borrow money from registered and unregistered money lenders and struggle to pay it back (Key informants 3; Resident 6, 7).

Economic dimension of poverty, in the form of lack of productive resources, infrastructure, employment and entrepreneurial opportunities, was also noted in the Mutasa South peri-urban area. The area lacks employment and formal entrepreneurial opportunities such that many residents resort to

precarious livelihood opportunities such as illegal mining, vending, piecemeal jobs and prostitution (Key informants 2; Resident 4, 8, 9). Unemployment was worsened by the retrenchment carried out primarily by mining companies in the area (Resident 9). The restrictive economic environment is also another form of economic poverty found in the study area. The monetary crisis currently ravaging the country has not spared people in Mutasa South peri-urban. The use of the three-tier pricing system, which is comprised of Zimbabwe dollar banknotes, electronic money and the United States Dollars, has exacerbated the economic deprivation of people in Mutasa South peri-urban. It is therefore difficult to generate income in this environment (Key informants 3; Resident 3, 5, 10).

Material dimension of poverty: the study found that poor people in Mutasa South peri-urban lack food, clothing, decent housing and access to utilities (Resident 1, 26, 30, 45). It noted that poor people lack basic needs such as food, utilities and decent housing. With regard to the lack of decent housing, Resident 11 said: “most people in this area lack financial resources; hence, they cannot afford stands and building decent houses. That is why this area looks like a shanty settlement.” In the same vein, Resident 12 stated: “our housing condition is in a sorry state, most of the houses, as you can see, are of poor conditions as they are built using substandard materials like farm bricks and boards offcuts.”

Social dimension of poverty, as defined earlier, refers to a lack of social capital, and the inability to participate in social activities and take up responsibilities that are important in society. Social capital in Mutasa South peri-urban is weak due to the urban-like culture and divisions caused by different political affiliations (Resident 13, 16, 30). Lack of education is another form of social poverty in the area. The area has school dropouts and people with a low level of education (Resident 10, 15, 17). Social poverty in Mutasa South peri-urban was also noted as ill-health associated with typhoid, malaria and HIV/AIDS (Resident 8, 18, 20, 44).

Environmental dimension of poverty is also a common dimension of poverty in Mutasa South peri-urban. The living environment lacks conditions for human habitation, as there is no proper waste management system in place. Furthermore, water pollution, land degradation and deforestation are rampant in the area, primarily due to illegal mining activities (Key informant 2, 3; Resident 13, 20, 31). Some people in the area are forced by poverty to cut down trees for firewood for personal use and sale (Key informant 3). Thus, conditions of poverty have a great impact on the natural environment.

Seasonal dimension of poverty: poor people in the study area also experience seasonal realities. The most common realities reported were those associated with the rainy, festive, and back-to-school seasons. The respondents indicated that the rainy season is associated with realities such as lack of income, indebtedness and shortage

of food (Resident 3, 6, 20). The festive season, a celebration of the Christmas Holiday, is also a challenging time for some poor people in the study area, as they struggle to meet the expenses – such as buying new clothes and food – associated with this season (Resident 6, 14, 32). Back-to-school realities experienced in the study area include financial stresses associated with the lack of money for school fees, uniforms and stationaries (Resident 10, 22, 28).

4.2. The Nature and Effectiveness of Poverty Reduction Measures

In a bid to address poverty in Mutasa South peri-urban, governmental and non-governmental organisations have implemented food aid, education, cash transfer, microfinance, health and nutrition as well as farming inputs programmes. The poverty dimensions addressed, or being addressed, by these programmes are examined hereunder. An effective poverty measure is considered as that addresses the multiple poverty dimensions found in Mutasa South peri-urban.

Food aid for poor and vulnerable groups – being implemented by different NGOs in the form of rice, mealie meal and cooking oil, among other basic food items – has positively impacted poverty reduction in Mutasa South peri-urban area. Key informant 1, for example, revealed that “before food aid, most families could go for a day with a single meal; food aid has dramatically increased the number of meals in a day for many families.” Food aid has also been of enormous help during the hungry season (Resident 12, 22, 34). However, it rarely covers all poor and vulnerable households, especially during the hungry season (Key informant 3). Moreover, as this study noted, food aid has created a dependency syndrome among the people in Mutasa South peri-urban area.

Education assistance is another poverty reduction intervention being implemented by the Government of Zimbabwe and NGOs in Mutasa South peri-urban. Through the Basic Education Assistance Module (BEAM) programme, the government pays school fees for children from poor and vulnerable children (Key informant 2, 4; Resident 4, 16, 17). NGOs are assisting in the form of school fees and meals (Key informant 3, 5). More children from poor households attend school due to the availability of education assistance (Key informant 3). In fact, the cases of school dropouts in Mutasa South peri-urban have decreased (Key informant 1, 2). However, the BEAM programme is facing challenges nationwide, such as the late disbursement of funds and policy inconsistency, which are likely to affect the programme’s effectiveness in addressing poverty, especially in the future (Mutasa 2015).

Cash transfer is another poverty reduction measure implemented by the Government of Zimbabwe and NGOs in Mutasa South peri-urban,

and the beneficiaries of the programme use the money for income-generating projects, such as poultry projects as well as buying and selling consumer goods (Key informant 1, 3; Resident 10, 15, 26). However, this study found cash transfer to be less effective in addressing poverty in the area. Due to corruption, a few people in the area have benefitted from the programme (Resident 10, 15, 45). Moreover, savings made and employment created through this programme have not been meaningful (Key informant 3).

Microfinance: some NGOs in the Mutasa South peri-urban area are giving loans to poor and vulnerable people, particularly the youth, for projects that could increase household income and address unemployment (Key informant 1, 2, 3; Residents 25, 32, 40). According to Key informant 3, microfinance has lifted beneficiaries out of debt traps and improved livelihoods in the area. As Residents 1, 14, 18 and 39 reported, microfinance has improved their income level and social status. However, microfinance programmes have excluded some of the poor and vulnerable people in the area. Such programmes demanded collateral security and some of the poor people in the Mutasa South peri-urban area, a requirement that could not meet (Resident 18, 25, 32). Moreover, the programmes have been adversely affected by undisciplined beneficiaries and weak administration (Key informant 3).

Farming inputs and training: some poor and vulnerable households in the area have received seeds, fertilizers and equipment as well as training on best farming practices from the government and NGOs (Key informant 3, 4, 5; Resident 7, 29, 41). This form of assistance was provided in order to improve food security and reduce households' dependency on food aid (Key informant 3, 4). According to the Key informants, the farming intervention has, by and large, achieved its intended objectives in terms of improved farming knowledge and food security, as well as decreased food aid dependency among the interventions' beneficiaries.

Health and nutrition programmes are other forms of poverty alleviation being implemented in the Mutasa South peri-urban area. These programmes, which governmental and non-governmental organisations are also implementing, cover the construction of health facilities, the provision of health services and the provision of nutritional supplements to pregnant and lactating mothers and under-five children (Key informant 2, 4, 5; Resident 5, 16, 28, 37). According to Key informant 5, the health programmes have improved access to health facilities and services in the area. The provision of nutritional supplements has significantly reduced the mortality of newborns and those under five (Key informant 2, 4).

5. Discussion and Recommendations

The study found that Mutasa South peri-urban experience multiple dimensions of poverty. This observation affirms the claims by Robert Chambers (2012) and Blessing Gweshengwe and Noor Hassan (2020) that poverty, in any context, is multidimensional. The multidimensionality of poverty in Mutasa South peri-urban is not unique. In Gweshengwe and Jeofrey Matai's (2022) study of the quality of life in Domboshava peri-urban (an area on the fringes of Harare City), people who reported a low level of quality of life experienced similar forms of deprivations. Furthermore, Hungwe (2014) and Maoneni (2014) have reported similar findings in their study of peri-urbanisation and livelihoods in Zimbabwe. Therefore, poor people in the peri-urban areas of Zimbabwe experience multiple dimensions of poverty, all of which deserve the attention of welfare agencies.

Both governmental and non-governmental welfare agencies are implementing various poverty eradication measures in Mutasa South peri-urban area, including food aid, education assistance, cash transfer, microfinance, and farming and health programmes. The study found that programmes have mixed results as far as addressing multiple dimensions of poverty is concerned. According to Kirwan and McMillan (2007), food aid is indispensable for poverty reduction. This observation holds in our study, where food aid contributed significantly to a reduction in material and financial poverty in Mutasa South peri-urban. The positive effect of food aid on poverty reduction was also observed in Ethiopia by Mulubrhan Amare Reda and Germán Calfat (2020), where food aid alleviated the impact of shocks and liquidity constraints, which fueled poverty within the country. Furthermore, education assistance is contributing enormously to reducing the incidence of school dropouts. This is a success, as per World Bank (2020) guidelines, which state that the success of education assistance programmes is reflected in the reduction of school dropouts, among other indicators. This is having a positive impact on the incidence of social and seasonal poverty within the study area. Moreover, microfinance programmes are reducing economic and financial poverty in Mutasa South peri-urban while farming programmes are improving food security and reducing aid-dependency. However, the poverty reduction measures overlook certain aspects of poverty's dimensions. Debts and lack of decent housing, improved infrastructure and access to markets are some of the poverty realities that are not accorded sufficient attention in efforts to eradicate poverty in Mutasa South peri-urban. Moreover, most of the programmes exclude deserving poor people. Some programmes are also failing to achieve their intended objectives. Although, for example, cash transfer

evidently reduces poverty since it improves savings and investments, creates employment and improves school attendance (Hagen-Zanker et al. 2016), this study found that due to corruption and low coverage, cash transfer programmes are failing to make a significant contribution to poverty reduction in Mutasa South peri-urban.

Based on the findings, the study offers two recommendations. Firstly, there is a need to improve the targeting and coverage of poverty eradication programmes. More poor people need to be included in the programmes where targeting is concerned. Moreover, programmes should have clear targeting criteria and indicators so as to avoid the admission of numerous ineligible people, and the continuous assessment of eligibility should be undertaken so that those undeserving beneficiaries who get into the programme are weeded out. The second recommendation relates to the cash transfer programmes. There is a need for follow-ups on the use of the money by the beneficiaries and to ensure that the money is used for the intended purpose. Furthermore, the amount for the cash transfers should be adequate for the basic needs of the beneficiaries.

6. Conclusion

This study examined the nature of poverty in Mutasa South peri-urban and the poverty eradication measures implemented in the area. The study was carried out based on the realisation that the effectiveness of poverty eradication efforts implemented in peri-urban areas of Zimbabwe has not been subjected to scholarly examination. It was therefore necessary that this should be addressed given the persistence of poverty in the country and the country's intention to leave no one behind in achieving the SDG1.

As the study found, poverty in Mutasa South peri-urban area is multidimensional and complex. It is characterised by financial, economic, material, social, environmental and seasonal dimensions, which interconnect and reinforce each other. Addressing all these dimensions of poverty ensures the success of Zimbabwe's poverty eradication efforts. The dimensions of poverty evident in the study area are common in other peri-urban areas within the country. For peri-urban poverty reduction measures to be effective, they should address all the poverty dimensions.

Poverty reduction measures being implemented in the area include food aid, education assistance, cash transfer and microfinance. The measures have mixed results for poverty eradication. Although they cover all the dimensions of poverty, there are certain aspects of dimensions that are being overlooked. By way of example, debts under financial poverty, pollution and land degradation under environmental poverty and lack of decent housing and improved infrastructure

under material poverty are not fully addressed. Furthermore, most of the poverty eradication measures observed in the study have low coverage and many deserving poor people are excluded. To address these shortcomings, the study recommended improving the design of the programmes.

References

- Abdul Razak R., Donkoh S., Ansah I. (2015). Towards women's empowerment in peri-urban Tamale: The role of sustainable microfinance. *UDS International Journal of Development*, 2 (1), 160–173. DOI:10.47740/34.UDSIJD6i.
- Abdulai I., Derbile E., Fuseini M. (2021). Livelihood diversification among indigenous peri-urban women in the Wa Municipality, Ghana. *Ghana Journal of Development Studies*, 18, 72–96. DOI:10.4314/gjds.v18i1.4.
- Adu-Okoree B. (2012). Peri-urban poverty: Can micro-finance be a panacea? *International Journal of Sociology and Anthropology*, 4 (6), 190–198. DOI:10.5897/IJSA11.147.
- Allen A. (2010). Neither rural nor urban: Service delivery options that work for the peri-urban poor. In: M. Khurian, P. McCarney (eds.). *Peri-urban Water and Sanitation Services: Policy, Planning and Method* (pp. 27–61). Cham: Springer. DOI:10.1007/978-90-481-9425-4_2.
- Allen A., Davila J., Hofmann P. (2006). The peri-urban water poor: Citizens or consumers? *Environment and Urbanization*, 18 (2), 333–351. DOI:10.1177/0956247806069608.
- Allen A., Hofmann P., Mukherjee J., Walnycki A. (2017). Water trajectories through non-networked infrastructure: Insights from peri-urban Dar es Salaam, Cochabamba and Kolkata. *Urban Research & Practice*, 10 (1), 22–42. DOI:10.1080/17535069.2016.1197306.
- Amegah A.K. (2021). Slum decay in Sub-Saharan Africa. *Environmental Epidemiology*, 5 (3), 1–2. DOI:10.1097/EE9.000000000000158.
- Banerjee M.M. (2016). “We routinely borrow to survive”: Exploring the financial capability of income-poor people in India. *Social Work*, 61 (4), 349–358. DOI:10.1093/sw/sww045.
- Banu N., Fazal S. (2016). Urban fringe: Sustainability of livelihoods and well-being of urban fringe households. In: N. Banu, S. Fazal (eds.). *Livelihood and Wellbeing in the Urban Fringe* (pp. 153–167). New York: Springer International Publishing. DOI:10.1007/978-3-319-39660-6_7.
- Binala L. (2016). Irrigation cooperative as a strategy of peri-urban poverty reduction: Case study of Ward 5 in Epworth, Harare. In: C. Chirisa, E. Mazhindu, E. Bandaiko (eds.). *Peri-Urban Developments and Processes in Africa with Special Reference to Zimbabwe* (pp. 55–66). Cham: Springer.
- Brand C. (2002). *Making the Livelihoods Framework Work* (RUP, No. 20). Harare: Department of Rural and Urban Planning, University of Zimbabwe.
- Chambers R. (2012). *Provocations for Development*. Rugby, UK: Practical Action Publishing.
- Chambers R. (2007). *Poverty Research: Methodologies, Mindsets and Multidimensionality* (Institutes of Development Studies, No. 293). Brighton: Institute of Development Studies.

- Chingono N. (2021). Half of Zimbabweans fell into extreme poverty during Covid. *The Guardian*, June 21. <https://www.theguardian.com/global-development/2021/jun/21/half-of-zimbabweans-fell-into-extreme-poverty-during-covid> [access: 9th March 2022].
- Chingono N. (2020). Zimbabwe urged to prioritise children as record poverty causes food shortages. *The Guardian*, January 24. <https://www.theguardian.com/global-development/2020/jan/24/zimbabwe-urged-to-prioritise-children-as-record-poverty-causes-food-shortages> [access: 2nd February 2022].
- Devereux S., Sabates-Wheeler R., Longhurst R. (2012). *Seasonality, Rural Livelihoods and Development*. London–New York: Earthscan.
- Eurostat (2021). Living conditions in Europe: Poverty and social exclusion. European Commission. <https://static.poder360.com.br/2021/10/eurostat-pobreza-na-UE-out-2021.pdf> [access: 22nd March 2022].
- Faldi G., Rosati F.N., Moretto L., Teller J. (2021). A Multi-perspective discourse on the sustainability of water and sanitation service co-production in Global South Cities. In: J. Martinez, C.A. Mikkelsen, R. Phillips (eds.). *Handbook of Quality of Life and Sustainability* (pp. 53–80). New York: Springer International Publishing. DOI:10.1007/978-3-030-50540-0_4.
- Godinot X., Walker R. (2020). Poverty in all its forms: Determining the dimensions of poverty through merging knowledge. In: V. Beck, H. Hahn, R. Lepenies (eds.). *Dimensions of Poverty: Measurement, Epistemic Injustices, Activism* (pp. 263–279). New York: Springer International Publishing. DOI:10.1007/978-3-030-31711-9_15.
- Gordon D. (2010). Poverty. In: P. Townsend (ed.). *The Peter Townsend Reader* (pp. 129–268). Bristol: Policy Press.
- Gratton C., Jones I. (2010). *Research Methods for Sports Studies*. London: Routledge.
- Gweshengwe B. (2021). What is the state of poverty in Zimbabwe? <https://bles-singgweshengwe.wordpress.com/2021/10/05/what-is-the-state-of-poverty-in-zimbabwe/> [access: 15th March 2022].
- Gweshengwe B. (2020). Seasonal poverty in Zimbabwe and Cambodia: A comparative analysis of the developing world. *Cambodia Journal of Basic and Applied Research*, 2 (1), 57–88. <http://www.rupp.edu.kh/CJBAR/files/Vol-2-Issue-1/5-BLESSING-2020.pdf> [access: 15th March 2022].
- Gweshengwe B., Hassan N.H. (2020). Defining the characteristics of poverty and their implications for poverty analysis. *Cogent Social Sciences Journal*, 6 (1), 1–10 DOI:10.1080/23311886.2020.1768669.
- Gweshengwe B., Hassan N.H. (2019). Knowledge to policy: Understanding poverty to create policies that facilitate Zero Poverty in Brunei Darussalam. *Southeast Asia: A Multidisciplinary Journal*, 19, 95–104.
- Gweshengwe B., Matai J. (2022). Peri-urbanisation and the quality of life: Experiences of and lessons from the original inhabitants of Domboshava peri-urban area, Harare. *International Journal of Community and Social Development*, online. DOI:10.1177/25166026221112520.

- Hagen-Zanker J., Bastagli F., Harman L., Barca V., Sturge G., Schmidt T. (2016). *Understanding the impact of cash transfers: The evidence*. London: Overseas Development Institute. <https://www.calpnetwork.org/wp-content/uploads/2020/09/10748.pdf> [access: 15th March 2022].
- Hungwe E. (2014). Land transactions and rural development policy in the Domboshava peri-urban communal area, Zimbabwe. Dissertation presented for the degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Arts and Social Sciences at Stellenbosch University. https://scholar.sun.ac.za/bitstream/handle/10019.1/96059/hungwe_land_2014.pdf?sequence=3&isAllowed=y [access: 28th August 2022].
- Jenkins S.P. (2020). Perspectives on poverty in Europe: Following in Tony Atkinson's footsteps. *Italian Economic Journal*, 6 (1), 129–155. DOI:10.1007/s40797-019-00112-0.
- Kalinowski S. (2020). Poverty in rural areas: An outline of the problem. *Acta Scientiarum Polonorum – Oeconomia*, 19 (4), 69–78. DOI:10.22630/ASPE.2020.19.4.42.
- Kalinowski S., Wyduba W. (2021). Rural poverty in Poland between the wars. *Rural History*, 32 (2), 217–232. DOI:10.1017/S0956793321000091.
- Kirwan B.E., McMillan M. (2007). Food aid and poverty. *American Journal of Agricultural Economics*, 89 (5), 1152–1160.
- Maoneni N.S. (2014). *Impact of Informal Urban Expansion on Peri-urban Livelihoods: The Case of Seke Communal Lands*. Gweru: Midlands State University.
- Marshall F., Randhawa P. (2017). Tackling poverty and food security: Lessons from India's peri-urban frontier. *International Institute for Environment and Development. Briefing*. <https://www.jstor.org/stable/resrep02592> [access: 15th March 2022].
- McNabb D.E. (2010). *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative Approaches*. Armonk: M.E. Sharpe.
- Méndez-Lemus Y., Vieyra A. (2014). Tracing processes in poverty dynamics: A tale of peri-urban small-scale farmers in Mexico City. *Urban Studies*, 51 (10), 2009–2035. DOI:10.1177/0042098013505923.
- Moretto L., Faldi G., Ranzato M., Rosati F.N., Boozi J.I., Teller J. (2018). Challenges of water and sanitation service co-production in the global South. *Environment and Urbanization*, 30 (2), 425–443. DOI:10.1177/0956247818790652.
- Mutasa F. (2015). The future of the Basic Education Assistance Module, a poverty alleviation strategy in Zimbabwe. *Journal of Public Administration and Governance*, 5 (3), 155–164. DOI:10.5296/jpag.v5i3.8331. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.894.900&rep=rep1&type=pdf> [access: 15th March 2022].
- Narayan D., Chambers R., Shah M.K., Petesch P. (2000). *Voices of the Poor: Crying Out for Change*. New York: Oxford University Press.
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2007). Addressing the multiple dimensions of poverty. In: *Promoting Pro-Poor Growth: Policy Guidance for Donors* (pp. 31–36). Paris: OECD Publishing. DOI:10.1787/9789264024786-4-en.
- OPHI [Oxford Poverty and Human Development Initiative] (2018). *Global Multidimensional Poverty Index 2018: The Most Detailed Picture to Date of the World's Poorest People*. Oxford: Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI), University of Oxford. <https://ophi.org.uk/gmpi-2018/> [access: 22nd March 2022].

- Reda M.A., Calfat G. (2020). Food aid impact on poverty reduction: Empirical evidence from rural households in Ethiopia. IOB Discussion Papers. Antwerp: Institute of Development Policy and Management.
- Sen A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Siddique M. (2010). NGOs and poverty issues in peri-urban areas. *Economia. Seria Management*, 13 (1), 72–88.
- UNDP, OPHI (2020). *Charting Pathways out of Multidimensional Poverty: Achieving the SDGs*. New York: United Nations Development Programme, Oxford Poverty and Human Development Initiative. https://ophi.org.uk/wp-content/uploads/G-MPI_Report_2020_Charting_Pathways.pdf [access: 22nd March 2022].
- UNDP, OPHI (2019). *Global Multidimensional Poverty Index 2019: Illuminating Inequalities*. New York: United Nations Development Programme, Oxford Poverty and Human Development Initiative.
- UNICEF (2022). Africa to drastically accelerate progress on water, sanitation and hygiene. <https://www.unicef.org/senegal/en/press-releases/africa-drastically-accelerate-progress-water-sanitation-and-hygiene-report> [access: 31st March 2022].
- UNICEF Zimbabwe (2021). *Half of Zimbabweans faced extreme poverty in 2020 due to COVID-19: Rapid Poverty Income Consumption and Expenditure Survey (PICES)*. <https://www.unicef.org/zimbabwe/press-releases/half-zimbabweans-faced-extreme-poverty-2020-due-covid-19-rapid-poverty-income> [access: 31st March 2022].
- Wegedie T.K. (2018). Determinants of peri-urban households' livelihood strategy choices: An empirical study of Bahir Dar city, Ethiopia. *Cogent Social Sciences*, 4 (1), 1562508. DOI:10.1080/23311886.2018.1562508.
- World Bank (2022). GDP per capita (current US\$) – Zimbabwe. Washington D.C.: World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=ZW> [access: 31st March 2022].
- World Bank (2020). Africa Eastern and Southern Zimbabwe. Poverty & Equity Brief (PEB). World Bank Group. https://databank.worldbank.org/data/download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/SM2020/Global_POVEQ_ZWE.pdf [access: 31st March 2022].
- Yang L. (2017). The relationship between poverty and inequality: Concepts and measurement. In: CASE Papers /205. Centre for Analysis of Social Exclusion, LSE. <https://ideas.repec.org/p/cep/sticas/-205.html> [access: 31st March 2022].
- Zimbabwe National Statistics Agency (2019). *Zimbabwe Poverty Report 2017*. Harare: Zimbabwe National Statistics Agency. <http://www.zimstat.co.zw/wp-content/uploads/publications/Income/Finance/Poverty-Report-2017.pdf> [access: 31st March 2022].

Skuteczność środków ograniczania ubóstwa na obszarach podmiejskich Zimbabwe na przykładzie regionu podmiejskiego Mutasa South

Streszczenie: Zagadnienie zawarte w pytaniu: „Jak skuteczne są środki walki z ubóstwem wdrażane w Zimbabwe?” nie było dotychczas poruszane w kontekście obszarów podmiejskich. Należałoby jednak je rozważyć, ponieważ kraj ten charakteryzuje wysoki wskaźnik ubóstwa, a jednocześnie władze i społeczeństwo Zimbabwe dążą do osiągnięcia Celu Zrównoważonego Rozwoju nr 1 z „Agendy 2030” ONZ nazwanego: „Koniec z ubóstwem”. Wykorzystując studium przypadku podmiejskiego regionu Mutasa South w Zimbabwe, niniejsze badanie miało na celu znalezienie odpowiedzi na postawione wyżej pytanie. Przyjęto metodologię eksploracyjną i zebrano dane od mieszkańców Mutasa South oraz od kluczowych informatorów z organizacji pozarządowych i Rady Okręgu Wiejskiego Mutasa. Z badania wynika, że ubóstwo przybiera tu różne formy. Środki ograniczania ubóstwa wdrażane na obszarze będącym przedmiotem badania obejmują pomoc żywnościową, edukacyjną i gotówkową, a także mikrofinansowanie i programy rolnicze. Skuteczność tych środków została zbadana na podstawie zakresu, w jakim programy obejmują wielorakie wymiary ubóstwa występujące w regionie Mutasa South. Jak stwierdzono, programy uwzględniają wszystkie wymiary ubóstwa, ale są też ich pewne aspekty, którym poświęca się mniej uwagi, stąd mają one tendencję do wykluczania niektórych ubogich z programów pomocowych.

Słowa kluczowe: ubóstwo, strefy podmiejskie, jakość życia, ograniczanie ubóstwa, cele zrównoważonego rozwoju, Zimbabwe.

Aneta Dacko, Sabina Janus

Drugie domy w opiniach mieszkańców gminy Czernichów – negacja czy akceptacja?

Streszczenie: Zjawisko drugich domów jest coraz szerzej dyskutowane w literaturze poświęconej rozwojowi obszarów wiejskich. Dotychczasowe badania wskazują zarówno na jego negatywne, jak i pozytywne aspekty dla rozwoju wsi. Autorki postanowiły zbadać to zjawisko poprzez wywiady przeprowadzone ze stałymi mieszkańcami popularnej pod względem turystycznym gminy Czernichów (województwo śląskie), w której liczba drugich domów stale rośnie. Głównym celem pracy było przedstawienie zjawiska drugich domów w ocenie społeczności gminy Czernichów. Na podstawie literatury przedmiotu zidentyfikowano pozytywne i negatywne skutki rozwoju drugich domów w kontekście funkcjonalno-przestrzennym oraz społecznym, które zweryfikowano w badaniu ankietowym opinii mieszkańców. Zdecydowana większość respondentów oceniła pozytywnie zjawisko drugich domów i jego wpływ na funkcjonowanie miejscowości. Pojawiły się również nieliczne opinie negatywne, które potwierdziły niejednoznaczny wpływ drugich domów na rozwój obszarów wiejskich. Niemniej jednak drugie domy w gminie Czernichów uzyskały wyraźną akceptację mieszkańców.

Słowa kluczowe: drugie domy, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, pozarolnicze funkcje wsi, funkcja turystyczno-wypoczynkowa wsi, opinie mieszkańców wsi.

1. Wprowadzenie

Ostatnie dziesięciolecie to czas wyraźnych zmian w funkcjonowaniu obszarów wiejskich w Polsce. Ich przyczyną jest dynamiczny rozwój gospodarczy kraju. Zgodnie z ideą wielofunkcyjnego rozwoju obszary wiejskie nie są już postrzegane

---

Dr inż. Aneta Dacko, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii, ul. Balicka 253a, 30-198 Kraków, e-mail: aneta.dacko@urk.edu.pl, ORCID: 0000-0003-1470-5442; **mgr inż. Sabina Janus**, Urząd Miasta Krakowa, Wydział Geodezji, Referat Uzgadniania Dokumentacji Projektowej, ul. Grunwaldzka 8, 31-526 Kraków, e-mail: janussabina38@onet.pl.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

jako tereny poza miastem spełniające wyłącznie funkcje produkcyjne (rolniczą i leśną). Coraz częściej wieś staje się miejscem podejmowania pozarolniczych działalności gospodarczych (Heffner 2019; Krzysztofik 2017; Kłodziński 2010). Przestrzenią wiejską interesują się również osoby, które korzystają z jej walorów, przebywając na wsi na stałe lub w różnych formach czasowego pobytu (Heffner, Czarnecki 2015).

Zmiany, jakie zachodzą na obszarach wiejskich w ostatnich latach i będą zachodzić w najbliższej przyszłości, mają charakter wielowymiarowy. Dotyczą one obszarów zabudowanych, a także terenów użytkowanych rolniczo i użytków ekologicznych (Heffner 2015). Rozwój gospodarczy powoduje, że urbanizacja poszerza swój zasięg przestrzenny również na tereny nawet znacznie oddalone od miast (Heffner 2014). Problem ten jest na tyle istotny, że kwestia zagospodarowania przestrzeni i ziemi na obszarach wiejskich – z powodu zjawiska dynamicznego rozlewania się miast – przybrała charakter strategiczny¹. Nieuporządkowaną, żywiołową urbanizację obserwuje się przede wszystkim na obszarach przylegających do ośrodków miejskich i ma ona przestrzenne odzwierciedlenie w procesie rozlewania się miast (EEA 2006). Jego rezultatem jest postępująca dezintegracja przestrzenna jednostek osadniczych w wyniku ich nieproporcjonalnego rozwoju (Goździewicz-Biechońska 2015). Zdaniem niektórych badaczy problem ten wiąże się również z osadnictwem lotniskowym, w szczególności ze zjawiskiem tzw. drugich domów (Krysiak 2009). Negatywne skutki takiego stanu rzeczy obejmują nie tylko aspekt funkcjonalno-przestrzenny (np. naruszenie ładu przestrzennego, brak ciągłości użytkowania ziemi, rozpraszenie zabudowy, degradację środowiska przyrodniczego i krajobrazu wiejskiego, problemy infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, zanik tradycyjnej zabudowy wiejskiej) (Kępkowicz 2013; Feltynowski 2010), lecz także odnoszą się do relacji społecznych (stałych mieszkańców i mieszkańców sezonowych, w tym głównie ludności pochodzącej z miast) (Gallent 2014; Goździewicz-Biechońska 2015).

Celem niniejszej pracy było przedstawienie percepcji zjawiska drugich domów wśród stałych mieszkańców popularnej turystycznie gminy wiejskiej. Aby zrealizować założony cel, przeprowadzono badanie ankietowe wśród mieszkańców gminy Czernichów. Formularze ankiet były wypełniane od kwietnia do czerwca 2021 r. bezpośrednio z respondentami oraz z wykorzystaniem internetu.

¹ Wśród trendów, pułapek rozwojowych i wyzwań sektora rolno-spożywczego i rozwoju terenów wiejskich w obszarze: „Wykorzystanie przestrzeni i zasobów ziemi i pracy na obszarach wiejskich”, jako pierwsze pojawia się następujące stwierdzenie: „Zachodzą niekorzystne zmiany w przeznaczeniu i użytkowaniu gruntów, w tym zaprzestanie praktyk rolniczego użytkowania gruntów rolnych i niekontrolowana urbanizacja na terenach wiejskich (w tym również cennych dla rolnictwa), które prowadzą do niepełnego i nietrwałego (niezrównoważonego) gospodarowania krajowym zasobem ziemi rolniczej” (Monitor Polski 2019, s. 13).

2. Przegląd literatury

Już w 2011 r. Krystian Heffner i Adam Czarnecki (2011, s. 20) określili zjawisko drugich domów jako „urbanizującą składową sukcesji po funkcji rolniczej”. Justyna Goździewicz-Biechońska (2015) oceniała je w kontekście negatywnym, zwracając przy tym uwagę na ogólnie niekorzystny wpływ zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego na stan środowiska naturalnego oraz na ład przestrzenny, zwłaszcza obszarów o wysokich walorach przyrodniczych. Czy jednak ta forma konsumpcyjnej pozarolniczej przestrzeni wiejskiej postrzegana może być wyłącznie w kontekście negatywnym? Czy zjawisko drugich domów jest zbędnym elementem przestrzeni wiejskiej i/lub niechcianą koniecznością bądź uciążliwością dla jej mieszkańców? Badacze tego zagadnienia jednoznacznie podkreślają złożony i wielowymiarowy wpływ drugich domów na funkcjonowanie obszarów wiejskich i ich lokalnych społeczności (Garton Grimwood, Cromarty, Kulakiewicz 2022; Rye 2011). Wskazują oni, że obok skutków negatywnych nie sposób nie zauważyć również tych pozytywnych (Barnett 2014; Hall, Müller 2004). Najczęściej zjawisko drugich domów rozpatruje się w aspektach społeczno-gospodarczym i przyrodniczym (Czarnecki, Sireni, Dacko 2021; Heffner 2015; Gallent 2014; Adamiak 2013; Farstad 2013). Jednak w tym artykule skupiono się na ujęciach funkcjonalno-przestrzennym i społecznym.

2.1. Zjawisko drugich domów w kontekście funkcjonalno-przestrzennym

Drugie domy przyczyniają się do poprawy warunków życia lokalnych mieszkańców, często stanowiąc istotny bodziec do wielopłaszczyznowego rozwoju zwłaszcza na obszarach atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie (Czarnecki, Heffner 2008).

Pozytywnym efektem rozwoju zjawiska drugich domów, w kontekście utrzymania zabudowy w strefach peryferyjnych, jest przekształcanie opuszczonych gospodarstw rolnych w domy letniskowe. W dłuższej perspektywie może to łagodzić negatywne procesy demograficzne i odpływ ludności ze wsi do miast (Czarnecki 2018). Częstym zjawiskiem jest zamieszkanie w drugim domu na stałe, gdy nadchodzi czas emerytury lub coraz intensywniejsze staje się zmęczenie życiem miejskim. Wówczas drugi dom staje się faktycznie pierwszym miejscem zamieszkania, a na wsi nieznacznie wzrasta liczba ludności (Adamiak 2014). Szczególnym bodźcem do takich działań stała się rzeczywistość pandemii COVID-19 i wynikających z niej ograniczeń w mobilności przestrzennej (Czarnecki, Dacko, Dacko 2021).

Rozwój drugich domów, poprzez adaptacje starych budynków gospodarczych, hamuje proces niszczenia zabudowy i infrastruktury wiejskiej. Wiąże się on również ze stopniową poprawą różnorodności biologicznej i zachowaniem naturalności

środowiska przyrodniczego dzięki przekształcaniu nieużytkowanych działek (wyłączonych z produkcji rolniczej) na działki letniskowe. Ponadto właściciele drugich domów nierzadko angażują się w ochronę walorów środowiskowych i krajobrazowych terenów wiejskich (Adamiak 2013).

Rosnąca liczba drugich domów znacząco wpływa na wzrost zapotrzebowania na media i inne udogodnienia. Lokalne władze zazwyczaj podejmują działania w kierunku zaspokojenia tych potrzeb, dzięki czemu korzyści osiągają również lokalni mieszkańcy (Czarnecki, Heffner 2008). Dzięki temu zwiększa się dostęp do podstawowych udogodnień oraz poprawia się ich funkcjonowanie. Jednakże niektórzy badacze postrzegają również negatywną stronę tego problemu, twierdząc, że sezonowość zjawiska drugich domów i w niektórych miejscach duża liczba ich właścicieli powoduje wzmożony popyt na infrastrukturę techniczną i usługi publiczne dostarczane przez gminę, co dla wielu władz lokalnych jest poważnym obciążeniem finansowym. Co więcej, koszty dostarczania i utrzymywania infrastruktury oraz usług utrzymują się poza sezonem, kiedy liczba korzystających drastycznie się zmniejsza (Brida, Osti, Santifaller 2011).

Powstawanie i rozwój zjawiska drugich domów niesie za sobą również negatywne skutki dla obszarów wiejskich i zamieszkujących je społeczności. Intensywne i niekontrolowane rozszerzanie się zabudowy wypoczynkowej to duże zagrożenie dla środowiska naturalnego, gdyż powoduje zmiany poszczególnych komponentów wiejskiego krajobrazu. Jak twierdzi Johan Rye (2011), rozwój zjawiska drugich domów najczęściej podważa pojęcia „czystości” i „naturalności” jako typowych symboli wsi. Ekspansja zabudowy prowadzi bowiem do przekształcenia natury w „kulturę”, co następuje poprzez zamianę terenów niezamieszkałych, dawniej użytkowanych rolniczo, na tereny zabudowane i przekształcone w wyniku działalności człowieka. Z tego powodu najlepszym sposobem na ograniczenie zabudowy terenów rolnych jest wykorzystywanie opuszczonych budynków i przekształcenie ich w drugie domy. Wzmocniona działalność człowieka jest również wyzwaniem dla lokalnej bioróżnorodności. Ponadto zwiększanie ilości zabudowy rekreacyjnej/sezonowej wiąże się z większą emisją zanieczyszczeń, co prowadzi do pogorszenia jakości powietrza (Rye 2011). Nowe domy letniskowe często powstają na obrzeżach terenów zalesionych, co powoduje stopniowe zmniejszanie się powierzchni lasów i wywiera negatywny wpływ na ekosystemy leśne.

Istotnym problemem jest także zbyt duża koncentracja drugich domów, mogąca prowadzić do obniżania się zwierciadła wód gruntowych, erozji gleby, zwiększającego się natężenia hałasu oraz zmian w szacie roślinnej. Można więc sformułować tezę, iż paradoksalnie niszczone są te walory środowiskowe, które właśnie przyciągają właścicieli i użytkowników drugich domów (Czarnecki, Heffner 2008). Należy jednak z pewnością stwierdzić, że mimo wszystko zjawisko drugich domów

jest bardziej przyjazne dla środowiska przyrodniczego niż inne pozarolnicze formy zagospodarowania przestrzeni i rozwoju gospodarki, jak np. działalność przemysłowa (Rye 2011).

2.2. Zjawisko drugich domów w kontekście społecznym

Ekspansja drugich domów może stanowić podłoże konfliktów społecznych między ich użytkownikami a lokalnymi mieszkańcami. Spory te mają różny charakter w zależności od tego, czego konkretnie dotyczą. Źródłem wzajemnych uprzedzeń może być występowanie różnic dochodowych między lokalnymi mieszkańcami a użytkownikami domów wypoczynkowych. Drugi dom to luksus, na który zazwyczaj mogą sobie pozwolić ludzie zamożni, dlatego większość właścicieli drugich domów osiąga dochody wyższe od lokalnych mieszkańców, co może wśród tych ostatnich powodować uprzedzenia i niechęć do osób przybywających z miast. Napięcie stosunków wzmagają dodatkowo różnice na tle wyznawanych wartości czy prezentowanych zachowań i postaw (Litvin i in. 2013). Także z doświadczeń autorek wynika, że na badanym obszarze takie różnice występują i dotyczą m.in. wykształcenia, wieku i dochodów.

Właściciele i użytkownicy drugich domów wnoszą nowy (miejski) styl życia i nowe praktyki, odmienne od codziennego życia na wsi (Rye 2011). Oprócz tego użytkownicy drugich domów często mają odmienne od okolicznych mieszkańców interesy i oczekiwania wobec lokalnych zasobów i oferowanych przez nie możliwości. Użytkownicy drugich domów dążą do utrzymania dobrego stanu środowiska i zachowania wiejskiej „idylli” (Adamiak 2013), tak by mogli wypoczywać w atrakcyjnym miejscu, znacznie różniącym się od rzeczywistości miejskiej. Zatem właściciele domów letniskowych często angażują się w działania odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do ich domu i jego otoczenia, co niekoniecznie znajduje uznanie wśród społeczności lokalnej (Farstad 2011).

Wpływ zjawiska drugich domów na funkcjonowanie obszarów wiejskich trudno jest ocenić w sposób jednoznaczny. Jak każde zjawisko społeczne, drugie domy przynoszą lokalnej społeczności zarówno skutki pozytywne, jak i negatywne. Definitywna ocena zależy od wielu innych dodatkowych czynników, takich jak: charakter drugich domów, ich lokalizacja, wyposażenie techniczne i sposób ich użytkowania, społeczno-demograficzne charakterystyki ich użytkowników, a nade wszystko specyfika obszaru, w którym są zlokalizowane.

3. Opis obiektu badań, źródła danych i metoda badawcza

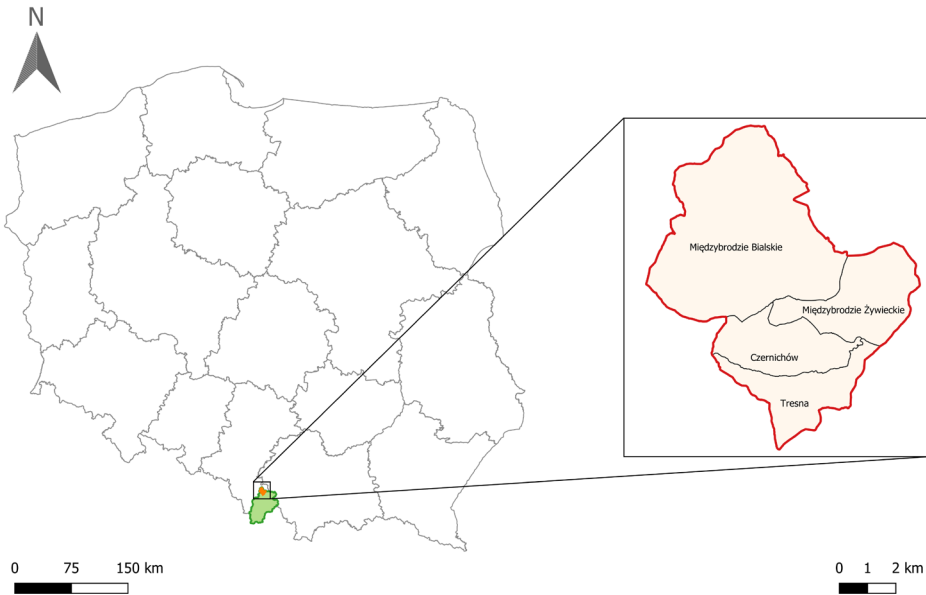
Czernichów to gmina wiejska położona w województwie śląskim, w powiecie żywieckim (rysunek 1). Geograficznie zlokalizowana jest ona nad rzeką Sołą,

w makroregionie Beskidu Zachodniego zwanego Beskidem Małym, którego krajobraz jest bardzo urozmaicony, a przez to atrakcyjny z turystycznego i rekreacyjnego punktu widzenia. Teren ten charakteryzuje się występowaniem gór i jezior.

W pobliżu gminy Czernichów znajdują się trzy ośrodki miejskie: Żywiec – oddalony o 9 km na południe, Szczyrk – położony w odległości 19 km na wschód oraz Bielsko-Biała – w odległości 26 km w kierunku południowo-wschodnim. Przez teren gminy przechodzi również ważny szlak komunikacyjny – droga wojewódzka 948, biegnąca z Oświęcimia przez Kęty, Kobiernice do Żywca.

W strukturze użytkowania ziemi dominują lasy, które zajmują aż 60,9% ogólnej powierzchni. Wśród gruntów rolnych przeważają gleby średniej oraz słabej jakości – ponad 70% powierzchni użytkowanej rolniczo to gleby IV i V klasy, z kolei gleby dobre i bardzo dobre (klas II i III) stanowią jedynie 7,5% powierzchni. Zwarte obszary o glebach klasy IV z enklawami klasy III występują w rozległych dolinach rzek oraz w niższych partiach stoków i na spłaszczeniach podstokowych, w sąsiedztwie terenów osadniczych.

Rysunek 1. Położenie gminy Czernichów

Figure 1. Location of the Czernichów municipality

Źródło: opracowanie własne.
Source: own elaboration.

Grunty gospodarstw rolnych są niewielkie obszarowo i rozdrobnione. Przeciętna powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego w gminie wynosi 1,49 ha gruntów ogółem (0,88 ha użytków rolnych), a wśród gospodarstw prowadzących działalność rolniczą odpowiednio: 1,66 i 1,15 ha². Właściciele gospodarstw w większości wywodzą się z ludności dwuzawodowej lub są w podeszłym wieku. Produkcja rolnicza ukierunkowana jest na chów bydła mlecznego, a produkcja roślinna ją uzupełnia dzięki uprawie pasz.

Znaczna lesistość, niekorzystna struktura agrarna, górzyste ukształtowanie terenu, rozdrobnienie gospodarstw i ich niekorzystny rozłóg utrudniają rozwój rolnictwa. Stąd też rolnictwo nie odgrywa istotnej roli w gospodarce gminy. Wytwarzane produkty rolne przeznaczone są głównie na potrzeby lokalnego rynku, tj. rolników i ich rodzin, pozostałych mieszkańców gminy oraz turystów przebywających w gminie. Brak jest na terenie gminy skupu produktów rolnych i przemysłu rolno-spożywczego. Z roku na rok na obszarze gminy funkcja rolnicza coraz bardziej zanika.

Walory i zasoby środowiska przyrodniczego, w tym dwa sztuczne zbiorniki wodne: Jezioro Żywieckie i Jezioro Międzybrodzkie, wpływają na dużą atrakcyjność turystyczno-wypoczynkową gminy. Kolej linowo-terenowa na górę Żar wraz z trasą narciarską oraz Górską Szkołą Szybowcową „ŻAR” sprzyjają aktywnemu i całorocznemu wypoczynkowi oraz rekreacji. Atrakcją gminy stanowi także elektrownia szczytowo-pompowa Porąbka-Żar. Wypoczynek zapewniają liczne ośrodki wczasowe oraz prywatne hotele i pensjonaty, a także kwatery w gospodarstwach agroturystycznych. Podstawową funkcją gospodarczą gminy Czernichów jest więc funkcja turystyczno-wypoczynkowa, a rolnictwo i drobna wytwórczość mają jedynie uzupełniające znaczenie.

Uwarunkowania przyrodnicze implikujące zanik funkcji rolniczych na rzecz turystyki i rekreacji sprzyjają również rozpowszechnianiu się zjawiska drugich domów na tym obszarze. Kolonie domów letniskowych (użytkowanych głównie przez mieszkańców Bielska-Białej i miast konurbacji górnośląskiej) występują u podnóża gór i nad brzegiem jezior.

Narzędziem wykorzystanym do zbierania opinii lokalnych mieszkańców na temat zjawiska drugich domów był kwestionariusz ankietowy. Kwestionariusze były rozprowadzane i wypełniane zarówno w wersji elektronicznej (bez udziału ankietera), jak i papierowej (rozdawane i uzupełniane z udziałem ankietera).

Adresatami kwestionariusza ankietowego w niniejszym badaniu byli stali mieszkańcy gminy Czernichów. Liczebność próby obliczono przy następujących założeniach:

---

² Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czernichów, https://www.czernichow.finn.pl/res/serwisy/bip-czernichow/komunikaty/_004_014_47644.pdf?version=2.0 (dostęp: 15.10.2021).

- wielkość populacji – 6740 mieszkańców gminy;
- poziom ufności – 80%;
- wielkość frakcji – 50%;
- błąd maksymalny – 5%.

Korzystając z poniższego wzoru (Pułaska-Turyna 2005, s. 187), oszacowano, że minimalna liczba respondentów w próbie w przypadku badanego zjawiska powinna wynosić 164 osoby.

$$n = \frac{u_{\alpha}^2}{4d^2}$$

gdzie:

n – minimalna liczebność próby; u_{α} – wartość, którą należy odczytać z tablicy dystrybuanty rozkładu normalnego standaryzowanego dla poziomu ufności $1-\alpha$; d – błąd szacunku.

W badaniu ankietowym uczestniczyło 168 mieszkańców gminy Czernichów. W doborze próby badawczej zastosowano metodę przechwytywania po drodze (*mall intercepts*). Wiarygodność metody zwiększono, stosując ją w różnych dniach tygodnia, o różnych porach dnia i w różnych punktach.

W próbie badawczej było nieznacznie więcej mężczyzn (tabela 1). Biorąc pod uwagę strukturę wiekową, najwięcej respondentów stanowiły osoby młode (między 20. a 40. r.ż.).

Prawie połowa badanej grupy miała wykształcenie zasadnicze zawodowe i utrzymywała się głównie z pracy fizycznej. Dochody netto gospodarstw domowych respondentów najczęściej zawierały się w przedziale 3500–7500 zł. Ponad połowę (60%) ankietowanych stanowiły osoby, które mieszkały na badanym obszarze od ponad 20 lat.

Kwestionariusz ankietowy składał się z 35 pytań podzielonych na dwie części:

- 11 pytań dotyczących informacji podstawowych na temat respondenta;
- 24 pytań odnoszących się do relacji respondenta z właścicielami drugich domów.

Do analizy wybrano pytania, które są bezpośrednio związane z wpływem drugich domów na obszary wiejskie w aspektach funkcjonalno-przestrzennym oraz społecznym.

4. Wyniki badań

Zdecydowana większość respondentów (88%) wskazała, iż w ostatnich 10 latach nastąpił wzrost liczby drugich domów w ich miejscu zamieszkania. Zatem można stwierdzić, że zjawisko drugich domów wyraźnie rozprzestrzeniło się na badanym obszarze i nie jest ono obce jego mieszkańcom.

Tabela 1. Opis próby badawczej

Table 1. Sample characteristics

Cecha	Kategoria	Udział
Płeć	Kobieta	43%
	Mężczyzna	57%
Wiek	18–20 lat	14%
	21–30 lat	46%
	31–40 lat	25%
	41–60 lat	12%
	Powyżej 60 lat	3%
Wykształcenie	Zasadnicze zawodowe	47%
	Średnie	29%
	Wyższe	24%
Status zawodowy	Pracownik umysłowy wyższego szczebla (np. specjalista, menedżer)	8%
	Pracownik umysłowy niższego szczebla (np. urzędnik)	16%
	Przedsiębiorca (właściciel firmy)	6%
	Pracownik fizyczny	41%
	Rolnik	4%
	Prowadzenie gospodarstwa domowego	6%
	Emeryt	2%
	Rencista	1%
	Bezrobotny	2%
	Student/uczeń	14%
Miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego	2500 zł lub mniej	3%
	2501–3500 zł	17%
	3501–5000 zł	36%
	5001–7500 zł	27%
	7501–10 000	14%
	powyżej 10 000 zł	3%
Okres zamieszkania	5 lat lub mniej	7%
	6–10 lat	10%
	11–20 lat	23%
	21–30 lat	35%
	31–40 lat	17%
	powyżej 40 lat	8%

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

Analizując wpływ drugich domów na aspekt funkcjonalno-przestrzenny badanego obszaru, zapytano o występowanie ewentualnych niedogodności, takich jak: zanieczyszczenie środowiska, dewastacja siedlisk przyrodniczych, hałas, ograniczenie w dostępie do przestrzeni publicznej, zmniejszenie powierzchni rolnej i leśnej oraz zbyt gęste, nadmierne zabudowania. Zdecydowana większość, bo aż 77% respondentów, uznała, że drugie domy nie stwarzają żadnych ze wskazanych niedogodności. Ci, którzy dostrzegali w nich jednak jakiś rodzaj uciążliwości, wskazywali najczęściej na ograniczenie w dostępie do przestrzeni publicznej (11%). Nikt nie uznał, że budowa drugich domów zmniejsza powierzchnię gruntów rolnych i leśnych. Pozostałe niedogodności typowali nieliczni respondenci – żadna z nich nie została wskazana przez więcej niż 5% respondentów.

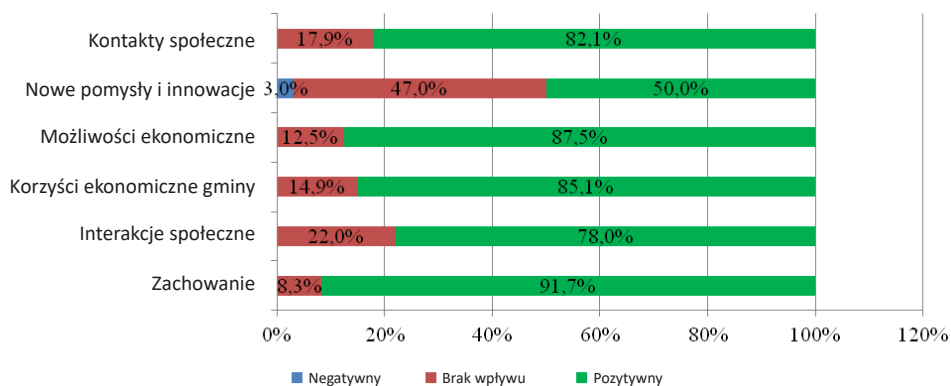
W pytaniach otwartych pojedyncze głosy wskazały na aspekt pozytywny, jakim jest zagospodarowywanie opuszczonych działek i budynków oraz większa dbałość o walory przyrodnicze (odpowiednio 3 i 1). Natomiast dwie osoby zwróciły uwagę na niszczenie krajobrazu, który jest wizytówką gminy.

Respondentów poproszono także o ocenę wpływu właścicieli drugich domów na następujące kwestie: kontakty społeczne (sąsiedztwo), nowe pomysły i innowacje, możliwości ekonomiczne (np. sprzedaż dóbr i usług), korzyści ekonomiczne gminy (np. podatki, infrastruktura), interakcje społeczne (odwiedzanie, spędzanie razem wolnego czasu) oraz zachowanie moralne (poziom i kultura właścicieli drugich domów) (rysunek 2).

Zdecydowana większość respondentów pozytywnie oceniła wpływ na wymienione powyżej kwestie. Wyjątkiem było jedynie zagadnienie nowych pomysłów i innowacji, gdzie nieliczne głosy respondentów wskazywały na negatywny wpływ właścicieli drugich domów. Wiąże się to z przyzwyczajeniami lokalnych mieszkańców, nawykłych do swojego trybu życia oraz pracy i często niegotowych na zmiany. Takie głosy były jednak pojedyncze, a pozostałe rozkładały się prawie po połowie między pozytywnym wpływem mieszkańców drugich domów a brakiem ich wpływu, co dowodzi, że większość lokalnego społeczeństwa jest otwarta na „nowe”.

Uczestnicy badania zostali również poproszeni o ocenę swoich kontaktów z mieszkańcami drugich domów (według skali – dobre, złe, brak kontaktu). Zdecydowana większość respondentów określiła swoje kontakty z mieszkańcami drugich domów jako dobre (rysunek 3).

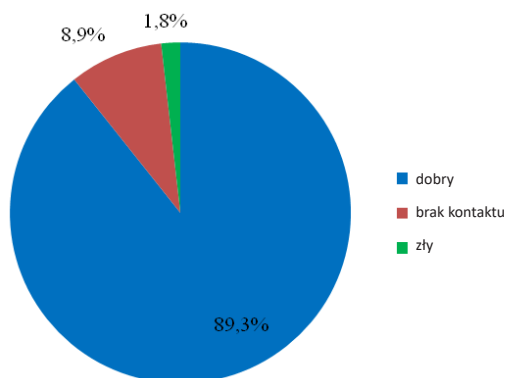
W ogólnej ocenie zjawiska drugich domów przeważała opinia pozytywna (83% respondentów). Najwięcej osób uzasadniało swój wybór korzyściami ekonomicznymi, takimi jak możliwość rozwoju dla lokalnych firm – zwłaszcza z branży remontowo-budowlanej. Respondenci wymieniali tu również inne korzyści ekonomiczne dla stałych mieszkańców: możliwość uzyskania dodatkowych zarobków za wykonywanie drobnych prac u właścicieli drugich domów (np. prace przydomowe, opieka nad

Rysunek 2. Ocena przez stałych mieszkańców wpływu właścicieli drugich domów na wybrane kwestie społeczne

Figure 2. Local people's views on the influence of second home owners on selected social issues

Źródło: opracowanie własne.
Source: own elaboration.

Rysunek 3. Ocena przez stałych mieszkańców kontaktu z właścicielami drugich domów

Źródło: opracowanie własne.
Source: own elaboration.

dziećmi) lub okazja do sprzedaży im produktów rolno-spożywczych. Właściciele drugich domów korzystają z nich okresowo, co powoduje też wzrost liczby miejsc pracy głównie w sezonie letnim, np. w gastronomii czy zakwaterowaniu. Rozwój omawianego tu zjawiska stwarza też dla mieszkańców szansę na sprzedaż działek pod budowę drugich domów, co również wiąże się bezpośrednio z dodatkowym źródłem

dochodu. Zwrócono też uwagę na to, że wzrost liczby drugich domów wpływa wprost na zwiększenie dochodów budżetów gminnych z podatków. Pojawiły się także głosy, iż zjawisko drugich domów ma pozytywny wpływ na społeczeństwo dzięki możliwości nawiązywania nowych znajomości, wspólnego spędzania wolnego czasu bądź też pobudzenia lokalnej społeczności poprzez nowe inicjatywy podejmowane przez mieszkańców drugich domów. Wśród stałych mieszkańców nieliczne osoby zwróciły uwagę na pozytywny aspekt zjawiska drugich domów w kontekście wzrostu liczby stałych mieszkańców gminy. Ich zdaniem część właścicieli domów letniskowych może zamieszkać w nich na stałe na emeryturze. Zauważono również kwestie środowiskowe, stwierdzając, że dzięki rozwojowi zjawiska drugich domów i zainteresowaniu ludności tego typu zabudową gmina bardziej dba o walory przyrodnicze regionu. Za pozytywne zjawisko uznano również wykorzystywanie nieużytkowanych działek lub budynków pod budowę drugich domów.

Respondenci, którzy negatywnie ocenili zjawisko drugich domów (17%), uzasadniali swoją ocenę kwestiami ekonomicznymi związanymi ze wzrostem cen wszelkiego rodzaju produktów i usług, a także gruntów. Twierdzili oni również, że drugie domy wykorzystywane są tylko sezonowo, więc nie przynoszą stałych wpływów do budżetów przedsiębiorców. Pojawiły się też opinie, iż mieszkańcy drugich domów nie korzystają z niektórych usług, z których korzystają typowi turyści, np. zakwaterowania. Część ankietowanych zwróciła uwagę, że rozpowszechnianie się zjawiska drugich domów powoduje również nadmierne zagęszczenie zabudowy oraz niszczenie krajobrazu (zwłaszcza zieleni), przeznaczając obszar pod kolejne zabudowania. Tylko jeden respondent wskazał na barierę w nawiązaniu kontaktu z mieszkańcami drugich domów przez to, że są oni często lepiej wykształceni i bardziej zamożni niż przedstawiciele lokalnej społeczności.

5. Podsumowanie

Uogólniając wyniki przeprowadzonych badań ankietowych, można stwierdzić, iż społeczność gminy Czernichów pozytywnie ocenia zjawisko drugich domów i jego dalszy rozwój w regionie. Respondenci wskazali zarówno dobre, jak i złe skutki rozwoju tego zjawiska, jednakże te pozytywne zdecydowanie przeważały.

Korzystnym efektem popularności drugich domów jest wykorzystanie nieużytkowanych działek pod budowę tego typu obiektów. Wiąże się to bezpośrednio z poprawą bioróżnorodności środowiska przyrodniczego i zachowaniem jego naturalnych walorów. Właściciele drugich domów najczęściej angażują się w ochronę krajobrazu, gdyż jest on największą wartością przestrzeni, którą wybrali na budowę domu letniskowego. Wskazane pozytywne skutki zjawiska drugich domów potwierdzają wnioski wynikające z badań przeprowadzonych przez Czesława Adamiaka (2014).

Rozpowszechnianie się zjawiska drugich domów powoduje również negatywne skutki dla środowiska – są to nadmierne zagęszczenie zabudowy i niszczenie krajobrazu (zwłaszcza zieleni) przez przeznaczanie go pod zabudowę. Na podobne niekorzystne aspekty drugich domów w kontekście środowiskowym wskazali Rye (2011) oraz Czarnecki i Heffner (2008).

Zjawisko drugich domów ma pozytywny wpływ na społeczeństwo, sprzyja bowiem nawiązywaniu nowych znajomości, wspólnemu spędzaniu wolnego czasu, czy też pobudzeniu lokalnej społeczności dzięki nowym inicjatywom podejmowanym przez mieszkańców drugich domów. Coraz większa popularność tego typu obiektów może również przynieść wzrost liczby stałych mieszkańców wsi, gdyż właściciele drugich domów często osiadają w nich na stałe na emeryturze. Porównywalne skutki społeczne zjawiska drugich domów opisuje Adamiak (2014).

Jako niekorzystne społeczne następstwa wynikające z rozwoju drugich domów zdiagnozowano zaś trudności dotyczące nawiązywania kontaktu z mieszkańcami domów letniskowych (przez to, że są oni często lepiej wykształceni i bardziej zamężni) oraz wpływ właścicieli tych obiektów na lokalne przedsięwzięcia, co nie podobało się niektórym (nielicznym) z ankietowanych lokalnych mieszkańców. Z otwartych odpowiedzi wynikało, iż właściciele drugich domów ingerują w przedsięwzięcia podejmowane w gminie, pomimo że przebywają tam tylko czasowo. Choć nieliczne, to przykłady te potwierdzają istnienie negatywnych aspektów wpływu drugich domów na lokalną społeczność wskazanych w literaturze przedmiotu (Farstad 2011; Rye 2011).

Z powyższych rozważań można więc wysnuć wniosek, że gmina, wykorzystując narzędzia planistyczne, powinna dbać, aby rozproszona zabudowa letniskowa nie przyczyniała się do niszczenia krajobrazu. Dodatkowo postrzeganie drugich domów byłoby przychylniejsze, gdyby ich właściciele częściej korzystali z dóbr i usług, jakie oferuje lokalna społeczność, a także próbowali podejmować współpracę ze stałymi mieszkańcami na różnych płaszczyznach (np. zatrudnianie osób bezrobotnych do prac przydomowych czy też wspólna organizacja lokalnych wydarzeń). Dzięki temu zjawisko drugich domów zyskałoby – w opiniach mieszkańców – korzystniejszy wpływ na zrównoważony rozwój wsi w aspektach ekonomicznym, społecznym i środowiskowym.

Zjawisko drugich domów ma zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Większość tych drugich i problemów wynikających z występowania na badanym obszarze drugich domów można złagodzić lub nawet całkowicie wyeliminować. Podkreślić też należy, że na terenie badań, w opinii społeczności lokalnej, występują one w zdecydowanie niewielkiej skali. Zatem można skonstatować, iż rozwój zjawiska drugich domów jest odbierany pozytywnie przez stałych mieszkańców gminy Czernichów.

Bibliografia

- Adamiak C. (2014). *Drugie domy w Borach Tucholskich*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Adamiak C. (2013). Rola drugich domów w zrównoważonym rozwoju regionu turystycznego na przykładzie regionu Borów Tucholskich. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 2 (12), 137–148. DOI:10.5604/01.3001.0004.6934.
- Barnett J. (2014). Host community perceptions of the contributions of second homes. *Annals of Leisure Research*, 17 (1), 10–26. DOI:10.1080/11745398.2014.886156.
- Brida J.G., Osti L., Santifaller E. (2011). Second homes and the need for policy planning. *Tourism: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 6 (1), 141–163.
- Czarnecki A. (2018). Wzorce konsumpcji właścicieli drugich domów i ich znaczenie dla wielofunkcyjności wsi. *Więś i Rolnictwo*, 2 (179), 209–229. DOI:10.7366/wir022018/11.
- Czarnecki A., Dacko A., Dacko M. (2021). Changes in mobility patterns and the switching roles of second homes as a result of the first wave of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 11, 1–19. DOI:10.1080/09669582.2021.2006201.
- Czarnecki A., Heffner K. (2008). „Drugie domy” a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 4 (141), 29–46.
- Czarnecki A., Sireni M., Dacko M. (2021). Second-home owners as consumers of local food. *International Journal of Consumer Studies*, 2 (45), 175–187. DOI:10.1111/ijcs.12610.
- EEA [European Environment Agency] (2006). *Urban Sprawl in Europe: The Ignored Challenge*. Copenhagen: European Environment Agency.
- Farstad M. (2013). Local residents' valuation of second home owners' presence in a sparsely inhabited area. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13 (4), 317–331. DOI: 10.1080/15022250.2013.863062.
- Farstad M. (2011). Rural residents' opinions about second home owners' pursuit of own interests in the host community. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 65 (3), 165–174. DOI:10.1080/00291951.2011.598551.
- Feltynowski M. (2010). Planowanie przestrzenne na obszarach wiejskich łódzkiego obszaru metropolitalnego a problem rozprzestrzeniania się miast. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, 13, 111–121.
- Gallent N. (2014). The social value of second homes in rural communities. *Housing, Theory and Society*, 31 (2), 174–191. DOI:10.1080/14036096.2013.830986.
- Garton Grimwood G., Cromarty H., Kulakiewicz A. (2022). *Second homes and holiday-lets in rural communities*. Research Briefing. House of Commons Library, Debate Pack Number CDP 2022/0001, 3, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CDP-2022-0001/CDP-2022-0001.pdf> (dostęp: 10.10.2021).
- Goździewicz-Biechońska J. (2015). Planowanie przestrzenne wobec współczesnych tendencji rozwoju obszarów wiejskich. *Przegląd Prawa Rolnego*, 2 (17), 167–185. DOI:10.14746/ppr.2015.17.2.10.
- Hall C.M., Müller D.K. (red.) (2004). *Tourism, Mobility and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground*. Clevedon: Channel View.

- Heffner K. (2019). Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich. W: M. Stanny, B. Górczyńska, M. Gelo-Kluczyńska (red.). *Sto lat rozwoju polskiej wsi: Przegląd bibliograficzny* (s. 947–976). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Naukowe Scholar. DOI:10.53098/9788365390844.
- Heffner K. (2015). Przestrzeń jako uwarunkowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. *Wieś i Rolnictwo*, 2 (167), 83–103.
- Heffner K. (2014). Przestrzeń wiejska w Polsce w perspektywie 2020. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 154, 8–24.
- Heffner K., Czarnecki A. (2015). Linking locally: Second home owners and economic development of the rural community. W: E. Kulke, P. Dannenberg (red.). *Economic Development in Rural Areas: Functional and Multifunctional Approaches* (s. 185–200). Farnham: Ashgate Publishing.
- Heffner K., Czarnecki A. (2011). Wpływ zjawiska drugich domów na rozwój obszarów wiejskich. W: K. Heffner, A. Czarnecki (red.). *Drugie domy w rozwoju obszarów wiejskich* (s. 131–162). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kępkowicz A. (2013). Krajobraz suburbiów – przestrzenny wymiar styku dwóch kultur: wiejskiej i miejskiej. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych*, 9 (3), 7–25.
- Kłodziński M. (2010). Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagraryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej. *Studia Biura Analiz Sejmowych*, 4 (24), 9–28.
- Krysiak S. (2009). Ekologiczne aspekty przemian krajobrazów wiejskich Polski środkowej na obszarach występowania osadnictwa turystycznego. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 25, 19–26.
- Krzysztofik M. (2017). Problematyka prawna pojęcia obszaru wiejskiego. *Studia Iuridica Lublinensia*, 26 (1), 299–314. DOI: 10.17951/sil.2017.26.1.299.
- Litvin S.W., Xu G., Ferguson A.C., Smith W.W. (2013). Too attractive for its own good? South of broad, second/vacation-homes and resident attitudes. *Tourism Management Perspectives*, 7, 89–98. DOI:10.1016/j.tmp.2013.04.003.
- Monitor Polski (2019). Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, dnia 5 grudnia 2019 r., poz. 1150. Uchwała nr 123 Rady Ministrów z dnia 15 października 2019 r. w sprawie przyjęcia „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030”. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190001150/O/M20191150.pdf> (dostęp: 10.10.2021).
- Puńska-Turyna B. (2005). *Statystyka dla ekonomistów*. Warszawa: Difin.
- Rye J.F. (2011). Conflicts and contestations: Rural populations perspectives on the second homes phenomenon. *Journal of Rural Studies*, 27 (3), 263–274. DOI:10.1016/j.jrur-stud.2011.03.005.

Second Homes in the Opinions of the Residents of the Municipality of Czernichów: Negation or Acceptance?

Abstract: The phenomenon of second homes is increasingly discussed in the literature on rural development. Research to date indicates both its negative and positive aspects for rural development. The authors decided to investigate this phenomenon through interviews conducted with permanent residents of the popular, in terms of tourism, municipality of Czernichów (Silesian Voivodeship), where the number of second homes is steadily increasing. The main objective of the study was to present the phenomenon of second homes as assessed by the community members of Czernichów municipality. Based on the literature in the field, both positive and negative effects of the development of second homes in the functional-spatial and social context were identified, which were verified by a questionnaire survey of the inhabitants' opinion. The vast majority of respondents gave a positive assessment of second homes and its impact on the functioning of the village. There were also a few negative opinions, which confirmed the ambiguous impact of second homes on rural development. However, the second home phenomenon in the municipality of Czernichów were clearly accepted by the inhabitants.

Keywords: second homes, multifunctional rural development, non-agricultural functions of villages, tourist and recreational functions of villages, opinions of local people.

Barbara Kielbasa

Systemy edukacji dorosłych oraz zastosowanie ICT w doradztwie rolniczym. Studium przypadku

Streszczenie: W artykule podjęto temat wykorzystania nowych metod komunikacji w edukacji dorosłych i doradztwie rolniczym na przykładzie Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (MODR) w Karniowicach. Zakres tematyczny obejmuje formy i metody doradcze, funkcje doradztwa publicznego oraz systemy edukacji dorosłych. Celem pracy była identyfikacja możliwości zastosowania ICT (Information and Communication Technologies) w działalności doradczej, edukacyjnej i informacyjnej publicznej jednostki doradztwa rolniczego, a także określenie kryteriów oceny systemów kształcenia wykorzystujących ICT. Z analizy działalności MODR wynika, że w przypadku doradztwa indywidualnego i rozwiązywania pojedynczego problemu klienta preferowaną formą jest kontakt bezpośredni. Na podstawie przeprowadzonych badań można zauważyć rosnące znaczenie systemów kształcenia dorosłych na odległość (system zdalny lub hybrydowy). Oferta działalności szkoleniowej i informacyjnej uległa rozszerzeniu, nadal jednak istnieją dodatkowe możliwości. Dokonując wyboru systemu kształcenia dorosłych, należy wziąć pod uwagę wiele zmiennych określających ich skuteczność i efektywność (m.in. dostępne zasoby, kompetencje nadawcy i odbiorcy, plany działania i cele, wady i zalety danego systemu edukacji, koszt).

Słowa kluczowe: Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, doradztwo, szkolenia, skuteczność, efektywność.

1. Wprowadzenie

Usługi doradcze dla rolnictwa i agrobiznesu świadczone są w Polsce przez wiele różnych podmiotów. Są to m.in. jednostki doradztwa publicznego, prywatne firmy doradcze i konsultingowe, firmy dostarczające środki do produkcji, a także stowarzyszenia producentów rolnych, izby rolnicze i wiele innych (Kania 2011).

Dr Barbara Kielbasa, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny, Katedra Zarządzania i Ekonomii Przedsiębiorstw, Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków, e-mail: barbara.kielbasa@urk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3209-3729.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Podmioty te oferują różnego rodzaju usługi doradcze, począwszy od doradztwa technologicznego (technologia produkcji, innowacje, technika rolnicza), poprzez niezwykle istotne doradztwo w zakresie aplikowania o środki finansowe (głównie w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich [PROW] oraz płatności bezpośrednich), aż po doradztwo rynkowe i marketingowe (Bogusz, Kielbasa 2021).

Celem doradztwa rolniczego jest pomoc przedsiębiorcom rolnym, producentom żywności i przetwórcom w rozwiązywaniu problemów, dzięki czemu mogą oni pokonywać przeszkody i realizować swoje plany (Chyłek 2011). Istotnym oddziaływaniem doradztwa publicznego jest także poszerzenie wiedzy i świadomości odbiorców, kształtowanie postaw przedsiębiorczych oraz stymulowanie kreatywności i aktywności klientów usług doradczych (Parzonko 2008). Do realizacji celów doradztwa wykorzystywane są różne formy i metody komunikacji. Służą one nie tylko do rozwiązywania problemów rolników, lecz także do celów edukacyjnych i informacyjnych. Zastosowane metody muszą odpowiadać potrzebom odbiorców, powinny też uwzględniać ich możliwości, posiadane umiejętności oraz zasoby potrzebne do skutecznego komunikowania się (Poradnik 2019).

Doradzanie, a więc pomaganie w procesie rozwiązywania problemów oraz przy podejmowaniu decyzji, jak również uczenie osób dorosłych, niesie za sobą wiele wyzwań. Na wyzwania te odpowiada Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, który od lat przygotowuje studentów Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego do zawodu doradcy rolniczego. W ramach programu nauczania studenci przyswajają metodykę doradczą oraz teorię andragogiki, uczestniczą w wykładach, zajęciach warsztatowych, a także w dyskusjach i spotkaniach z doradcami zatrudnionymi w publicznych jednostkach doradztwa rolniczego. Inspiracją do powstania artykułu były dyskusje oraz wyniki pracy ze studentami z wykorzystaniem metod heurystycznych. Tematem pracy były możliwości zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych (Information and Communication Technologies – ICT) w doradztwie publicznym oraz próba określenia kryteriów ich skuteczności.

Celem artykułu jest identyfikacja możliwości zastosowania ICT w działalności doradczej, edukacyjnej i informacyjnej publicznej jednostki doradztwa rolniczego, a także określenie kryteriów oceny systemów kształcenia wykorzystujących ICT (system zdalny oraz hybrydowy). Przedstawione wyniki są częścią szerszych badań dotyczących zagadnienia zastosowania ICT w działalności doradczej, edukacyjnej i informacyjnej w doradztwie rolniczym oraz edukacji.

2. Przegląd literatury

Publiczne jednostki doradztwa rolniczego pełnią wiele istotnych funkcji, nie tylko w zakresie pomocy doradczej, lecz także w dziedzinie form i metod komunikacji

oraz edukacji osób dorosłych. Guy Faure, Yann Desjeux i Pierre Gasselin (2012) na podstawie swoich dziesięcioletnich badań zidentyfikowali wyzwania dla publicznego doradztwa rolniczego w Europie, wśród których oprócz koniecznej modernizacji otoczenia instytucjonalnego organizacji doradczych znalazły się też nowe metody i narzędzia komunikacji (ICT) i możliwości ich zastosowania w doradztwie rolniczym.

Rozwój nowych technik informacyjno-komunikacyjnych implikuje sposób realizacji zadań wyznaczonych dla doradztwa publicznego w Polsce, zapisanych w Ustawie o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz.U. 2004 nr 251, poz. 2507). Jednostki te realizują trzy najważniejsze grupy zadań: doradcze, edukacyjne i informacyjne, wykorzystując do tego celu różne formy i metody komunikacji (Kujawiński 2009). Według Jenny C. Aker (2011) nowe metody komunikacji i przekazywania informacji, do których zaliczają się technologie informacyjne, można z powodzeniem stosować w realizacji wszystkich zadań doradztwa, przy czym ich skuteczność oraz efektywność są różne. Ponadto nadal kwestią dyskusyjną pozostaje problem, w jaki sposób mierzyć skuteczność i efektywność działań doradczych, a także, jak należy interpretować ich wyniki (Aker 2011).

Przykłady zastosowania różnych metod i narzędzi w doradztwie rolniczym oraz badania ich skuteczności podają w swoich pracach m.in. Mucemi Gakuru, Kristen Winters i Francois Stepman (2009). Według tych autorów w sytuacji rozwiązywania pojedynczego problemu rolnika najbardziej skuteczne są spotkania bezpośrednie, typu *face to face*. Z kolei z badań przeprowadzonych przez Aker (2011) wynika, że efektywność elektronicznych (pośrednich) kanałów komunikacji w przypadku przekazywania informacji jest wyższa niż w przypadku komunikacji bezpośredniej. Koszt dotarcia z informacją do pojedynczego odbiorcy jest relatywnie niższy niż w sytuacji bezpośredniego kontaktu. W ten sposób, według tej autorki, można z powodzeniem przekazywać np. komunikaty meteorologiczne, informacje o chorobach zwierząt i roślin, o rynku, a także przesyłać ogłoszenia związane z naborem wniosków lub informacje o zmianach w obowiązującym prawie. Badania obejmujące analizę systemu doradztwa rolniczego w Polsce oraz skuteczności działań realizowanych w ramach ICT, prowadzone przez Mirosławę Marciniak i Piotra Ogonowskiego (2010), wskazują, iż istotnym warunkiem skuteczności wykorzystania tych kanałów są właściwe opracowanie przekazywanego komunikatu oraz jakość przekazywanej informacji (aktualność, sprawdzalność, wiarygodność, dokładność).

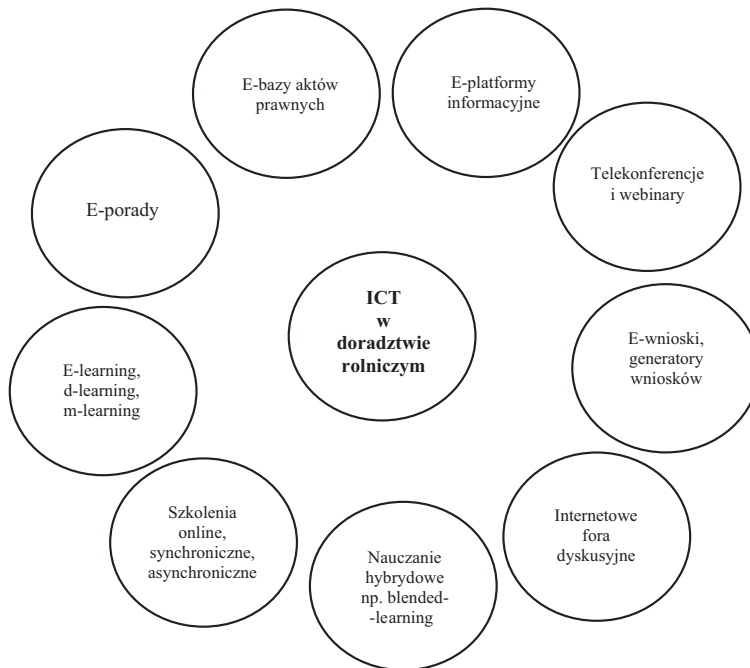
Narzędzia ICT stosuje się zarówno w doradztwie indywidualnym (e-mail, teleporady, konsultacje telefoniczne, e-porady), jak i w grupowym (szkolenia online, e-learning, nauczanie hybrydowe, telekonferencje, webinary, dyskusje z wykorzystaniem platform internetowych itp.) oraz masowym (mass media, media społecznościowe) (Piwowar 2013). Na rysunku 1 przedstawiono różne

przykłady zastosowania ICT w doradztwie rolniczym. Każdy z przykładów wymaga innego zaangażowania ze strony nadawcy komunikatu (doradcy, edukatora) i odbiorcy (klienta, rolnika, przedsiębiorcy). Do ich zastosowania niezbędne jest też posiadanie określonych kompetencji cyfrowych, zarówno przez doradcę, jak i rolnika.

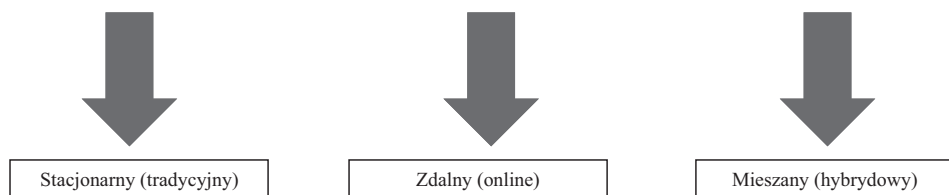
Przedstawione na rysunku 1 przykłady zastosowania ICT w doradztwie rolniczym nie wyczerpują listy ich możliwości, tym bardziej że pojawiają się coraz to nowsze rozwiązania techniczne i komunikacyjne. W związku z wprowadzeniem nowych technologii wspomagających proces doradzania i kształcenia modyfikacji ulega także oferta publicznych jednostek doradczych. Zmienia się nie tylko zakres realizowanych działań doradczych, edukacyjnych i informacyjnych, lecz także ich forma, sposób i czas realizacji (Wiatrak 2020).

Poza formami komunikacji wyróżniamy także systemy kształcenia stosowane w doradztwie rolniczym i w edukacji na wszystkich jej szczeblach. Systemy te umożliwiają realizację funkcji szkoleniowej i informacyjnej w jednostkach doradztwa

Rysunek 1. Przykłady zastosowania ICT w doradztwie rolniczym
Figure 1. Examples of the usage of ICT in agricultural advisory

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z MODR w Karniowicach (Bartkowiak 2013; Kujawiński 2009).
 Source: own study based on data from AAC Karniowice (Bartkowiak 2013; Kujawiński 2009).

Rysunek 2. Systemy doradztwa i edukacji dorosłych

Figure 2. Advisory and adult education systems

Źródło: opracowanie własne na podstawie Jasiński 2019; Kujawiński 2009.

Source: own study based on Jasiński 2019; Kujawiński 2009.

rolniczego. Oprócz systemu tradycyjnego można wyróżnić system zdalny (online) oraz mieszany (rysunek 2).

W systemie tradycyjnym miejsce porady lub kształcenia jest określone i z reguły stałe. Doradca i klient spotykają się w tym samym miejscu i w tym samym czasie (porada w biurze, szkolenie stacjonarne, konferencja, pokaz polowy itd.). Mamy wówczas do czynienia z relacją bezpośrednią (indywidualną lub grupową), sprzężenie zwrotne jest natychmiastowe, rozmówcy mogą obserwować swoje reakcje zarówno na płaszczyźnie werbalnej, jak i niewerbalnej (Romaniuk, Łukasiewicz-Wieleba, Kohut 2020). W systemie stacjonarnym nadawca komunikatu może szybko wyjaśnić nieporozumienia, poprowadzić prezentację lub zaktywizować uczestników do pracy. Relacja bezpośrednia umożliwia właściwe motywowanie, zwiększa siłę perswazji, pozwala na zadawanie pytań oraz aktywne uczestnictwo tak nadawcy, jak i odbiorcy w procesie dyskusji (Knapik, Kielbasa 2019).

Z kolei system zdalny występuje w sytuacji, gdy doradcę i jego klienta dzieli przestrzeń, a czasem także i czas. System online polega na prowadzeniu procesu dydaktycznego lub rozmowy z wykorzystaniem możliwości, jakie daje internet i platformy komunikacyjne (Jaska 2013). Umożliwia on aktywny i równoczesny udział doradcy i klienta (np. e-porady), pozwala też na przekazywanie materiałów dydaktycznych i – jeśli to konieczne – weryfikację pozyskanej wiedzy (Kopciał 2013). W ramach procesów kształcenia organizuje się szkolenia online (e-learning, d-learning, m-learning), konferencje, webinaria itd. (Hyla 2005). Kształcenie online można prowadzić w czasie rzeczywistym (online synchroniczne) lub poprzez wcześniejsze przygotowanie nagrań i materiałów oraz przekazanie ich do odbiorców za pomocą określonej platformy (szkolenia online asynchroniczne) (Nowak-Żółty, Bożerocki 2018).

Trzeci system – mieszany (hybrydowy lub blended-learning) łączy doradztwo stacjonarne z systemem zdalnym. Część zajęć/spotkań odbywa się stacjonarnie, a część realizowana jest za pośrednictwem internetu (Hyla 2005). Nauczanie

hybrydowe umożliwia bezpośredni kontakt doradcy/nauczyciela z uczestnikami szkolenia na różnych jego etapach. System mieszany pozwala na uzupełnienie tradycyjnych form kontaktu (Konieczek 2017). W systemie tym można łączyć różne sposoby edukacji lub poradnictwa, wybierając te najbardziej skuteczne dla danego problemu doradczego oraz takie, które są optymalne dla odbiorców. Zarówno dla doradcy, jak i dla odbiorcy kryteriami mogą być np. wygoda, oszczędność czasu, posiadane umiejętności cyfrowe, niższy koszt udziału w szkoleniu online itp. (Winiarczyk, Warzocha 2021).

3. Cel pracy i metodyka

Celem niniejszej pracy jest identyfikacja możliwości zastosowania ICT w działalności doradczej, edukacyjnej i informacyjnej publicznej jednostki doradztwa rolniczego, a także określenie kryteriów oceny systemów kształcenia wykorzystujących ICT (tj. system zdalny oraz hybrydowy). Do pozyskania i analizy danych zastosowano następujące metody:

- metodę badania dokumentów (plan rocznej działalności Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Karniowicach [MODR 2021a] oraz sprawozdanie z jego rocznej działalności [MODR 2021b]);
- wywiad bezpośredni z trzema pracownikami MODR w Karniowicach oraz jego biur powiatowych, obejmujący pytania dotyczące zalet i wad edukacji zdalnej;
- metodę ankiety zastosowaną wśród studentów kierunku zarządzanie uczestniczących w zajęciach z programu o nazwie „Doradztwo w agrobiznesie”. Kwestionariusz ankiety online zawierał pięć pytań dychotomicznych i kafeterijnych dotyczących systemów kształcenia dorosłych, ich oceny i możliwości zastosowania;
- metody heurystyczne zastosowane ze studentami kierunku zarządzanie na zajęciach w ramach programu „Doradztwo w agrobiznesie”, przygotowującego do zawodu doradcy. Przyjęto tu myślenie hipotetyczne oraz burzę mózgów w zakresie sposobów oceny skuteczności kształcenia dorosłych za pomocą systemów wykorzystujących ICT.

Według normy ISO 9000 skuteczność to stopień, w jakim planowane działania zostały wykonane lub zakładane wyniki osiągnięte. Poziom spełnienia tych planów (celów, oczekiwań) będzie określał poziom skuteczności podjętych działań. Z kolei efektywność to relacja uzyskanych efektów do poniesionych nakładów (kosztów) (Kujawiński 2009). Oba te pojęcia definiuje prakseologia zajmująca się teorią sprawnego działania. Według Wenancjusza Kujawińskiego (2009) sprawne działanie organizacji doradczej to postępowanie w sposób zaplanowany, które pozwala osiągnąć zamierzony cel najmniejszym nakładem środków.

Badania przeprowadzone wśród studentów Uniwersytetu Rolniczego kształcących się w kierunku zawodu doradcy przeprowadzono w grudniu 2021 i styczniu 2022 r. Wzięło w nim udział 109 studentów Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego z kierunku zarządzanie, którzy studiowali moduł „Doradztwo w agrobiznesie”. Zajęcia miały formę wykładów teoretycznych (w tym także z udziałem pracowników MODR w Karniowicach), a także zajęć audytoryjnych (warsztatowych). W ramach zajęć wykładowych mających formę zdalną (wykłady online) przeprowadzono wśród studentów ankietę online, a następnie burzę mózgową podczas bezpośrednich spotkań audytoryjnych. Dobór respondentów był celowy, arbitralny – do badań włączono wszystkich studentów kierunku zarządzanie uczestniczących w zajęciach w ramach kursu „Doradztwo w agrobiznesie” na Wydziale Rolniczo-Ekonomicznym w roku akademickim 2021/2022, którzy przygotowują się do zawodu doradcy rolniczego. Wyniki badań przedstawiono w formach tabelarycznej, graficznej i opisowej.

4. Wyniki badań

Na podstawie przedstawionych wyżej badań innych autorów, dotyczących zastosowania technologii ICT w rolnictwie i na obszarach wiejskich, można stwierdzić, że pierwszym zasadniczym warunkiem skuteczności tych kanałów komunikacji jest dostęp odbiorców do infrastruktury informatycznej i posiadanie urządzeń z możliwością podłączenia do internetu. W ostatnich latach obserwuje się wzrost wykorzystania internetu w różnych dziedzinach życia, w tym także w sektorze rolnictwa, a pandemia COVID-19 jeszcze te zmiany przyspieszyła (Kalinowski, Wyduba 2020). Jak podaje GUS, w 2019 r. ponad 83% gospodarstw domowych w Polsce miało dostęp do internetu, rok później było to już 90% (GUS 2020). Jednakże z *Informacji Sygnalnych* GUS (2021) dotyczących społeczeństwa informacyjnego wynika, iż w 2020 r. nadal ok. 10% społeczeństwa doświadczało problemów z dostępem do sieci. Są to przede wszystkim mieszkańcy wsi i małych miast. Problem wykluczenia cyfrowego jest w Polsce ciągle żywy. Zagrożone są nim przede wszystkim osoby zamieszkujące obszary o niskim stopniu urbanizacji (głównie obszary wiejskie) (Kalinowski, Komorowski, Rosa 2021).

Drugim istotnym warunkiem skuteczności stosowania ICT w doradztwie są kompetencje cyfrowe, zarówno nadawcy komunikatu, jak i odbiorcy. Posiadanie dostępu do internetu nie jest bowiem równoznaczne z umiejętnością wykorzystywania dostępnych możliwości. W odniesieniu do zastosowania komputera i internetu w gospodarstwach rolnych, to służą one przede wszystkim do prowadzenia rachunkowości i zarządzania produkcją, a także do przygotowywania pism i dokumentów oraz do komunikacji z klientami (Sieczko 2011; Kalinowski 2009).

Wyniki badań prowadzonych przez polskich badaczy, np. Wawrzyńca Czubaka i Arkadiusza Sadowskiego (2011) oraz Krzysztofa Janca i współautorów (2019), pokazują, że rolnicy w Polsce najczęściej wykorzystują komputer i smartfon do poszukiwania informacji dotyczących: funduszy z PROW i dopłat bezpośrednich; nowych technologii oraz środków do produkcji; możliwości sprzedaży i nowych kanałów dystrybucji swoich produktów.

Biorąc pod uwagę opisane wyżej dwa warunki wpływające na skuteczność działań, a także działalność MODR, można zauważyć, iż MODR dostosowuje swoją ofertę do potrzeb odbiorców i sytuacji na rynku (MODR 2021a, 2021b). Pandemia COVID-19 przyspieszyła bądź wymusiła opracowanie nowych sposobów komunikacji z klientami, zarówno w zakresie działalności doradczej, jak i edukacyjnej czy informacyjnej. Jeśli zaś chodzi o działalność doradczą (poradnictwo), to nadal preferowaną i praktykowaną formą jest kontakt bezpośredni (w biurze lub „na miejscu” u klienta). W opinii doradców MODR taki sposób kontaktu w sytuacji rozwiązywania konkretnego problemu rolnika przynosi najlepsze efekty.

Możliwości zastosowania ICT w doradztwie indywidualnym z pewnością są duże, jednakże MODR nie ma narzędzi do realizowania e-porad (aplikacji internetowych). W przypadku kanałów pośrednich stosuje się kontakt telefoniczny (ustny) oraz pisemny – poprzez pocztę elektroniczną. Kontakt telefoniczny ma formę bezpośrednią medialną, ale pozwala na komunikację dwukierunkową. Doradcy komunikują się z klientami, wykorzystując także inne dostępne narzędzia (aplikacje) do prowadzenia rozmów, takie jak Skype, Messenger czy Viber, jednakże tego typu kontakty nie są ewidencjonowane w sprawozdaniach z działalności MODR.

W 2021 r. specjaliści z ośrodka oraz doradcy ze wszystkich biur powiatowych w województwie małopolskim¹ udzielili łącznie ponad 28 tys. porad, w tym 63,6% bezpośrednich i 36,4% telefonicznych. Drogą mailową rozwiązano jedynie 85 problemów rolników. Według doradców rolniczych wynika to przede wszystkim ze specyfiki procesu doradczego, a także z ograniczeń komunikacji pisemnej i pośredniej. Proces doradczy składa się z kilku kluczowych etapów, na których niezbędny jest aktywny udział zarówno doradcy, jak i rolnika (Matuszak 2010). Pierwszy etap to identyfikacja problemu i ustalenie jego przyczyn. Drugi krok to formułowanie możliwych rozwiązań oraz wybór najlepszego (optymalnego). Na ostatni etap składają się zaś przygotowywanie realizacji wybranego wariantu, określanie potrzebnych zasobów oraz przygotowanie harmonogramu (planu działania) (Wiatrak 1996). W opinii doradców MODR komunikacja pisemna w przypadku rozwiązywania specyficznego problemu klienta ma liczne ograniczenia. Przede wszystkim nie pozwala na uzyskanie natychmiastowej informacji zwrotnej, nie ułatwia wymiany

¹ Łącznie w ośrodku oraz jego biurach powiatowych pracuje ok. 200 doradców i specjalistów.

pomysłów i nie sprawdza się w dłuższych konwersacjach. Stąd też w przypadku klientów, którzy oczekują określonej pomocy, należy stosować metody bezpośrednie.

W 2021 r. zakres tematyczny rozwiązywanych przez MODR problemów rolników był niezwykle szeroki. Dokonując ich analizy rodzajowej, można jednak wskazać kilka głównych zagadnień (MODR 2021a, 2021b):

- możliwości uzyskania środków pomocowych z UE, przygotowywanie wniosków, opracowywanie biznesplanów, określanie planów rozwoju (31,5% udzielonych porad);
- technika i technologia produkcji, technika rolnicza (21,5%);
- tematyka ekologiczna: programy rolnośrodowiskowe i produkcja ekologiczna, agroturystyka (18,7%);
- inne (28,3%).

Kolejnym analizowanym w artykule obszarem aktywności MODR jest działalność szkoleniowa, realizowana najczęściej w formie komunikacji grupowej. Zwykle w sposób bezpośredni, jednakże szerokie zastosowanie znajdują tutaj też systemy zdalne oraz hybrydowe. Obecnie w wielu placówkach edukacyjnych i firmach szkoleniowych używa się aplikacji, które umożliwiają prowadzenie szkoleń, kursów i konferencji na odległość (np. Microsoft Teams, Zoom, Slack, Live Webinar, ClickMeeting, GoToMeeting, WebinarJam, Google Hangout, Google Classroom). Są one stosowane także w przypadku prowadzenia dyskusji lub pracy grupowej, gdyż najczęściej pozwalają symultanicznie kontaktować się z uczestnikami szkolenia lub spotkania (Gagacka, Sałata 2020). W MODR w Karniowicach oraz w jego biurach powiatowych do prowadzenia szkoleń online wykorzystuje się program Zoom. Jest to system wideokonferencyjny, który działa na bazie serwerów dostawcy oprogramowania (Software as a Service – SaaS) i istniejącego łącza internetowego. System ten zapewnia realizację wideokonferencyjnych połączeń wielostronnych do 100 uczestników jednocześnie. Obsługa połączeń wideo ma wysoką rozdzielczość (HD 1080p). Rozwiązanie to umożliwia dołączenie uczestników do wideokonferencji, zarówno z PC, laptopa, tabletu, jak i smartfona. Niektórzy doradcy korzystają także z aplikacji MS Teams.

Zgodnie z Ustawą o jednostkach doradztwa publicznego oraz planem rocznej działalności ośrodków każdy doradca jest zobowiązany do przeprowadzenia co najmniej kilku szkoleń rocznie na obszarze gminy, na której pracuje. W szkoleniu musi wziąć udział co najmniej 10 osób. W 2021 r. z uwagi na sytuację pandemiczną działalność edukacyjna realizowana w formie grupowej (bezpośredniej) była znacznie utrudniona. Mimo niełatwej sytuacji zorganizowano 524 formy szkoleniowe (głównie tzw. szkolenia gminne), w tym 361 szkoleń stacjonarnych (68,9%), 157 szkoleń w formie zdalnej (30%) oraz 6 szkoleń tzw. wyjazdowych (poza teren województwa) (MODR 2021b). Ponadto w siedzibie ośrodka w Karniowicach

zorganizowano 6 konferencji (w formie zdalnej lub hybrydowej). Łącznie we wszystkich formach szkoleniowych wzięło udział ponad 7 tys. uczestników, w tym w szkoleniach w formie zdalnej ponad 2 tys. uczestników (30,5%). W konferencjach uczestniczyło prawie 500 osób (MODR 2021b).

System zdalny ułatwia organizację szkoleń lub spotkań, które w innych warunkach nie mogłyby się odbyć. Zaoszczędzony czas na dojazdy może być wykorzystany do zorganizowania dodatkowych spotkań online. W tabeli 1 zamieszczono najważniejsze zalety edukacji zdalnej, określone przez doradców rolniczych i studentów. Wśród atutów wskazano wygodę i oszczędność czasu na dojazdy. Istotne znaczenie ma także możliwość utrwalania spotkań (nagrywania), a także często niższe koszty tych form edukacji (z racji np. braku konieczności wynajmowania budynków i pomieszczeń) (tabela 1).

Zarówno doradcy, jak i studenci wskazywali liczne ograniczenia edukacji online. Według doradców największym problemem była utrudniona komunikacja

Tabela 1. Zalety i wady prowadzenia szkoleń zdalnych

Table 1. Advantages and disadvantages of remote training

Zalety		Wady	
1.	Oszczędność czasu	1.	Brak bezpośredniego kontaktu (interakcji) z klientem lub słuchaczem
2.	Wygoda i elastyczność formy zdalnej, zarówno dla doradcy/edukatora, jak i dla odbiorcy	2.	Ograniczona komunikacja niewerbalna
3.	Niższe koszty (kursy online mogą być tańsze niż tradycyjne, brak kosztów wynajmu sal i sprzętu)	3.	Występowanie problemów technicznych i duża zależność od połączenia internetowego
4.	Łatwy dostęp do źródeł wiedzy	4.	Rozproszona koncentracja słuchaczy i mniejsze zaangażowanie
5.	Możliwość nagrywania spotkań i rozmów oraz ich późniejszego odtworzenia	5.	Brak umiejętności obsługi niektórych aplikacji lub sprzętu
6.	Interaktywność i możliwość łączenia z innymi formami edukacji	6.	Wysokie koszty zakupu sprzętu i urządzeń, koszt dostępu do internetu lub oprogramowania
		7.	Ograniczone możliwości pracy w grupie, brak motywacji uczestników do dyskusji
		8.	Ograniczona kontrola doradcy nad procesem doradzania, utrudniony proces wyjaśniania nieporozumień

Źródło: opracowanie własne na podstawie wywiadów przeprowadzonych z doradcami rolniczymi z MODR w Karniowicach oraz badań ankietowych wśród studentów.

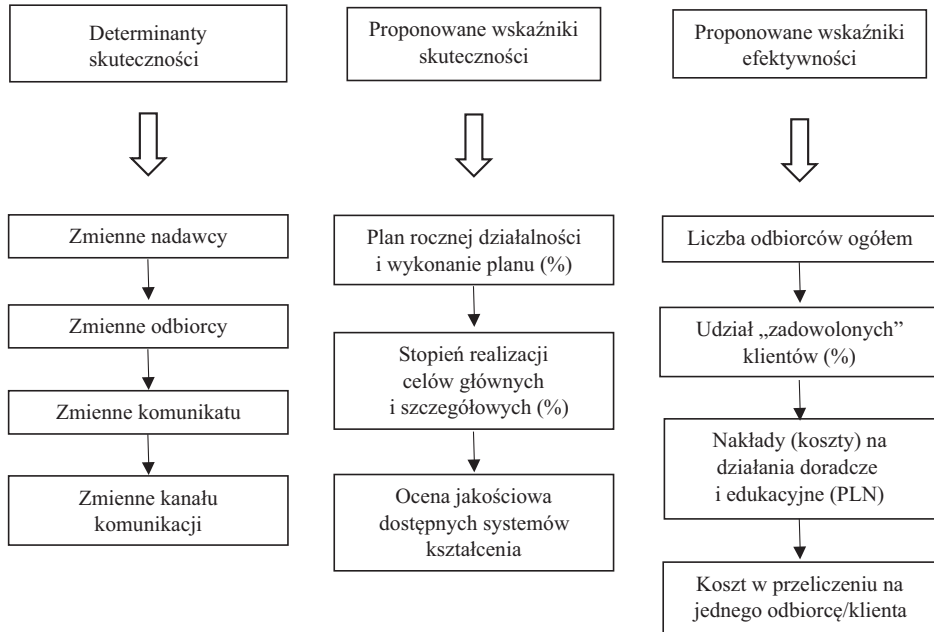
Source: own study based on interviews with agricultural advisors from the AAC Karniowice and a survey conducted among students.

i mniejsza motywacja uczestników do dyskusji z racji większej anonimowości, a także impersonalność kontaktu. Brak umiejętności obsługi sprzętów komputerowych i aplikacji internetowych to również istotny problem, który utrudnia skuteczne prowadzenie szkoleń online. Dość powszechne jest także występowanie usterek technicznych i zakłóceń. Znaczący problem pojawia się w sytuacji doradztwa indywidualnego i prowadzenia procesu doradczego. W takiej formie porady rzadko są prowadzone, a systemy zdalny i hybrydowy wykorzystywane są do prowadzenia szkoleń, niektórych kursów i konferencji, a nie do indywidualnych kontaktów z klientami.

MODR w Karniowicach prowadzi także działalność informacyjną, wykorzystując w tym celu przede wszystkim doradztwo masowe. Celem prowadzonej działalności informacyjnej jest popularyzacja nowoczesnej wiedzy rolniczej oraz upowszechnianie aktualnych informacji branżowych (Szelaż-Sikora i in. 2016). Z uwagi na dużą różnorodność tak odbiorców, jak i przekazywanych informacji, działalność ta prowadzona jest na różne sposoby. Przede wszystkim są to: artykuły w czasopiśmie, informacje na stronie internetowej ośrodka oraz na Facebooku, papierowe broszury i ulotki, audycje telewizyjne i radiowe, stoiska informacyjno-promocyjne na targach i wystawach oraz filmy na kanale YouTube. Sytuacja epidemiologiczna i ograniczenie możliwości bezpośrednich kontaktów doradców z rolnikami zrodziły potrzebę wprowadzenia nowych sposobów komunikacji w ośrodku. Stąd też opracowano materiały filmowe zamieszczane na kanale YouTube oraz w mediach społecznościowych, w których równocześnie nastąpiła intensyfikacja aktywności. Działalność informacyjna doradców MODR dotyczyła przede wszystkim przekazywania bieżących wiadomości związanych z płatnościami bezpośrednimi oraz działaniami PROW 2014–2020 (MODR 2021b).

Kolejnym etapem badań było określenie kryteriów oceny systemów kształcenia wykorzystujących ICT oraz analiza ich wpływu na skuteczność podejmowanych działań doradczych. Na podstawie przeprowadzonych ankiet wśród studentów, a następnie pracy z wykorzystaniem metod heurystycznych, opracowano zestaw zmiennych, które mogą posłużyć do weryfikacji systemów kształcenia osób dorosłych, w tym także w doradztwie rolniczym. Studenci, podobnie jak i klienci ośrodka doradztwa rolniczego, zostali na uczelni objęci trzema systemami kształcenia: tradycyjnym, zdalnym oraz hybrydowym. Posiadane przez studentów doświadczenie – jako odbiorców tego typu metod edukacyjnych – umożliwiło im porównanie oraz ocenę różnych systemów edukacji. Na rysunku 3 przedstawiono wybrane wskaźniki (czynniki), które mogą zostać włączone do przeprowadzenia oceny skuteczności i efektywności dwóch systemów edukacji dorosłych (rolników), gdzie stosowane są metody ICT.

Rysunek 3. Propozycja wskaźników do modelu oceny skuteczności oraz efektywności zdalnego i mieszanego systemu kształcenia dorosłych

Figure 3. Proposed indicators for the model for assessing the effectiveness and efficiency of remote and mixed systems of the adult education

Źródło: opracowanie własne.
Source: own study.

Skuteczność danego systemu kształcenia będzie określać wiele zmiennych. Podstawą jest tu dokonanie oceny tych zmiennych i ich wpływu na proces komunikacji. Biorąc pod uwagę zmienne nadawcy komunikatu, należy uwzględnić umiejętności cyfrowe doradcy/edukatora, a także jego kompetencje interpersonalne. Istotne jest również odpowiednie opracowanie komunikatu i jakość przekazu informacyjnego (rozumiałość, aktualność, weryfikowalność). Należy także uwzględnić zmienne kanału i zadbać o dobór odpowiedniej drogi przesłania komunikatu, zapewnić odpowiednią infrastrukturę techniczną i technologiczną, w tym odpowiedni sprzęt (komputer, laptop, głośniki, mikrofon, smartfon, drukarka, skaner) oraz sprawdzić zasięg internetu.

Po drugiej stronie znajdują się zmienne odbiorcy, na które doradca może mieć niewielki wpływ. Są to m.in. umiejętności cyfrowe odbiorcy, umiejętność właściwego odcodowania komunikatu i jego odpowiednie zrozumienie, a także poziom wiedzy odbiorcy i jego oczekiwania względem doradcy lub szkolenia.

Skuteczność będą określać takie zmienne, jak wykonanie planu rocznej działalności ośrodka (procent wykonania założonego planu) oraz zidentyfikowane zalety i wady tych systemów komunikacji.

Kolejnym etapem jest określenie efektywności zrealizowanych działań. Wyznacza się ją stosunkiem zrealizowanych celów do poniesionych nakładów. Stąd też do modelu włączono następujące zmienne:

- liczbę udzielonych porad;
- liczbę odbiorców komunikatów masowych (subskrybentów, obserwujących, „lajków” i „odsłon”);
- liczbę „zadowolonych” klientów (informacje te można uzyskać za pomocą ankiet ewaluacyjnych lub testów);
- poziom uzyskanej wiedzy (testy) lub ocenę szkolenia przez jego uczestnika (ankiety ewaluacyjne);
- poniesione nakłady (koszty) zorganizowanych działań edukacyjnych, szkoleniowych i informacyjnych.

Zaproponowana koncepcja zbioru wskaźników opiera się na danych pozyskanych z MODR w Karniowicach oraz efektów pracy ze studentami nad zagadnieniem skuteczności i efektywności różnych systemów kształcenia dorosłych. Należy więc podkreślić, że w ośrodku stosowane są wskaźniki skuteczności i efektywności działalności doradczej, edukacyjnej oraz szkoleniowej, jednakże odnoszą się one do form komunikacji bezpośredniej. Stosowane od niedawna nowe formy komunikacji podlegają zaś obecnie weryfikacji. Dokonując oceny form hybrydowych oraz zdalnych, należy uwzględnić podstawowe determinanty skuteczności tego kanału komunikacji, w tym wady i zalety działań podejmowanych z wykorzystaniem ICT (rysunek 3).

5. Podsumowanie

Technologie informatyczne i nowe sposoby komunikacji mogą być zastosowane we wszystkich trzech formach doradztwa rolniczego, a więc w doradztwie indywidualnym, grupowym i masowym. Dzięki zastosowaniu ICT możliwe jest przekazywanie informacji, prowadzenie konsultacji indywidualnych, dyskusji w grupach, organizacja szkoleń czy konferencji, bez względu na miejsce przebywania klienta. Internet ułatwia komunikowanie się w sytuacji, gdy fizycznie nie jest to możliwe (np. podczas pandemii lub gdy uczestników dzielą duże odległości).

Obecnie e-doradztwo i edukacja zdalna traktowane są w głównej mierze jako uzupełnienie stosowanych dotychczas tradycyjnych metod doradczych i szkoleniowych w publicznych jednostkach doradztwa rolniczego. E-porada lub rozmowa telefoniczna nie są w stanie zastąpić tradycyjnego kontaktu doradcy z rolnikiem.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można uznać, że zastosowanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych w działalności publicznej jednostki doradztwa rolniczego jest dość szerokie. Technologie ICT sprawdzają się przede wszystkim w działalności informacyjnej i szkoleniowej. Wybór danego kanału komunikacji musi być poprzedzony analizą potrzeb (rodzaj porady) i możliwości odbiorców (umiejętności cyfrowe). Decyzja o wyborze kanału komunikacji powinna być podyktowana analizą jego skuteczności i efektywności w porównaniu do innych systemów (analiza kosztów i korzyści). Korzystając z kanałów pośrednich (systemy zdalne lub hybrydowe), należy wziąć pod uwagę wiele zmiennych, aby można było określić ich skuteczność. Skuteczny kontakt z klientem umożliwia także komunikacja wielokanałowa, a więc zastosowanie różnych form i sposobów komunikowania się.

Należy również podkreślić rolę i znaczenie doradcy jako nadawcy komunikatów. Praca doradcy i nabywanie nowych umiejętności (w tym cyfrowych) nie jest łatwe. Od doradców oczekuje się nieustannego uczenia się, a także umiejętności komunikacyjnych i elastyczności. Dlatego też oprócz zapewnienia odpowiednich narzędzi pracy doradcom rolniczym i specjalistom (sprzęt, oprogramowanie itp.) konieczny jest program szkoleń pracowników w zakresie stosowania ICT w jednostkach doradztwa rolniczego.

Bibliografia

- Aker J.C. (2011). Dial “a” for agriculture: A review of information and communication technologies for agricultural extension in developing countries. *Agricultural Economics*, 42 (6), 631–647. DOI:10.1111/j.1574-0862.2011.00545.x.
- Bartkowiak M. (2013). Znaczenie wirtualnego doradztwa w obliczu komputeryzacji środowiska edukacyjno-zawodowego człowieka. *Studia Edukacyjne*, 27, 309–323.
- Bogusz M., Kielbasa B. (2021). Formy i metody doradztwa w agrobiznesie na podstawie działalności szkoleniowej ośrodków doradztwa rolniczego w dobie pandemii COVID-19. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 16, 15–26, DOI:10.22630/TIRR.2021.16.16.
- Chyłek E. (2011). Nauka i doradztwo rolnicze na rzecz innowacji w sektorze rolno-spożywczym. *Więś i Rolnictwo*, 3 (152), 84–105.
- Czubak W., Sadowski A. (2011). Dostępność informacji oraz czynniki utrudniające ubieganie się o dopłaty bezpośrednio. *Więś i Rolnictwo*, 3 (152), 138–155.
- Faure G., Desjeux Y., Gasselin P. (2012). New challenges in agricultural advisory services from a research perspective: A literature review, synthesis and research agenda. *The Journal of Agricultural Education and Extension: Competence for Rural Innovation and Transformation*, 18 (5), 461–492. DOI:10.1080/1389224X.2012.707063.
- Gagacka M., Sałata E. (2020). Kompetencje nauczycieli i wykładowców w procesie edukacji zdalnej – perspektywa studentów. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 4, 39–54.

- Gakuru M., Winters K., Stepman F. (2009). Innovative farmer advisory services using ICT. W3C Workshop „Africa Perspective on the Role of Mobile Technologies in Fostering Social Development”. April 1–2 2009, Maputo, Mozambique.
- GUS [Główny Urząd Statystyczny] (2021). *Informacje Sygnalne. Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2020 roku*. Warszawa: GUS.
- GUS [Główny Urząd Statystyczny] (2020). *Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 roku*. Warszawa: GUS.
- Hyla M. (2005). *Przewodnik po e-learningu*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna. Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych.
- Janc K., Czapiewski K., Wójcik M. (2019). In the starting blocks for smart agriculture: The internet as a source of knowledge in transitional agriculture. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 90–91 (1), 1–12. DOI:10.1016/j.njas.2019.100309.
- Jasiński J. (2019). Ewolucja systemu doradztwa i wsparcia badawczego rolnictwa. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 2 (s. 1125–1159). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jaska E. (2013). Media a pozostałe źródła informacji na obszarach wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 15 (1), 76–81.
- Kalinowski J. (2009). Wykorzystanie techniki komputerowej w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 11 (1), 180–184.
- Kalinowski S., Komorowski Ł., Rosa A. (2021). *Koncepcja smart villages. Przykłady z Polski*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydawnictwo Grupa Cogito. DOI:10.53098/9788389900623.
- Kalinowski S., Wyduba W. (2020). *Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport końcowy z badań*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kania J. (2011). Doradztwo rolnicze wobec wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 2 (64), 5–24.
- Knapik W., Kielbasa B. (2019). *Komunikacja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym, komunikacja biznesowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego.
- Konieczek M. (2017). E-learning – nowoczesna forma edukacji. *Rynek – Społeczeństwo – Kultura*, 1 (22), 36–40.
- Kopciał P. (2013). Analiza metod e-learningowych stosowanych w kształceniu osób dorosłych. *Zeszyty Naukowe Warszawskiej Wyższej Szkoły Informatyki*, 9, 79–99.
- Kujawiński W. (2009). *Metodyka doradztwa rolniczego*. Poznań: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. Oddział w Poznaniu.
- Marciniak M., Ogonowski P. (2010). Use of ICT applications in the Polish agriculture advisory system. W: *Economic Science for Rural Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (s. 39–45). Jelgava: Taxes Jelgavas tipografija.
- Matuszak E. (2010). Przygotowanie doradców do pracy w opinii kierowników terenowych zespołów doradztwa. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 4, 21–30.
- MODR [Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego] (2021a). Plan rocznej działalności Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Karniowicach na rok 2021.

- MODR [Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego] (2021b). Sprawozdanie z rocznej działalności Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Karniowicach 2021.
- Nowak-Żółty E., Bożerocki T. (2018). Platforma e-learningowa narzędziem w nauczaniu zdalnym osób dorosłych. *Studia Edukacyjne*, 50, 441–452.
- Parzonko A.J. (2008). Formy i metody wykorzystywane w działalności doradczej. W: A.J. Parzonko (red.). *Sposoby współpracy doradców z rolnikami zorganizowanymi w grupy producentów rolnych*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Piowar A. (2013). Zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w doradztwie rolniczym. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 4 (74), 112–117.
- Poradnik (2019). Metodyka nauczania osób dorosłych oraz standard pracy edukatora w dobie COVID. Poradnik. https://kreatywnidlabiznesu.pl/wp-content/uploads/2021/12/O1_METODYKA-NAUCZANIA-OSO%CC%81B-DOROSLYCH-ORAZ-STANDARD-PRACY-EDUKATORA-W-DOBIE-COVID_PL-PROJEKT-DYC-2-1.pdf (dostęp: 12.01.2022).
- Romaniuk M.W., Łukasiewicz-Wieleba J., Kohut S. (2020). Nauczyciele akademicy wobec kryzysowej edukacji zdalnej. *E-mentor*, 5 (87), 15–26. DOI:10.15219/em87.1489.
- Sieczko A. (2011). Wykorzystanie internetu w przedsiębiorstwach działających na obszarach wiejskich. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 13 (2), 428–433.
- Szeląg-Sikora A., Grodek-Szostak Z., Cupiał M., Sikora J. (2016). Rola usług doradczo-informacyjnych w rozwoju agrobiznesu. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 18 (6), 210–215.
- Wiatrak A.P. (2020). Wiedza w systemie doradztwa rolniczego. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 3 (101), 7–20.
- Wiatrak A.P. (1996). Doradztwo rolnicze w procesie rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 4, 5–15.
- Winiarczyk A., Warzocha T. (2021). Edukacja zdalna w czasach pandemii COVID-19. *Forum Oświatowe*, 33, 1(65), 61–76. DOI:10.34862/fo.2021.1.4.

Education Systems and the Use of ICT in Agricultural Advisory: Case Study

Abstract: The article deals with the use of new communication methods in adult education and agricultural advisory services on the case of the Małopolska Agricultural Advisory Centre in Karniowice (AAC). The thematic scope includes advisory forms and methods, public advisory functions and education systems. The aim of the work was to identify the possibilities of using ICT in advisory, educational and information activities of the AAC, as well as to define criteria for the evaluation of education systems using ICT. The analysis of the AAC activity show that in the case of individual consultancy and solving a specific client's problem, direct contact is the preferred form. Based on the research conducted,

the increasing importance of distance adult education systems (remote or hybrid) can be noticed. The offer of training and information activities has been expanded, but there are still additional opportunities. When selecting an adult education system, one should take into account many variables determining their effectiveness and efficiency (including available resources, competences of the sender and recipient, action plans and goals, advantages and disadvantages of a given education system, cost).

Keywords: Małopolska Agricultural Advisory Centre, consulting, training, effectiveness, efficiency.

Maria Halamska

Portret uczonego. Recenzja książki *Zbigniew Tadeusz Wierzbicki. Uczony i społecznik*, pod redakcją Andrzeja Kalety, Wojciecha Kniecia, Włodzimierza Winclawskiego i Grzegorza Zabłockiego*

Portrait of a Scholar. Review of the Book *Zbigniew Tadeusz Wierzbicki. Savant and Social Activist*, edited by Andrzej Kaleta, Wojciech Kniec, Włodzimierz Winclawski and Grzegorz Zabłocki

Recenzowana praca zbiorowa poświęcona jest profesorowi Zbigniewowi Tadeuszowi Wierzbickiemu. Jak sam podtytuł wskazuje, omówiono w niej jego dorobek naukowy i działalność społecznikowską. Książka składa się z czterech części: pierwszej, poświęconej osobie i osobowości Profesora (gdzie odnotować trzeba interesującą próbę charakterystyki postaci za pomocą analizy egodokumentalnej), drugiej, w której w syntetyczny sposób omówiono dorobek naukowy Wierzbickiego, trzeciej charakteryzującej jego działalność społeczną oraz czwartej zawierającej bibliografię publikacji Profesora.

Z punktu widzenia socjologii wsi najważniejsza jest część druga poświęcona dokonaniom naukowym. Wysoko ją oceniam. Zawiera ona sześć opracowań renomowanych autorów, które składają się na syntetyczne omówienie spuścizny naukowej Wierzbickiego: bardzo ciekawie ujęto bowiem Jego wkład w polską monografistykę (Izabella Bukraba-Rylska) oraz scharakteryzowano koncepcję AiRSL

Prof. dr hab. Maria Halamska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Socjologii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: m.k.halamska@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4133-9935.

* *Zbigniew Tadeusz Wierzbicki. Uczony i społecznik*, A. Kaleta, W. Kniec, W. Winclawski, G. Zabłocki (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2021, ss. 348.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

(Aktywizacja i Rozwój Społeczności Lokalnych) i jej amerykańskie korzenie (Paweł Starosta) – prekursorskie idee, które później złożyły się na koncepcję *sustainable development* (Krzysztof Gorlach), a ich szczególne rozwinięcie znalazło zaś wyraz w koncepcji sozoekologii społecznej (Barbara Bożętka). Całość części drugiej dopełniają rozważania o wkładzie Profesora w konceptualizację socjologii regionu (Jacek Poniedziałek) oraz o religijności stanowiącej integralną część tradycyjnej społeczności wiejskiej (Stanisław Kłopot i Barbara Szczepańska). Jest to spójna część pracy, w której w syntetyczny sposób ujęto znaczenie myśli Wierzbickiego dla rozwoju polskiej socjologii wsi, by ona – trawstując przytoczone przez Gorlacha powiedzenie Roberta K. Mertona – stając na ramionach olbrzymów, widziała dalej.

Bardzo interesująca jest również część trzecia, mająca zgoła odmienny charakter. Ukazuje bowiem – można by powiedzieć ekstraordynaryjną – działalność społeczną Wierzbickiego, „Buntownika Młodego Duchem” (Wojciech Knieć). Ta jego działalność albo tropiła bardzo ważne defekty polskiego społeczeństwa i ich zakorzenienie w obyczaju i kulturze (alkoholizm), albo wyprzedzała nie tyle ich pojawienie się, ile uświadomienie ich roli w dalszym rozwoju (stosunek do przyrody). Tę rolę widać przede wszystkim w założonej i redagowanej przez Wierzbickiego do końca życia dyskusyjnej trybunie *Bunt Młodych Duchem*. Podobny charakter miało pismo *Trzeźwość* (później *Trzeźwość i Zdrowie*). Ten ostatni wątek jest w książce bardzo starannie opracowany (Ewelina Tobolska), a pojawiające się na łamach tych pism opisy problemów mogą stanowić materiał źródłowy w innych badaniach (np. dotyczących wpływu alkoholizmu na sytuację kobiet [prekursor ujęcia genderowego] czy na przemoc w rodzinie). Znakomitym uzupełnieniem jest tu bibliografia publikacji starannie opracowana przez Grzegorza Zabłockiego (część czwarta). Warto pamiętać, że podejmowanie tych problemów, analiza ich uwarunkowań i społecznych skutków stawała się zarazem manifestacją postawy politycznej, co – nie tylko w PRL – nie ułatwiało Wierzbickiemu życia. Lekturę części trzeciej polecałabym szczególnie wszystkim zajmujących się edukacją i jej reformowaniem (?): opracowania w tej części wskazują bowiem wpływ środowiska rodzinnego, szkoły, kręgu towarzyskiego i „znaczących innych” (Amerykanów, Anglików, Francuzów) oraz ich rolę w kształtowaniu się naukowych koncepcji. Ci ostatni nie pojawiali się jednak przypadkowo.

Monografia ta jest pierwszą publikacją w całościowy sposób ujmującą dorobek Zbigniewa Tadeusza Wierzbickiego, którego wkład w rozwój polskiej socjologii wsi jest niekwestionowany. W części drugiej w spójny sposób przedstawiono – na tle światowego dorobku – koncepcje teoretyczne Profesora, co ukazuje także jego rolę w ich implementacji na grunt polski. Dochodziło do tego także w przypadku społecznych praktyk, czego przykładem jest ruch AA (Anonimowych Alkoholików). Opracowanie to stanowi bez wątpienia przyczynek do historii socjologii wsi (części

pierwsza, druga i czwarta) oraz historii ruchów społecznych w Polsce (część trzecia). Praca jest bardzo dobrze skomponowana, podział na części i ich wewnętrzna struktura – logiczna i przemyślana. Język publikacji zaś – co jest typowe dla prac zbiorowych – zindywidualizowany. Omawiana książka oparta jest na wielu źródłach. Są to oczywiście tzw. źródła zastane. Spuściznę naukową Wierzbickiego przedstawiono w szerszym kontekście światowego i krajowego dorobku danej epoki, co umożliwiło ukazanie prekursorskiej roli Profesora w nauce i działalności społecznej. Obficie wykorzystywana jest również publicystyka Jego autorstwa, także w opracowaniach dotyczących koncepcji naukowych. Bardzo ciekawe jest zastosowanie innowacyjnej analizy dokumentów osobistych (tu korespondencji).

Warto, by po książkę sięgnęli młodzi w ramach studiów nad historią socjologii. Ale również wszyscy ci, którym wydawało się, że dobrze znają Profesora – wiele się bowiem mogą jeszcze o nim dowiedzieć.

Anna M. Rosner

Recenzja książki Katarzyny Kaczyńskiej, „Orać zagon lepszej doli”? Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950, poświęconej żydowskim repatriantom na wsiach „ziem odzyskanych”*

A Review of Katarzyna Kaczyńska's book "Plow the Field of a Better Fate"? Jewish Agriculture in Poland 1945–1950 Devoted to Jewish Repatriants in the Villages of the "Recovered Territories"

W 2021 r. nakładem wydawnictwa Żydowskiego Instytutu Historycznego w serii Z dziejów Centralnego Komitetu Żydów w Polsce ukazała się książka pani Katarzyny Kaczyńskiej „Orać zagon lepszej doli”? *Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950*.

Praca pani Kaczyńskiej nie jest oczywistą lekturą dla osób specjalizujących się w socjologii, demografii czy ekonomii dzisiejszej polskiej wsi. Dotyka rzadko badanego tematu, a mianowicie udziału Żydów w rolnictwie, wpisując go jednocześnie w podejmowane zaraz po II wojnie światowej próby odbudowy życia gospodarczego i kulturowego tej mniejszości. Jest to książka historyczna, co istotne, oparta na rzetelnych badaniach niezwykle zróżnicowanych i niezbyt często analizowanych źródeł, takich jak archiwum pozostawione przez wydziały Centralnego Komitetu Żydów w Polsce (CKŻP).

Organizacja ta powstała wkrótce po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej Lublina, jeszcze w roku 1944. Od zakończenia działań wojennych stawiane przed nią cele się rozrastały, a ich charakter ulegał ciągłej transformacji. Były to: niesienie pomocy materialnej ocalałym z Zagłady, szacowanie strat osobowych, łączenie

---

Dr Anna M. Rosner, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, ul. Tłomackie 3/5, 00-090 Warszawa, e-mail: arosner@jhi.pl, ORCID: 0000-0003-0053-6000.

* K. Kaczyńska, „Orać zagon lepszej doli”? *Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950*, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2021, ss. 206.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

rozdzielonych rodzin czy zbieranie relacji oraz zeznań służących powojennym procesom, a także „produktywizacja” ludności żydowskiej. Zdaniem Autorki cudzysłów przy tym słowie jest uzasadniony, gdyż w żargonie CKŻP produktywizacja odnosiła się do wprowadzenia ocalałych na ówczesny rynek pracy i zachęcenia ich do samodzielnego utrzymywania się, przy jednoczesnym namawianiu do wykonywania zadań, które były im bliskie przed rokiem 1939. Książka opowiada więc o tym, jak i dlaczego proces ten objął także rolnictwo, dlaczego uprawa ziemi nie była dla Żydów czymś oczywistym oraz o tym, jak zajmujące się „produktywizacją” organizacje oraz sami zainteresowani sobie radzili.

„*Orać zagon lepszej doli?*” *Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950* składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich Autorka poświęciła wyjaśnieniu tego, dlaczego proces „produktywizacji” Żydów przez zachęcanie ich do rolnictwa był czymś nietypowym i przedstawiła go na tle ogólnego zarysu historii żydowskiego osadnictwa na wsi. Tradycyjnie, z powodu obejmujących grupę żydowską zapisów prawnych, nie zajmowali się oni bowiem uprawą ziemi. Od średniowiecza mieli przywileje wykonywania innych zawodów charakterystycznych dla terenów niezurbanizowanych (karczmarstwa, browarnictwa itp.), a jednocześnie ograniczano im możliwość bycia posiadaczami ziemskimi. Pierwsze powszechniejsze zachęty do bliższego zapoznania się z arkanami uprawiania roli pojawiły się dopiero wraz z powstaniem ideologii syjonistycznej, stawiającej za nadrzędny cel utworzenie w Palestynie państwa żydowskiego. Młodzi Żydzi, dla których syjonizm stał się sposobem życia, organizowali kursy teoretyczne i praktyczne w celu zdobycia wiedzy wystarczającej do uprawy roli w przyszłej siedzibie narodu żydowskiego. Kaczyńska wykorzystała pierwszą część swojej książki do szczegółowego omówienia zaszczości historycznych, krótkiego scharakteryzowania organizacji zaangażowanych w rolną „produktywizację” oraz podstaw prawnych dotyczących rolnictwa w Polsce powojennej.

Drugi rozdział poświęcony został przedstawieniu procesu osiedlania ocalałych z Zagłady na wsiach. Autorka podzieliła ten fragment na dwie części, za dzielącą cezurę czasową przyjmując pogrom kielecki (4 lipca 1946 r.). Wykazała, iż przed tym tragicznym wydarzeniem liczba ludności żydowskiej osiedlającej się na wsi i chętnej do pracy w rolnictwie wzrastała, po nim zaś zaczęła nieznacznie maleć. Wyjaśniła także, dlaczego (nie licząc największych miast) „ziemie odzyskane” i Śląsk stały się najbardziej atrakcyjnymi miejscami dla powojennego osadnictwa żydowskiego. Ludność, o której mowa, co także odnotowała, należała do grupy repatriantów, nie byli to więc Żydzi ocaleni mimo pozostania w czasie okupacji na ziemiach polskich, lecz ci, którzy uciekli przed wojną i Zagładą głównie na tereny Związku Radzieckiego. Żydzi byli rzecz jasna mniejszością wśród ogółu powojennych repatriantów przybywających do Polski ze wschodu, warto jednak pamiętać,

że powracający stanowili ok. 3/4 wszystkich ocalałych z Holocaustu. W związku ze stosunkowo powszechnym w tej grupie brakiem doświadczeń w wykonywaniu profesji rolnika ludzie odpowiedzialni za „produktywizację” w tym dziale gospodarki postanowili szukać chętnych zarówno wśród tych, którzy w czasie wojny przebywali w nazistowskich obozach i wykonywali tam przymusową pracę rolną, jak i tych, którzy przepracowali jakiś czas w kołchozach, gdzie przy okazji zdobyli niezbędną wiedzę teoretyczną i praktyczną.

Dalej przeszła Autorka do ukazania akcji osiedleńczej, która odbyła się po lecie 1946 r., a zajmowało się nią kilka organizacji (przede wszystkim ORT¹ i CKŻP). Co ciekawe, stosunkowo szybko przestało być jasne, która z nich za co dokładnie odpowiadała, niemniej jednak obie przypisywały sobie te same osiągnięcia, jak np. przejście majątku w Łukach² – to zresztą interesujący przykład ówczesnych praktyk, majątek ten bowiem, o łącznej powierzchni 64 ha, podzielony został pomiędzy osiem rodzin żydowskich. Jak w wielu miejscach książki pisze Autorka, nawet jeśli pojawiali się Żydzi chętni zająć się uprawą roli, to oficjalnie brakowało dla nich gruntów. Jeśli jednak już udało się jakieś zdobyć, to musiano pomniejszać areał działek tak, by starczyło go dla wszystkich chętnych. Wymienione organizacje nie były także zainteresowane majątkami państwowymi częściowo już zagospodarowanymi, w których ocalali mieliby pracować wyłącznie jako robotnicy rolni. Trzeba tu zaznaczyć, że Kaczyńska dotarła do imponujących informacji o wsiach, które udawało się przejąć z przeznaczeniem pod żydowskie osadnictwo. Jak wykazała, większość znajdujących się na ich terenie budynków popadała już wówczas w ruinę, brakowało ziarna siewnego, inwentarza żywego oraz martwego, a ziemia kilka lat leżąca odłogiem wymagała dodatkowych nakładów pracy. Ponadto zajmujące się „produktywizacją” rolną organizacje zmagaly się z niechęcią władz, szczególnie na „ziemiach odzyskanych”, która zaczęła być wyraźnie odczuwalna wraz z przystąpieniem do realizacji polityki podążającej w stronę komasacji gospodarstw i zakładania spółdzielni rolniczych.

Następny rozdział Autorka poświęciła opracowaniu demograficzno-socjologicznemu opisywanej grupy żydowskich osadników. Sięgnęła do specjalistycznych danych archiwalnych, by określić jej strukturę demograficzną, odkryła, jaki odsetek należał do partii lub związku zawodowego³, dotarła także do dokumentów Biura Komisarza Rządu, które pozwoliły odpowiedzieć na pytanie, jak liczne rodziny towarzyszyły wybranym rolnikom. Autorka podała nawet przykłady gospodarstw prowadzonych przez Żydów, a tam, gdzie to występowało, dodała informacje

¹ Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce.

² Od 1947 r. Włóki.

³ Mowa tu o Związku Zawodowym Pracowników Rolnych.

o zatrudnianych pracownikach najemnych. Jednocześnie wykorzystała cytaty z ówczesnej prasy, barwnie opisujące pojedyncze postacie parające się uprawą roli.

Następnie Kaczyńska przeszła do omówienia najważniejszych trudności, jakie na swojej drodze napotykali jej bohaterowie. Rzecz jasna na pierwszy plan wysuwają się tu: generalny lęk związany z traumą wojenną, samotnością wynikającą ze śmierci członków rodzin, problemy z nawiązywaniem relacji z nieżydowskimi sąsiadami, czy strach przed antysemitkami wybrykami, które najczęściej przywodzą na myśl Kielce lub Kraków, a których nie tylko nie brakowało na wsiach, lecz także często okazywały się właśnie tam najbrutalniejsze. Dodatkowo Autorka wymienia kłopoty, z jakimi przebywający w miastach miesiali rzadziej do czynienia, a które stały się codziennością mieszkańców terenów wiejskich: braki w zaopatrzeniu rynku w najróżniejsze produkty (w tym w ziarno siewne czy narzędzia), spadek siły nabywczej pieniądza, ogólne zubożenie i tak zacofanych terenów, poczucie braku bezpieczeństwa i lęku o przyszłość. Mieszkających na „ziemiach odzyskanych” dotykały jeszcze problemy innej natury, wynikające z charakterystyki nowo przyłączonych do PRL terenów ponemieckich o odmiennej niż w pozostałych częściach kraju sieci osadniczej, infrastrukturze itp. Ponadto trzeba pamiętać, że w przeciwieństwie do chłopów, nawet tych wysiedlanych z ojcowizny, Żydzi rzadko czuli przywiązanie do ziemi, a rolnictwo nie było dla nich niczym innym niż nowym sposobem utrzymania się przy jednoczesnym odcięciu od przeszłości. Brakowało też czegoś bardzo ważnego, szczególnie z punktu widzenia Żydów nie do końca zasymilowanych, odczuwających związki z judaizmem – społeczności żydowskiej, dostępu do synagogi, minjanu⁴, a także możliwości kształcenia dzieci w zgodzie z tradycjami⁵.

Kolejny rozdział Kaczyńska poświęciła przygotowaniu do zawodu. Jak się okazuje, już w 1946 r. pojawiły się pierwsze kursy dla żydowskich rolników mające pomóc im poznać arkana sztuki uprawiania ziemi. W tym samym okresie do działania aktywnie włączył się ORT, w którego regionalnych oddziałach powstały referaty rolnicze zatrudniające wykształconych i doświadczonych agronomów. Ich zadaniem było dbanie o to, by żydowskie gospodarstwa prowadzić zgodnie z ówczesną wiedzą i metodami optymalizacji produkcji, kładziono tu nacisk na dywersyfikację prac oraz rozwój wielostronny. Pojawiały się kursy i instruktaże przeznaczone dla rolników, a agronomowie odwiedzali wsie i, jak pisze Autorka, zajmowali się planowaniem zasiewów i dalszego prowadzenia upraw, opracowywali

⁴ Kworum modlitewne wynoszące dziesięciu dorosłych mężczyzn, niezbędne do wybranych praktyk religijnych.

⁵ Autorka wspomina o szkołach żydowskich w powiecie dzierzoniowskim gwarantujących podstawową, sześcioletnią edukację, co jednak nie przenosi się na tradycyjne i związane z judaizmem kształcenie chłopców.

także sposoby żywienia inwentarza itd. Z czasem, gdy okazywało się, że farmy prowadzone przez niedoświadczonych rolników bez zewnętrznej pomocy przynosiły duże straty, ORT zaczął dodatkowo wspierać finansowo swoich podopiecznych. Jak miało się szybko okazać, ocalali niechętnie brali udział w kursach, szkoleniach czy szkołach rolniczych. Tłumaczyli to zazwyczaj brakiem czasu, który w pełni pochłaniać miała im praca. By zachęcić potencjalnych uczestników zaczęto prowadzić szkolenia w okresie zimowym i choć podniosło to nieco statystyki, to organizatorzy i tak narzekali na zbyt niskie zainteresowanie wykładami. Ostatnią próbą, jaką podjęto, było organizowanie krótkich „pogadek” i rozdawanie niewielkich druków z najważniejszymi informacjami.

Ostatnia część książki odpowiada na pytanie, które z planowanych założeń udało się zrealizować, a których nie i dlaczego. Do końca roku 1946 żydowscy osadnicy mogli obejmować indywidualne gospodarstwa (czasem nawet kilkudziesięciohektarowe), z kolei gdy wiosną 1947 r. zaczęto przejmować większe majątki, to częściowo przeznaczano je pod kolektywne formy gospodarstw, a częściowo parcelowano. Autorka wspomniała tu przykładowo o posowieckim majątku w Pietrolesiu (obecnie Pieszycy), którego areal wynosił 580 ha, a które podzielone zostało pomiędzy 26 rodzin. Dodatkowo, gdy majątki przechodziły w żydowskie ręce, to większość pozostałych terenów była już obsiana i do prac polowych należało przystąpić bezzwłocznie. W związku z tym, a także ze skrajnym brakiem maszyn rolniczych (w niektórych miejscach do orki wykorzystywano traktory Armii Czerwonej) i koni, zbiory były niewielkie, a warunki materialne systematycznie się pogarszały. Od 1948 r. stawało się coraz bardziej jasne, że żydowscy rolnicy nie patrzyli przychylnie na metodę wspólnego gospodarowania, co szczególnie widoczne było na Dolnym Śląsku. Sprzeciw wobec kolektywizacji objawił się np. tym, że w 1949 r. w niektórych spółdzielniach zabrakło rąk do pracy. Musiano posiłkować się pomocą spółdzielni rzemieślniczych (nawet z samego Wrocławia), których przedstawiciele rotacyjnie stawiali się do wskazanych zadań. W czasie żniw kierownik spółdzielni i jeden z członków zarządu udali się na zorganizowaną wycieczkę do Związku Radzieckiego, rzecz jasna w celu czerpania inspiracji z wzorcowych kolchozów. Nawet propagandowe gabloty i pokazywane na zachętę osiągnięcia kolchozu „Czerwony Październik” na niewiele się jednak zdały.

Książka Katarzyny Kaczyńskiej dotyczy tematu tak wyjątkowego i zarazem pomijanego w polskiej historiografii, że zdaje się wywoływać w głowie czytelnika wiele dodatkowych pytań i skłania do szukania połączeń z innymi, bliskimi, lecz nieodpowiadającymi bezpośrednio tematowi pracy, kwestiami. I tak z punktu widzenia współczesnego odbiorcy, niepamiętającego wszak czasów bezpośrednio powojennych, szkoda, że Autorka nie zdecydowała się na choć krótkie porównanie problemów zagospodarowywania obszarów wiejskich ziem zachodnich przez

repatriantów polskich i żydowskich. Podkreśliłoby to specyfikę zróżnicowania kulturowego między mniejszością żydowską a otaczającą ją większością chrześcijańską. Dodatkowe informacje o społecznym położeniu grupy żydowskiej przyniosłyby wzmianki o polskich repatriantach, którzy uprzednio uprawiali ziemię na kresach. Odtwarzali oni bowiem swój wcześniejszy styl życia, bo właśnie tym było dla nich rolnictwo, a nie wyłącznie pracą. Interesujące mogłoby także być dodanie kilku zdań o „służbie folwarcznej”, która przekształcała się w grupę wiejskich robotników najemnych pracujących w rolnictwie, lecz nieposiadających własnych gospodarstw rolnych. Tylko dla Żydów repatriacja i decyzja o wejściu w świat rolników oznaczała bowiem całkowitą zmianę stylu życia.

Historia żydowskiego rolnictwa urwała się praktycznie w roku 1950. To wówczas zaczęła kończyć się stosunkowo liberalna polityka państwa wobec grupy żydowskiej – część instytucji, jak ORT i CKŻP, zamknięto, inne upaństwowiono. Na to wszystko nałożyły się także zmiany w polityce rolnej – jak podaje Autorka, zniknęły perspektywy posiadania własnego gospodarstwa, a zastępowały je wizje organizacji spółdzielczych. Brak możliwości uzyskania ziemi na własność i radykalnie zachodzące zmiany spowodowały, że wielu rolników, którzy dopiero wdrażali się do swoich zadań, zrezygnowała z dalszego uprawiania ziemi. Woleli znaleźć inne zawody, w których mogli się realizować, lub próbowali wyjechać z PRL.

Autorka zamknęła swoją opowieść nader interesującym studium przypadku dotyczącym Spółdzielni „Wspólny Siew” w powiecie stargardzkim. Założono ją w maju 1947 r., a w 1950 r. odwiedził ją Bolesław Bierut w towarzystwie ekipy Polskiej Kroniki Filmowej. W 1949 r. spółdzielnię nazwano „wzorową bazą socjalistycznej gospodarki” i stawiano za przykład do naśladowania. Początki spółdzielni związane były z osadnictwem żydowskim.

Miłą niespodzianką jest to, że podstawą książki jest praca magisterska obroniona w 2021 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Materiał, do którego dotarła Autorka, zdecydowanie wystarczyłoby do napisania rozprawy na stopień doktora. Na uwagę zasługuje także analiza źródeł, jej krytyczny charakter i dokładność. W czasie lektury nie daje się odczuć, że „*Orać zagon lepszej doli?*” *Żydowskie rolnictwo w Polsce w latach 1945–1950* jest książką nienapisaną przez historyka z wieloletnim doświadczeniem badawczym.

Michał Dudek

Sprawozdanie z konferencji „Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 30 lat doświadczeń i perspektywy” zorganizowanej przez Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego oraz Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN

Report from the Conference “Ownership Transformations in Agriculture – 30 Years of Experiences and Prospects” Organised by Warsaw University of Life Sciences and Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences

26 kwietnia 2022 r. w Auli Kryształowej Szkoły Główny Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) odbyła się konferencja naukowa pod patronatem Jego Magnificencji Rektora SGGW – prof. dr. hab. Michała Zasady – zatytułowana „Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 30 lat doświadczeń i perspektywy”. Organizatorami tego wydarzenia byli Instytut Ekonomii i Finansów Katedry Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw (IEF KEiOP) SGGW oraz Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (IRWiR PAN). Konferencję otworzył prof. dr. hab. Henryk Runowski, przewodniczący komitetu organizacyjnego i kierownik KEiOP, przedstawiając główny cel obrad, którym było podsumowanie 30 lat przeobrażeń własnościowych, jakie zaszły w krajowym sektorze rolnym oraz wskazanie szans i zagrożeń związanych z szeroko pojmowanym „dziedzictwem” Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR). Profesor Runowski zwrócił uwagę na fakt, że jednym z głównych pomysłodawców spotkania jest Adam Tański,

Dr Michał Dudek, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Integracji Europejskiej, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: mdudek@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0002-6977-8561.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

w latach 1992–2002 prezes Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP), a także dwukrotny minister rolnictwa (1991, 2003). Odnosząc się do tematyki spotkania, kierownik KEiOP zauważył również, iż materia zmian własnościowych w rolnictwie nastręcza w dyskusji i analizie wielu trudności, jest bowiem interdyscyplinarna i łączy w sobie zagadnienia natury prawnej, ekonomicznej, społecznej i organizacyjnej. Według niego inną barierą w rzetelnej refleksji nad różnymi konsekwencjami likwidacji rolnictwa uspołecznionego w Polsce może być upływ czasu. Z jednej strony sprzyja on obiektywizacji ocen, z drugiej zaś patrzenie na wydarzenia transformacji systemowej w Polsce wiele lat później osłabia ostrość widzenia i może skłaniać do uproszczonych opinii. W dalszej części wprowadzenia gospodarz wydarzenia powitał gości licznie zgromadzonych w auli, a w szczególności pana rektora Michała Zasadę, dyrektor IRWiR PAN panią Monikę Stanny, przedstawicieli jednostek naukowych z całego kraju, byłych ministrów, reprezentantów organizacji rolniczych, rolników, przedsiębiorców, pracowników Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa (KOWR), a także osoby z Ukrainy, które odbywają staże w SGGW oraz w IRWiR PAN. Profesor Runowski zapewnił przybyłych gości z Ukrainy o wsparciu i solidarności w trudnym dla nich okresie. Na zakończenie kierownik KEiOP powitał i podziękował panelistom, moderatorom dyskusji oraz sponsorom konferencji, a mianowicie: Europejskiemu Funduszowi Rozwoju Wsi Polskiej, Fundacji Wspomagania Wsi, Federacji Związków Pracodawców Dzierżawców i Właścicieli Rolnych, Bioagrze, Goodvalley, ING, Top Farms Głubczyce. Przewodniczący komitetu organizacyjnego podziękowania skierował również pod adresem patrona medialnego wydarzenia, czyli miesięcznika *Przedsiębiorca Rolny*.

W części rozpoczynającej konferencję głos zabrał rektor prof. dr hab. Michał Zasada, który wyraził radość z powodu możliwości organizacji w murach SGGW spotkania naukowego poświęconego przebudowie rolnictwa państwowego w Polsce. Jak zaznaczył, konferencja jest pierwszym dużym wydarzeniem zorganizowanym po złagodzeniu obostrzeń covidowych, a liczna obecność przybyłych gości świadczy o potrzebie rozwijania kontaktów i prowadzenia dyskusji w sposób bezpośredni. Profesor Zasada zauważył, że głębokie zmiany własnościowe w sektorze rolnym przeprowadzone w latach 90. XX w. są przedmiotem licznych debat i kontrowersji. Jednak w jego opinii przemiany te pozwoliły diametralnie przebudować strukturę polskiego rolnictwa, dając mu impuls rozwojowy, wzmocniony później przez akcesję Polski do UE i instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Te ostatnie przyczyniły się do modernizacji krajowej produkcji rolnej i dały możliwość nowych źródeł jej finansowania. Pan rektor podkreślił, że obecna sytuacja pandemii COVID-19, wojny w Ukrainie i kryzysu żywnościowego, a także zmian klimatu, skłania do nowego spojrzenia na zagadnienia będące przedmiotem konferencji.

Na zakończenie prof. Zasada życzył uczestnikom owocnych obrad i jak najwięcej czasu na bezpośrednie spotkania i rozmowy.

Wśród osób otwierających konferencję znalazł się także dr hab. Mariusz Maciejczak, prof. SGGW i kierownik IEF, który dzieląc zadołowanie pana rektora z powodu możliwości spotkania się na konferencji, przypomniał, że w 2023 r. instytut jako bezpośredni sukcesor i kontynuator działalności naukowej Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego, a wcześniej Wydziału Inżynieryjno-Ekonomicznego Rolnictwa, powstałego w 1953 r., będzie obchodził swoje siedemdziesięciolecie. Profesor Maciejczak – podkreślając, iż wydarzenie nie mogłoby się odbyć bez udziału i wsparcia IRWiR PAN, sprawdzonego partnera IEF – wyraził nadzieję na wspólne podejmowanie w przyszłości kolejnych inicjatyw przez obie wymienione instytucje.

Pierwszy panel konferencji zatytułowany „Sytuacja wyjściowa oraz otoczenie instytucjonalno-prawne przekształceń własnościowych rolnictwa państwowego” poprowadził dr hab. Mariusz Maciejczak, prof. SGGW. Wzięli w nim udział: prof. dr hab. Henryk Runowski (SGGW), pan Adam Tański, prof. dr hab. Jerzy Wilkin (IRWiR PAN) oraz prof. dr hab. Paweł Czechowski (Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego – WPiA UW). W swoich wypowiedziach uczestnicy panelu starali się cofnąć do okresu początków likwidacji rolnictwa uspołecznionego w Polsce i przypomnieć najważniejsze problemy i wyzwania ekonomiczne, polityczne, organizacyjne, prawne i społeczne związane z tym procesem.

Profesor Runowski w swojej wypowiedzi zaznaczył, że zagadnienie rozmiarów własności ziemskiej zajmuje istotne miejsce w teorii ekonomii, ekonomii agrarnej i praktyce rządu od wielu lat, a duże gospodarstwa rolne funkcjonują w krajobrazie rolniczym od bardzo dawna. Jak zauważył panelista, powstałe w Polsce na skutek powojennych reform rolnych podmioty wielkiej własności ziemskiej, czyli PGR-y, stały się trwałym elementem naszej wsi i nośnikiem przemian sektora rolnego. Ich celem było, poprzez swoje wzorcowe funkcjonowanie, zapewnianie wystarczającej ilości produktów rolno-żywnościowych dla ośrodków miejskich dynamicznie rozwijających się w Polsce Ludowej. Jednakże większość PGR-ów była nierentowna i zarządzana w niewłaściwy sposób. W opinii Runowskiego głównym problemem tych podmiotów było niedopasowanie technik i technologii wytwórczych, zwykle przestarzałych, do posiadanych zasobów. W konsekwencji ich restrukturyzacja, zapoczątkowana już w latach 80. XX w., a następnie likwidacja, była w ocenie Profesora zdarzeniem nieuchronnym.

Następnie głos zabrał pan Adam Tański, który jako podsekretarz w ministerstwie rolnictwa, szef tego resortu i późniejszy prezes AWRSP, był bezpośrednim uczestnikiem i świadkiem likwidacji PGR-ów w Polsce. Tański w swojej wypowiedzi przypomniał kontekst przekształceń własnościowych w krajowym rolnictwie na przełomie lat 80. i 90. XX w. Jak wspominał – były to czasy deficytu i wysokich cen

żywności, braku wiarygodności finansowej i bankructwa państwa oraz zagrożenia upadłością ok. 70% PGR-ów uzależnionych od banków. Wypracowana wtedy koncepcja likwidacji tych podmiotów, przejęcia zasobów i powołania AWRSP, miała doprowadzić do ich prywatyzacji, która trwa do dzisiaj. Zdaniem pana Tańskiego stworzone wtedy instytucje i mechanizmy pozwoliły zagospodarować wielką masę zasobów, jak również zapobiegły fali chaotycznych upadków. Na skutek ogromnego zadłużenia i braku chętnych do zakupu majątku publicznego alternatywne koncepcje przekształceń PGR-ów były w ocenie byłego prezesa AWRSP nierealistyczne. Koniecznym przekształceniom towarzyszyły z perspektywy panelisty potrzebne działania osłonowe dla grup związanych z PGR-ami, takie jak branie pod uwagę interesów załóg czy programy socjalne.

Z kolei Paweł Czechowski, który współtworzył przekształcenia PGR-ów od strony prawnej, przypomniał, że przygotowanie ówczesnych rozwiązań ustawowych odbywało się w dramatycznych warunkach braku kapitału, pomysłów i dramatu setek tysięcy ludzi. Powstała później AWRSP była hybrydą prawną zapożyczoną z rozwiązań niemieckich, która łącząc funkcję państwowej osoby prawnej i organizacji wykonawczej, spełniała zadania zarówno gospodarcze, jak i organizacyjne. Jak wspominał panelista, będąc organizacją hierarchiczną i względnie samodzielną, po otrzymaniu dofinansowania AWRSP uniezależniła się od budżetu państwa. Na zakończenie swojej wypowiedzi prof. Czechowski odniósł się do aktualnych problemów związanych z wykorzystaniem państwowych gruntów rolnych, dotyczących m.in. upływu terminu ich długoterminowych dzierżaw czy skali obrotu nieruchomościami rolnymi w kraju. W tym kontekście prelegent zaznaczył, że istotną rolę w zagospodarowaniu ziemi odgrywa zwykle czynnik polityczny, od którego będzie zależał rozwój sytuacji na krajowym rynku gruntów rolnych w przyszłości.

Analizie instytucjonalnych warunków przekształceń PGR-ów była poświęcona wypowiedź prof. Jerzego Wilkina. Przedstawiciel IRWiR PAN zwrócił uwagę na fakt niepełnego opisu i braku naukowej syntezy zagadnień wokół funkcjonowania rolnictwa państwowego w Polsce i jego różnorodnych długookresowych następstw. Jak zaznaczył Wilkin, PGR-y nie były wyłącznie jednostkami ekonomicznymi, tworzyli je bowiem ludzie zamieszkujący ok. 6 tys. osiedli, uczestnicząc w różnych aktywnościach społecznych, edukacyjnych czy kulturalnych. Prelegent wskazał, że jako przykład produktu ideologicznego i paternalizmu państwowego PGR-y stanowiły unikalny eksperyment, którego niepowodzenie oznaczało dla wielu osób zanik „całego ich świata” i przejście przez swoistą „traumę transformacyjną”. Zdaniem profesora wśród ważnych przyczyn porażki PGR-ów istotną rolę odgrywał wymiar instytucjonalny widoczny w utrzymującej się niestabilności warunków i zasad funkcjonowania tych organizacji oraz zaznaczające się w ich przypadku zjawisko „nieobecnego właściciela”. Jak przypomniał panelista, dla wielu osób gospodarstwa

państwowe stanowiły własność „prawie niczyją”. Na zakończenie prof. Wilkin wyraził pogląd, iż w kontekście liberalnych i otwartych przemian gospodarczych, do jakich doszło w Polsce, PGR-y nie mogły przetrwać. Niemniej jednak droga wychodzenia z rolnictwa uspołecznionego mogła potoczyć się inaczej.

Drugi panel konferencji miał tytuł „Przebieg i rezultaty społeczno-ekonomiczne przemian własnościowych rolnictwa państwowego”. Wzięli w nim udział Jacek Malicki, p.o. zastępcy dyrektora generalnego KOWR, dr Bogdan Podgórski, kierownik Wydziału Ewidencji i Sprawozdawczości Zasobu z Departamentu Gospodarowania Zasobem KOWR oraz dr hab. Monika Stanny, prof. i dyrektor IRWiR PAN. W tej części obrad dyskusje moderował prof. dr hab. Bogdan Klepacki z SGGW. Jako pierwszy głos zabrał pan Malicki, który podsumował zmiany, jakie zaszły w krajowym rolnictwie w ciągu ostatnich 30 lat, nazywając ten okres czasem niebywałego rozwoju technologicznego. W swojej wypowiedzi odniósł się on także do bieżącej działalności KOWR, zaznaczając, że proces sprzedaży państwowej ziemi oraz przedłużania jej dzierżaw będzie kontynuowany. Jako główny efekt likwidacji PGR-ów dyrektor Malicki wskazał trwałe rozdysponowanie 3 mln ha wraz z całym inwentarzem i zasobami. Jego zdaniem głównym problemem, który łączył się z tym procesem, była sytuacja ludności żyjącej w PGR-ach, rzutująca również współcześnie na położenie materialne i społeczne wielu osób.

Następnie wypowiedział się dr Podgórski, który przedstawił statystyczny obraz zagospodarowania ziemi należącej do skarbu państwa w ostatnich 30 latach. Jak podał przedstawiciel KOWR, do 1996 r. we władaniu publicznym znajdowały się 3 mln ha gruntów rolnych. Wcześniej zasób ten obejmował blisko 4,8 mln ha podzielonych na 1823 tys. działek. 72% tej ziemi znajdowało się na terenie 6 województw. Jak przekazał prelegent, od momentu kiedy powstał KOWR, z zasobu ubywa średnio 6 tys. działek rocznie. Zdecydowana większość, jak poinformował Podgórski, sprzedawana jest w celu powiększenia innych gospodarstw rolnych.

Na zakończenie sesji głos zabrała dyrektor IRWiR PAN Monika Stanny. W swoim referacie pani profesor skoncentrowała się na społeczno-gospodarczych konsekwencjach zmian na obszarach popegeerowskich. Charakterystyka tych zmian opierała się na wynikach badania Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich (MROW) wykonanego na zlecenie Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej. Przedstawione przez panią dyrektor analizy zrealizowane były we współpracy z Łukaszem Komorowskim z IRWiR PAN i dr Martą Gwiazdzińską-Goraj z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Jak zaznaczyła prelegentka, określenie problemów społecznych, takich jak trauma czy anomia na terenach, gdzie funkcjonowały PGR-y, stanowi większą trudność od identyfikacji zjawisk ekonomicznych dotyczących zagospodarowania czynników produkcji. Według panelistki z perspektywy prowadzenia analiz przestrzennych nieoczywistą rzeczą jest również

określenie zasięgu obszarów popegeerowskich oraz wskazanie kryteriów ilościowych służących do ich delimitacji. Do wyznaczenia gmin o takiej charakterystyce prof. Stanny posłużyła się kryterium odpowiednio wysokiego udziału użytków rolnych i odsetka ludności zawodowo czynnej w sektorze rolnictwa uspołecznionego w analizowanych jednostkach administracyjnych. Pytanie, na które chciał odpowiedzieć zespół pod kierunkiem pani profesor w swoim badaniu, dotyczyło wkładu terenów popegeerowskich w rozwój społeczno-gospodarczy Polski oraz oceny zmian, jakie zaszły na tych obszarach między 2010 a 2019 r. Szczegółowa analiza danych MROW dotycząca sektora rolnego, stopnia dezagrarnizacji lokalnej gospodarki, rozwoju funkcji pozarolniczej, infrastruktury, demografii oraz rynku pracy udokumentowała wielokierunkowe tendencje odnoszące się do racjonalizacji struktur rolnych i postępującej dezagrarnizacji. Równocześnie prof. Stanny przedstawiła wyniki dokumentujące zaznaczający się na obszarach popegeerowskich proces starzenia się i depopulacji, ograniczonej skali przedsiębiorczości, relatywnie wyższego korzystania z pomocy społecznej, jak również zjawisko pogorszenia się jakości infrastruktury technicznej i dostępu mieszkańców do usług publicznych.

Po części naukowej konferencji następną sesją dotyczyła przedstawienia przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych utworzonych na podstawie majątku byłych PGR-ów. Sekcję pt. „Nowe oblicza dawnych PGR-ów – prezentacja studiów przypadków” poprowadził pan redaktor Zbigniew Studniarski z miesięcznika *Przedsiębiorca Rolny*. Jako pierwsze zaprezentowano gospodarstwo rolne „Łany Wielkie”. Jego właściciel, pan Władysław Butor, opowiedział o początkach i rozwoju swojego biznesu oraz zaprezentował materiał filmowy. Działalność pana Butora zainicjowana została w 1994 r. wraz z wydzierżawieniem dwóch popegeerowskich majątków w Łanach Wielkich i Nieborowicach. W kolejnych latach przedsięwzięcie pana Władysława koncentrowało się na restrukturyzacji i rozwoju hodowli i chowu bydła mlecznego, a następnie na produkcji oleju rzepakowego, skupie zbóż, rzepaku i kukurydzy oraz wytwarzaniu spirytusu i biogazu rolniczego. Obecnie Łany Wielkie są uznanym i nagradzanym rodzinnym przedsiębiorstwem rolnym o zdywersyfikowanej działalności.

Kolejna prezentacja dotyczyła gospodarstwa rolnego „Kasztelan” z Rempina koło Płocka. O jego historii i rozwoju opowiedział pan Paweł Kasztelan. Gospodarstwo „Kasztelan”, mające wieloletnią tradycję, w okresie powojennym przekształcone zostało w PGR. W 1994 r. nastąpiła jego prywatyzacja i zakup przez rodzinę Kasztelanów. Mimo trudnych początków w latach 90. XX w. dzięki wysiłkowi właścicieli i pracowników wyniki w produkcji mleka i produkcji roślinnej zaczęły się zauważalnie poprawiać. Obecnie w gospodarstwie „Kasztelan” obejmującym 680 ha pracuje 29 osób. Jak podkreślił panelista, do rozwoju działalności wydatnie przyczyniły się środki finansowe UE z programu SAPARD i PROW, które pozwoliły m.in. na pozyskanie brakującego kapitału.

Trzeci przedstawiony na konferencji w SGGW przypadek gospodarstwa mającego swoje korzenie w byłych PGR-ach wiązał się z grupą Goodvalley. O historii i dzisiejszej działalności przedsiębiorstwa opowiedział pan Grzegorz Brodziak, dyrektor zarządzający spółki. Początki aktywności tej duńskiej firmy w Polsce sięgają 1994 r. i przejęcia upadających 30 podmiotów wraz z 1400 pracownikami. Dzięki poczynionym inwestycjom i nowoczesnym metodom organizacyjnym firma dokonała dynamicznego rozwoju, realizując zintegrowany i zrównoważony model produkcji rolnej. Jak podał pan Brodziak, wszechstronna działalność spółki obejmuje dzisiaj produkcję wieprzowiny (realizuje się tam ok. 2 tys. ubojów dziennie), uprawę zbóż na paszę na ok. 13 tys. ha oraz produkcję zielonej energii w ośmiu biogazowniach. Dziś 1/5 produkcji firmy wysyłana jest na eksport do ponad 20 krajów świata.

W trzeciej części obrad jako ostatnie zaprezentowano gospodarstwo Top Farms Głubczyce. Spółkę reprezentował pan Krzysztof Tkaczyk, członek zarządu i dyrektor ds. administracyjno-finansowych. Początki gospodarstwa znajdującego się w południowej części województwa opolskiego związane są z działającym od lat 60. XX w. kombinatem rolnym. W latach 90. przekształcono go w spółkę skarbu państwa, którą w 1999 r. wraz z całym majątkiem obejmującym 12 zakładów, zakupiła międzynarodowa grupa Top Farms. Moment ten stanowił przełom dla gospodarstwa w Głubczycach, ponieważ oznaczał on nie tylko transformację techniczną i technologiczną, lecz także organizacyjno-kulturową. Dzięki poczynionym inwestycjom i restrukturyzacji powstał podmiot, który jest jednym z największych w kraju producentów mleka. Oprócz wspomnianej działalności w Top Farms Głubczyce wytwarza się znaczące w skali kraju wolumeny zboża, ziemniaków, rzepaku i buraków cukrowych.

Na zakończenie konferencji odbył się panel, którego tematem były perspektywy dla działalności dużych gospodarstw rolnych w warunkach przyszłej polityki rolnej. Dyskusję zatytułowaną „Szanse i zagrożenia rozwoju wielkotowarowych przedsiębiorstw rolnych w kontekście krajowej i unijnej polityki rolnej” poprowadził prof. dr hab. Michał Pietrzak z SGGW. Jej uczestnikami byli prof. dr hab. Wojciech Ziętara z Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego (IERiGŻ-PIB) i prof. dr hab. Walenty Poczta z Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu (UPP). Profesor Ziętara zauważył, że w warunkach dynamicznego wzrostu kosztów pracy i kosztów produkcji jedynym kierunkiem działania dla gospodarstw rolnych jest powiększanie skali produkcji. Zdaniem panelisty cel ten można osiągnąć dzięki poprawie intensywności wytwarzania i gospodarowaniu na coraz większym obszarze ziemi. Jednak według profesora możliwości rozwojowe dla towarowych gospodarstw w Polsce są ograniczane np. przez wprowadzanie limitów wsparcia płatnościami obszarowymi, niestabilność

regulacji dzierżaw państwowych gruntów rolnych oraz brak odpowiedniej regulacji rynku dzierżaw. Według przedstawiciela IERiGŻ-PIB wielkoobszarowe gospodarstwa rolne w związku z wprowadzaniem Europejskiego Zielonego Ładu (EZŁ) nie stoją na straconej pozycji, gdyż mają większe możliwości dostosowania się do jego wymogów.

Problemom związanym ze skutkami EZŁ dla polskiego sektora rolnego poświęcił swoją wypowiedź prof. Poczta. Przedstawiciel UPP wskazał, że strategię odnoszące się do rolnictwa składające się na EZŁ nie są czymś z gruntu złym. Jednak, aby zminimalizować niekorzystne konsekwencje ekonomiczne ich realizacji, należy się do tego procesu odpowiednio przygotować. Zdaniem Poczty krajowy sektor rolny nie jest gotowy na implementację EZŁ. Dla uzasadnienia swojej tezy profesor przytoczył wyniki raportu pt. „Wpływ Europejskiego Zielonego Ładu na polskie rolnictwo”, przygotowanego z udziałem naukowców z UPP i IRWiR PAN dla Polityki Insight. Z przeprowadzonych badań wynikało m.in., że dostosowanie do wymogów strategii „od pola do stołu” i strategii na rzecz bioróżnorodności jest zadaniem kosztochłonnym i wymaga znaczących inwestycji technologicznych, zwłaszcza w rozwiązania rolnictwa precyzyjnego. Zespół pod kierunkiem prof. Poczty oszacował przeciętny koszt dostosowania do zaleceń EZŁ przypadający na gospodarstwo rolne na kwotę od 150 do 300 tys. zł. W opinii przedstawiciela UPP zarówno Plan Strategiczny WPR, jak i elementy krajowej polityki rolnej wymagają korekty w celu właściwego przygotowania gospodarstw rolnych na nadchodzące wyzwania. Dotyczą one m.in. ukierunkowania środków publicznych na inwestycje w nowe technologie rolnicze, wsparcie doradztwa rolniczego oraz uporządkowanie spraw związanych z zagospodarowaniem państwowej ziemi i dzierżawami gruntów oraz z ubezpieczeniami rolniczymi. Zdaniem prof. Poczty istnieje także pilna potrzeba opracowania swoistej „mapy drogowej” dla gospodarstw, które nie podążają regułem wprowadzanym w ramach EZŁ.

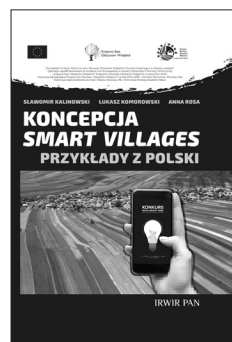
Dziękując wszystkim uczestnikom za udział w konferencji, obrady podsumował prof. Henryk Runowski. W słowie końcowym wskazał on na dużą wagę procesów przekształceń własnościowych w polskim rolnictwie, zarówno dla jego dotychczasowej ścieżki rozwoju, jak i wobec rysujących się perspektyw przed tym sektorem gospodarki. Zdaniem przewodniczącego komitetu organizacyjnego konferencji przeobrażenia w sektorze rolnictwa uspołecznionego w Polsce wiązały się niewątpliwie z dużymi kosztami. Jednak według profesora były to koszty, z którymi trzeba się dzisiaj pogodzić. Przedstawiciel SGGW, konstatując, że duże gospodarstwa rolne funkcjonowały dotychczas na rynkach z sukcesem, wyraził nadzieję na ich udaną działalność w przyszłości w otoczeniu coraz bardziej sprzyjającego klimatu społecznego.

Wymienione poniżej pozycje można zakupić lub otrzymać w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa (Pałac Staszica), pok. 274, tel. 22 657 28 30, 22 826 94 36, e-mail: irwir@irwirpan.waw.pl.

Adam Koziol, Sylwia Michalska, Dominika Zwęglińska-Gałecka (red.), *Media jako źródło wiedzy rolników* [Media as a Source of Farmers' Knowledge], Warszawa 2021, 158 s.

Sławomir Kalinowski, Łukasz Komorowski, Anna Rosa, *Koncepcja smart villages. Przykłady z Polski* [The Concept of Smart Villages. Examples from Poland], Warszawa 2021, 154 s.

Maria Halamska, *Continuity and Change. Rural Poland 1918–2018: Searching for Sources of the Present* [Ciągłość i zmiana. Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości], Warszawa 2020, 256 s.

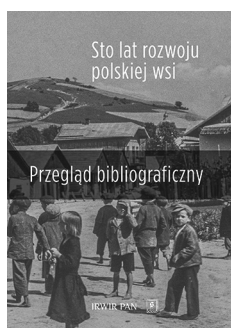

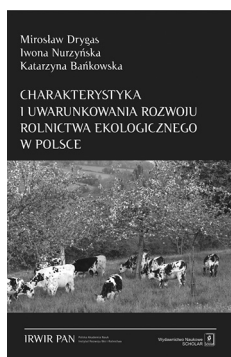
Sylwia Michalska, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej polski. Tom 4: Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich* [Studies on the Social Structure of Rural Poland, Vol. 4: Social Structure and Peasant Women's Social Roles Changes], Warszawa 2020, 191 s.

Maria Halamska, *Ciągłość i zmiana. Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości* [Continuity and Change. Rural Poland 1918–2018: Searching for Sources of the Present], Warszawa 2020, 247 s.

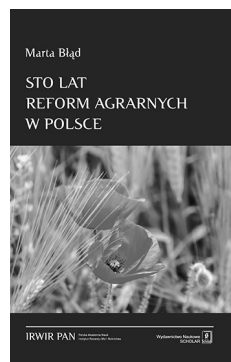
Sto lat rozwoju polskiej wsi. Przegląd bibliograficzny [One Hundred Years of Polish Countryside. Bibliographic review], **Monika Stanny, Beata Górczyńska, Małgorzata Gelo-Kluczyńska (oprac.)**, Warszawa 2019, 344 s.

Mirosław Drygas, Iwona Nurzyńska, Katarzyna Bańkowska, *Charakterystyka i uwarunkowania rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Szanse i bariery* [Characteristics and Conditions for The Development of Organic Farming in Poland. Chances and Barriers], Warszawa 2019, 192 s.

Marta Błąd, *Sto lat reform agrarnych w Polsce*
[One Hundred Years of Agrarian Reforms in Poland],
Warszawa 2019, 282 s.

Marek Kłodziński, *Przybyszew. Stulecie przemian polskiej wsi*
[Przybyszew – Centenary of Transformation of the Polish Countryside],
Warszawa 2019, 148 s.

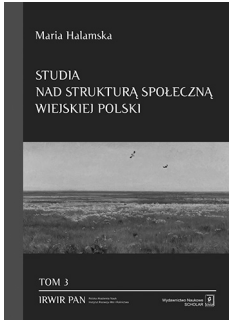

Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi
[Continuity and Change. One Hundred Years of Polish Countryside],
t. I i II, **Maria Halamska, Monika Stanny, Jerzy Wilkin**
(red.), Warszawa 2019, 1260 s.

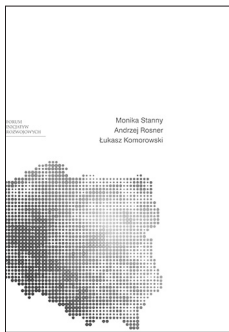

Andrzej Piasecki, Arkadiusz Ptak, *Sto lat władzy lokalnej na polskiej wsi 1918–2018*
[One Hundred Years of Local Authority in the Polish Countryside 1918–2018],
Warszawa 2018, 133 s.

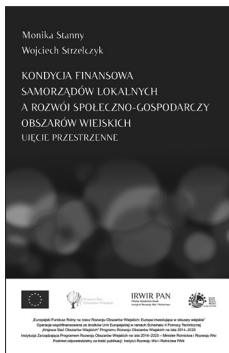

Maria Halamska, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 3: Świadomościowe korelaty struktury społecznej* [Studies on the Social Structure of Rural Poland, Vol. 3: Correlates of Consciousness in the Social Structure], Warszawa 2018, 174 s.

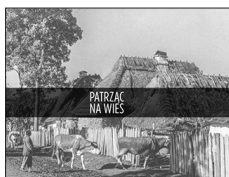

Monika Stanny, Andrzej Rosner, Łukasz Komorowski, *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktura społeczno-gospodarcza, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika* [Rural Development Monitoring. Stage III], Warszawa 2018, 297 s.

Monika Stanny, Wojciech Strzelczyk, *Kondycja finansowa samorządów lokalnych a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Ujęcie przestrzenne* [Financial condition of local governments and socio-economic development of rural areas. Spatial approach], Warszawa 2018, 210 s.

Publikacja bezpłatna przygotowana w ramach operacji realizowanej w ramach Planu Działania Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020

Andrzej Rosner, Ruta Śpiewak, Edyta Kozdroń, *Patrząc na wieś. Sto lat rozwoju polskiej wsi* [Glimpses of the Countryside. One Hundred Years of Polish Countryside], Warszawa 2018, 275 s.

Sto lat mojego gospodarstwa. Pamiętniki mieszkańców wsi
 [One Hundred Years of My Farm. Memoirs of Village
 Inhabitants], **opracowane przez Sylwię Michalską,
 Marię Halamską i Marka Kłodzińskiego**, Poznań,
 Warszawa 2018, 285 s.

Maria Halamska, Radosław Hoffmann, Monika Stanny,
Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 2:
Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej [Studies
 on the Social Structure of Rural Poland, Vol. 2: The Spatial
 Diversity of the Social Structure], Warszawa 2017, 158 s.

Andrzej Rosner, Monika Stanny, *Socio-economic
 development of rural areas in Poland*
 [Społeczno-ekonomiczny rozwój obszarów
 wiejskich w Polsce], Warszawa 2017, 166 s.

IRWIR PAN

Polska Akademia Nauk
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa

Indeks 381454